

155325
XII: 1-12

ÉRTEKEZÉSEK

Nyelv és széptud. oszt.

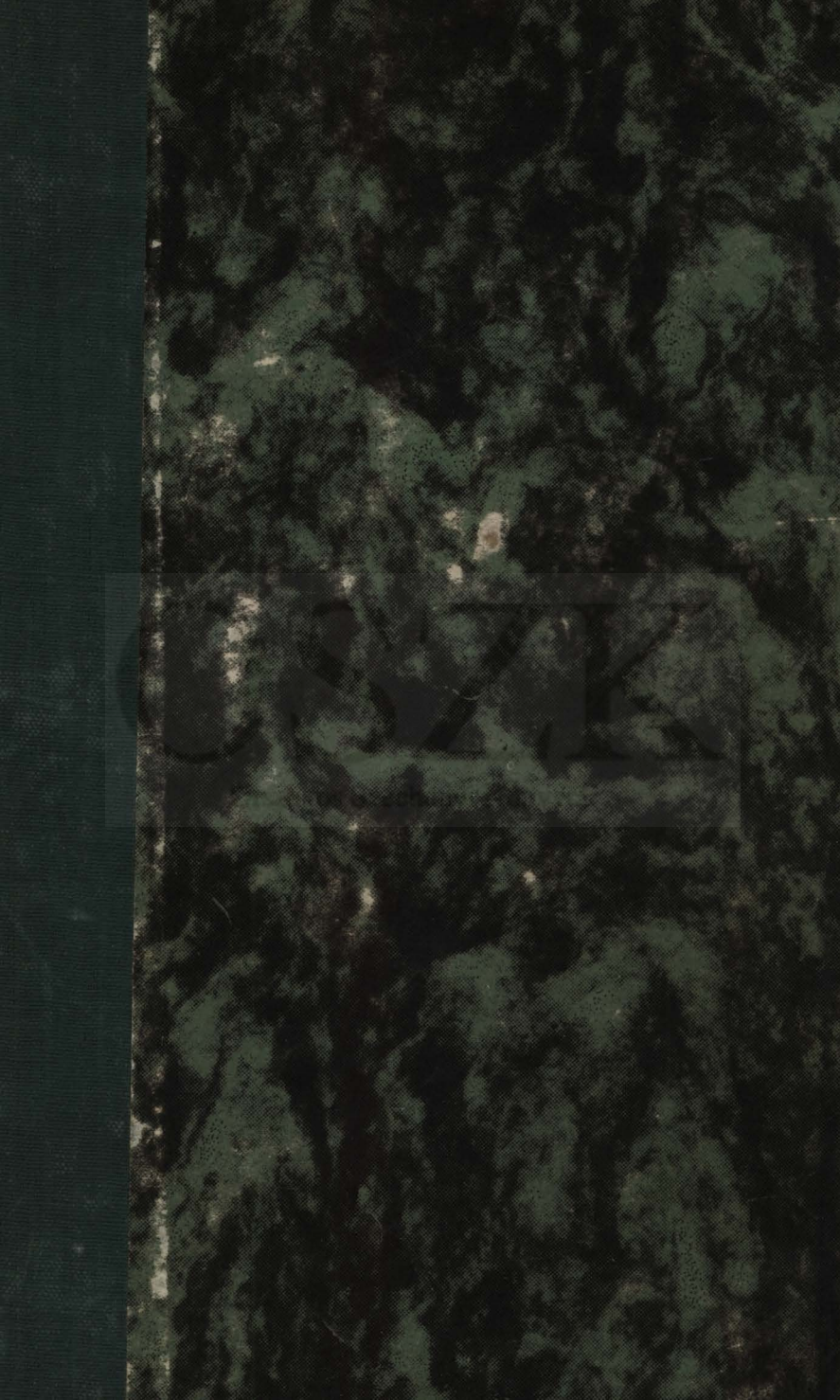
KÖRÉBŐL

OSZAK

1884.

XII.

1-11.

ÉRTEKEZÉSEK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLYA KÖRÉBŐL.

TIZENKETEDIK KÖTET.

AZ OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTETTE

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA.

1885.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

TARTALOM.

- I. szám. Seneca tragédiái. Dr. KONT IGNÁCZ-tól.
- II. « Szombatos codexek Dr. NAGY SÁNDOR-tól.
- III. « A reflexiv és valláserköltői elem a költészetben s Longfellow.
(Székfoglaló.) SZÁSZ BÉLA I. tagtól.
- IV. « A belviszonyragok használatá a magyarban. KUNOSS IGNÁCZ
és MUNKÁCSI BERNÁT-tól.
- V. « A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. II. VÁMBÉRY
ÁRMIN r. tagtól.
- VI. « Kiktől tanult a magyar írni olvasni? VOLF GYÖRGY I. tagtól.
- VII. « A kasztamuni-i török nyelvjárás. THURY JÓZSEF-től.
- VIII. « Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. TÉLFY IVÁN I. tagtól.
- IX. « Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. KÁLMÁNY LAJOS-tól.
- X. « A mondat dualizmusa. BRASSAI SÁMUEL r. tagtól.
- XI. « A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről. Gr. KUUN GÉZA r. tagtól.
- XII. « Isota Nogarola. (Székfoglaló.) Dr. ÁBEL JENŐ I. tagtól.

A MONDAT DUALISMUSA.

BRASSAI SÁMUEL

R. TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

A MONDÁT
DUALIS MUSA.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

13.532/xii.10

BUDAPEST

ELTÁRSASÁGI TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

A mondat dualismusa.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1885. május 5-én tartott ülésén.)

Mielőtt — Csokonaival szólva — «énekembe kezdenék» (*ἀρχόμενος ἀοιδῆς* Batr.) kettővel kell tisztába jönnünk. Egyik az, hogy a «mondat dualismusa» nem nyelvészeti műszó. Mellőzve azt, hogy értekezésem nem tulajdonkép nyelvészeti, hanem nyelvphilosophiai,¹⁾ — a miért mondhatná is valaki: «Num et Saul inter prophetas?» — köztudomásu dolog, hogy ha szinte nem volna meg is a szólam a philológiában, de megvan ám a tény maga. — Mert bizony Ormuzd és Áhrimán, test és szellem, anyag és erő, Erscheinung és Ding an sich, férj és feleség, Ausztria és Hungaria nem viselik több joggal a «Dualismus» nevet, mint az a tan, hogy a mondat két egyenlő rangu alkatrészből: alanyból és állitmányból van elválhatatlanul összefűzve. És nincs mai nap nyelvtan, mely ezt a kétfejű lényt («zweibeiniges Thier» Beeth.) ne tűzné ki értelmezései és szabályai vezéreül.

A másik dolog, a melyre nézve igazolnom kell magamat az, hogy én már ez előtt 34 esztendővel kereken kimondtam, hogy «*a mondatban nincs dualismus*»; mégis most a mondat dualismusát értekezésem tárgyává teszem és így létezését elismerem. Nem hivatkozom arra a szárnyaló szólamra: *sapientis est consilium mutare*; mert véleményt nem változtattam. Arra sem, hogy nagyobb embereken is megtörtént olyas, a mivel Kantot vádolják, hogy t. a Ding an sich-et az ajtón kidobta s az ablakon beeresztette, mert én a *kidobott* dualismust most sem tartom a mondat fogalma characterének, a mint kell érteni idézett nyilatkozatomat. Hanem a dolognak egyszerű magyarázata az, hogy számos fogalom-névnek levén tágabb és szűkebb

értelme, én a dualismust amott a szűkebb és szorosabb értelmében vettem, itt pedig a tágabban élek vele. T. i. hogy a mondat igenis két alkatrészből áll, de a melyek nem egyértékűek, nem egyenlő ranguak.

Hiányozhatnak is valamelyikök s azért az illető mondat teljes értelmű lehet.

Imigy tisztázván a dolgot, átmehetünk a kétféle u. m. szorosabb és tágabb dualismus tüzetesebb megkülönböztetésére. Feljebb a nyelvtanokban dívó subiectum-prædicatumtant csak vezérnek mondám, de «elv» névre nem méltatám. Mert lám az elv egy állandó, a maga tisztét mindig teljesítő, tekintélyes hatalom, vezér pedig lehet hanyag, élheterlen, sőt csak nominalis is. És én ama nyelvtani mondat-dualismust egyenesen az ilyek közé számítom. Alkalmazhatni vezérre és vezetetekre azt, hogy *τῶφλός τῶφλὸν ἐὰν ὁδηγῆ, ἀμρότεροι εἰς βόδιον πεσοῦνται* (a vak, ha vakot vezet, mindketten a verembe esnek. Mát. 15. 14.) Itt pedig még gonoszabb eset van; mert vak akar jóllátót vezetni. T. i. a nyelvszokás a subiectum-prædicatum elmélet vagy felfogás nélkül is biztosan eljár a maga dolgában, de a szoros dualismus sem a nyelv eljárásait nem bírja megmagyarázni, sem kétes esetek megállapításában vagy vitás kérdések eldöntésében útasító tanácsot adni nem tud. Tehetlensége oka főkép három: 1. alapja igen szűk, minthogy nem a mondatra általában, hanem csak egy nemére: a *logikai* propositióra v. iudiciumra épült; 2. «az alany és állítmány» értelmezései határozatlanok; 3. ha mind a kettőjét határozottakká akarják tenni, oda üt ki a végeredmény, hogy *alany* = *nominativus* és *állítmány* = *verbum*, a mint valóban úgy is használják széltiben magyar nyelvtanaink írói. De hát aztán miért adni csélesap értelmű más neveket a *nominativus*nak és a *verbum*nak? Tán azért, hogy annál bajosban értse meg a szegény tanítvány a mondat szerkezetét?

52 esztendeje, hogy meg vagyok győződve a mondottak valóságáról; 34 éve, hogy meggyőződésemet sajtó utján másokkal is megosztani törekszem, és ime ma is újra el kelle mondanom, hogy az ezután következőket érthetővé tegyem. Wilberforcenak csak 20 év kellett nagy vállalata végrehajtására, melyben ő a vagyon és hatalom szenvedélyei ellen küzdött; holott én

34 alatt sem juthattam eredményhez, pedig csak szokás, előítélet és tudósi tekintély az ellenfeleim. Igaz, hogy némi részben könnyebb volt a Wilberforcé feladata, a mennyiben, t. i. csak *rontania* kellett. De én az építésről is gondoskodtam s a rosszalt nemű dualismus helyett egy jobbnak, megállhatóbbnak és hasznosabbnak véltet javasoltam. Az én tág dualismusom egyelőre röviden említve abban áll, hogy a mondatnak két része van. Az egyik, a rendben első, elkészíti a hallót a mondandónak felfogására.

Hogy ezt megtehesse, a hallónál ismeretesnek vélt egy vagy több eszmét kell kifejeznie.

Miután javaslatomat az akadémiában okt. 2-án 1852. olvasott, *Tapogatódzások a magyar nyelv körül* című cikkemben eléadtam, és 1860—1864. *A magyar mondat* című értekezésemben bővebben kifejtettem, egy nagy meglepés várt reám.

1875-ben ugyanis a *Zeitschrift für Völker-psychologie und Sprachwissenschaft* című folyóiratban egy cikk II-ik részére *Weiteres zur vergleichenden Syntax* bukkantam s ennek nyomán az 1869. közölt I. részét is (*Ideen zu einer vergleichenden Syntax. — Wort und Satzstellung.*) fölleltem. A cikk szerzője: Georg von Gabelentz, egy mondat-dualismust állít fel, mely az enyimhez alapjában és lényegében annyira hasonló, hogy én, ha föltehettem volna, hogy neki tudomása volt értekezéseimről, vádat emelek vala ellene hallgatásaért. Szándékoztam magánlevélben tudakolni tőle a dolog mibenlétét; de mivel az évszámok prioritásomat mindenestre kétségén kívülé teszik. szándékommal felhagytam. Másrészt abban, hogy mindketten egymástól függetlenül csaknem azon egy gondolatra jöttünk, elméletemnek némi kis bizonyítását véltem látni. De általában a nyelvünkbeli szófűzés és különösen szórend szabályainak derítésére fog szolgálni, ha a két részről való elméletet összevetem. és e végett Gabelentz cikkét, kivonatban nyelvünkön, észrevételeimmel megszagatva, közlöm.²⁾

Az I. cikk 1-ső szakasza szerény mentegetődzése a német írónak az iránt, hogy még csak vázlatát sem adja egy rendszeres dolgozatnak, hanem csak «észrevételeket, melyeket az indogerman, finnotatár, indochinai, malay-polynesiai némely nyelvek

és a japán nyelv tanulmányozása alkalmával tett», továbbá «rendezni és magyarázni kísértett jelenségek hasonlóságait és különbségeit».

«2. A magam elé állított kérdés ímígy hangzik: *Micsoda általános elveken alapúlnak a szavak és mondatok elhelyezése törvényei a külön nyelvekben?* Minő jelentősége van ennek a kérdésnek a tudományra nézve?

«Hasonlítsunk egy latin mondatot egy francziával össze: ég és föld a különbség! «*Le style c'est l'homme*» ezt ide is alkalmazhatni:» [Megjegyzem közbeszólva, hogy én ezt a «*magyar mondat*» I-ső részében megtettem.] «A mint rendezi fogalmait, gondolatait egy nemzet, úgy rendezi mondatait is; az elhelyezés törvényei egy törzs keblében állandók (beständig) lehetnek, és kisebb-nagyobb mértékben azok is sokaknál, p. o. az uralaltaiaknál, a malayoknál, de minden törzsről nem mondhatni, minthogy a gondolkodás iránya, módszere, sőt tehetsége (Fähigkeit) nyelvileg igen közel rokon nemzeteknél igen különböző lehet. Más szóval: Feladatunk értéke első sorban népszeológiai és csak második sorban népgeneológiai természetű.»

* Mindezekből sokat lehetne ki, de beléjük is olvasni; hanem azt nem állíthatnám felőle, a mit Horatius így jellemez: «*cui lecta potenter erit res, nec facundia deserit hunc, nec lucidus ordo.*» Menjünk tovább:

«3. Ismeretem forrásai, felhordandó példáim megválasztását positiv tudásom korlátain belől, azok a határok fogják szabályozni, a melyeket jelen munkálatomnak szabtam ki. Ki akarok rekeszteni mindent, a mi a szavak és mondatok retorikai csoportozására tartozik, sőt ki kell rekesztenem még most a vonatkozó (relativ), a parancsoló és kérdő mondatok inversióit is.

«Oly helyváltoztatásokat, a milyeneket pl. akkor szoktunk megejteni, mikor az, a kinek beszélünk, nem értett és ismételnünk kell a mondatot, ezúttal nem veszünk tekintetbe és mennél kevesbbé szilárdak egy nyelvben a mondat alkatrészeit rendező szabályok, annál kevesbbé vehetjük czélunkra hasznát annak a nyelvnek.

«Becséseknek fogjuk vélni nyelvtörténelmi tekintetből a

szerkesztvényeket (composita), mert bennök a szavakat rendező ókori törvények mutatkoznak, úgyszólván megjegyezdedett alakban. Itt hadd érintsük csak azt, hogy valamely nyelvet annál szorosabban köteleznek a szórendezés állandó törvényei, mennél kevesebbek az eszközök, melyekkel a szavak egymáshoz való viszonyát és mondatbeli működését hangoztatni bírja.»

* Az utóbbi állításra nézve meg kell ismét jegyeznem, hogy nem árt, hogyha egy kicsit philosophus is a nyelvész. Két hibát látok benne: egyet azt, hogy nem mondja meg világosan, mik azok az emlegetett eszközök; másikat és fontosabbat pedig, hogy azt lehetne következtetni belőle általában, mintha a szórend és amaz eszközök közt inversa proportio léteznék, a mi csak részszerint igaz. Jobbnak látnám az állítást így fejezni ki: «a szavaknak» (igazabban: az eszméknek) egymáshoz és a gondolat képét viselő mondathoz való viszonya három eszközzel fejeztetik ki, u. m. a szórenddel, a flexio-ragozással és az accentussal. Ezek az eszközök egymást több v. kevesebb mértékben és kapcsolatban pótolhatják, olykor helyettesíthetik is.

«4. A beszélő szervek általi legegyszerűebb közlekedés oly hangoztatással (Laute) történik, mely jelenséget, észrevételt, érzelmet fejez ki (zum Ausdrücke bringen) nem adván tudtára» [a hallónak] «kin vagy min vesz valamit észre a beszélő (ha csakugyan beszédnek nevezhetni) sat. P. o. ez a hangoztatás: puff! csak egy bizonyos zajnak, melynek okát, keletkezése helyét sat. határozatlanul hagyja, képzetét ébreszti a hallóban.

«Az ilyes — *Heyse*-ként — hanggestusok (Lautgeste vagy jobban Lautgeberden) a nyelvfejlődés valamelyik korábbi naivabb stadiumában jórendin kitünő szerepet viseltek, hiszen nálunk is gyermekek és míveletlenek élnek velők legsűrűbben: czélunkra értéktelenek; mondatpótszerek (Satzsurrogate) azok, nem mondatok, sőt voltakép nem is mondatrészek.»

* Nemde röviden (nem akarom mondani: breviter et confuse) a van itt elmondva, a mit én az előtt kilencz évvel bővebben és azt hiszem világosabban imígy fejeztem ki: «a szó-lás vágyát a közlekedés, a társalkodás ingere kelti. És legelsőbbben és legtermészetesebben mit vágyunk közleni? Kétségkívül érzéki eszmét, még pedig olyat, melynek saját figyelmünket kelle előbb felébreszteni. Már pedig meg kell engednünk leg-

alább is azt, hogy figyelmünket előbb és sokkal erélyesebben ébreszti a *mozgó, élő, ható*, mint a *nyugvó, a holt, a hatástalan*. Tegyük, hogy a nyelvalkotó korban két ember a természet mély csendjében ül egy erdő tisztásában szemközt egymással. Egyikök háta megett felröppen egy madár egy fáról. A szembeülő észreveszi, vágyik közölni észrevételét a másikkal s mit mivel? Lábával megdöfi a társát figyelme ébresztése végett s egyszers mind rámutat kezével az elröppenő madárra. De talán messzebb van tőle a társa, mintsem lábával elérhesse . . . s ekkor egy röffenes, dunnogás, szisszenés, vagy plattyogtatás, a mutatással kapcsolatban éppen azt a szolgálatot teszi, minek hatását tapasztalván, más hasonló alkalommal is használja; a másik elérti, jeladás gyanánt elfogadja és ime! kész az első gyök a «repül» jelölésére, azaz *symbolum*, melyet az eszmetársítás tesz jelentőssé, a közlekedés czélszerű eszközévé, és számos ily *symbolumok* összesége *beszéddé* lesz. — A felvett példában csak a közlekedési vágy következményének mutatám ki, a figyelem-ébresztés ingerének tulajdonítám a szóteremtést; de szintúgy lehet szükség eredménye. A mi két emberünk vadász; lesben állanak a legtermészetesebb és legkezdetesebb fegyverrel — melyet a gorilla is bir megszerezni — a görcsös bottal, távolacska egymástól.

Egyikök megpillantja, hogy vad *érkezik*, de meg azt is, hogy a másiknak, a ki nem vette észre, inkább van keze ügyében az agyonsújtása s megint a feljebb említett hangnyilatkozatok valamelyikét veszi eszközül, és valamint az előbbi a *menés*, úgy az utóbbi a *jövés* *symboluma* lesz stb.» (*M. akad. értesítő*. Nyelv és széptudom. osztály I. köt. 1860. 325. — 6. lap jegyz.)

«5. Mi célja van az embernek, mikor mond valamit egy másiknak? Bizonyos gondolatot akar ébreszteni benne. Erre, azt hiszem, kettő kell: elsőben, hogy a másiknak a figyelmét (a gondolatát) valamire irányozza, másodszor, hogy arról a valamiről ezt vagy amazt gondoltasson vele, és én azt, a *miről* a másikat gondoltatni akarom, *psychologiai alanynak*, azt a mit gondoltatni akarok róla, *psychologiai mondománynak* (*Prædicat*) nevezem.

«A következőkben kiviláglik, mennyire különböznek gyakran ezek a rovatok az ő nyelvtani hasonfeleiktől.

«A *copulát* fel sem veszem, mert a mondománytól különváló kifejezése nem szükséges okvetetlenül a nyelvben.

«Hogy egy kis kóstolót adjak a következőkből és érintsem, hogy mily különböző dolgok alkalmasok alanyul szolgálni, megemlítem mindjárt itt a Philippin szigeti nyelveket. Ezekben a cselekvő szólamon kívül három rendbeli szenvedő alak van, melyeknél fogva a cselekvénynek, hol az eredeti tárgy (Object), hol eszköze (Werkzeug), hol a hely (Ort) emeltethetik alanynyá!»³⁾

* Vessék össze már ezzel a szakasszal azt, a mit *Tapogatódzásaimban és a magyar mondat* című értekezésem I. és II. részében irtam.

Amazokból, mivel nincsenek kezemnél, nem idézhetek, de igenis ezekből. Nevezetesen az I. részben, megállapítván azt, hogy «a mondat igéből s hozzátartozó igehatározókból (régime, complément, adverbe, egy név alá foglalva) áll», az igehatározók rendjére nézve azt a tényt mutatom ki, hogy minden nyelv mondataiban, és így a magyaréiban is van egy vagy több igehatározó, a melyet, vagy a melyek csoportját előlegesen *inchoativumnak* nevezek, és két tulajdonsággal jellemzek: «1. *hogy kezdi a mondatot, és 2. hogy készíti a hallót annak felfogására,*» azaz: «a mondat értelmének alapot vet, a hallót *figyelteti*, szellemi működését, a szólóéval *összekapcsolja* (M. m. I. 341. lap.) Az *inchoativum* tehát azt a fogalmat jelöli, a mit Gabelentz *psychologiai alanynak* nevez, mint illető értelmezéseinkből világosan kitűnik. Ebből aztán következik, hogy a mondat második része a nevezett alapra rakott épület: a «*mondat zöme*» megint a Gabelentz *psychologiai mondományának* kell, hogy megfeleljen, ha szinte el is térünk egymástól értelmezéseinkben, mint majd ki fog tetszeni.

«6. No már, véleményem szerint, ama *psychologiai két főrészt* helyzeti rendje (Stellung) természetesen az, hogy az alany elől, a mondomány hátul álljon. Ez a rendezés a nyelvtani megfelelő rovatokra nézve minden előtttem ismeretes nyelvekben szabály, a *psychologiaiakra* nézve pedig törvény», [Azaz, ezeket okvetetlenül úgy kell rendezni, holott a nyelvtani (inkább logikai)

alany hátul is kerülhet.] «mely úgy tetszik, nem enged kivételt. Hiszen meg kell nekünk mutatni a tárgyat, hogy szemlélhessük, s kezünkbe adni az eszközt, hogy használhassuk, a hely színére vinni minket, hogy ott körülnézhessünk. Csak akkor nincs szükség az előkészítésre, mikor a tárgyat szemügyre, az eszközt kezünkbe vettük, a helyszínén vagyunk. Ebből magyarázhatni a chinai, mándzsu, japáni nyelvben oly gyakori és nálunk sem hallatlan kihagyását az alannak.

«Mi is mondjuk; ,Was! schon wieder da? ,Ja, und alles besorgt, mely szólamokban a ,du bist' és ,ich habe' önként értetődnek.»

* Kár volt oly nagy és kissé gyarló feneket keríteni a dolognak. Hogy az inchoativum mindig *elől* van és nem is lehet hátul, világos a nevéből és értelmezéséből.

De elmaradni, elmaradhat igen igen sokszor. Az inas bemegy az úr szobájába s jelenti: «befogtak, nagyságos uram!» Kirándulást akarunk tenni s az időről kétkedünk: «szép idő van!» biztat az egyikünk. Kezdhetne volna inchoativummal is: «*most* szép idő van!» s az előbbi inas: «a *kocsis* befogott;» de egyikök sem tartá szükségesnek. Mindezeket az illető helyeken már rég megirtam.

«7. Megjegyezhetjük, hogy czélunkra nem tesz semmi különbséget, akár egy vagy több szóból, akár egész mondatból (elő-, mellék-, közbevetett utómondatból) alkossuk a mondat illető részét. Az ily szólamok: tegnap mult néhány éve, miután e történt, adverbiumok; ebben a mondatban: kérdés eljövök-e bizonyosan, az utóbbi három szó obiectum» (azaz: accusativus.) [Itt ugrást tesz értekezőnk. Az átmenet világosabb lesz vala, ha így szerkeszti: A pszichologiai alany és mondomány megkülönböztetése a mondatkörben is érvényes, mert minden periodust, ha nehézkesen, feszesen, olykor esetlenül is, egyes mondat képébe öltöztethetni.]⁴⁾

«8. Ime azt mondám, hogy a mondatban mindig a pszichologiai alany foglalja az első helyet, pszichologiai mondomány a másodikat (az utolsót). Ha ez úgy van, szembeszökő, mily különböző szerepet játszanak gyakran a nyelvtani mondatrészek és pszichologiai társaik.» [En mondom azt!]

«Minden előttem ismeretes nyelvben kétféle helyzetben

fordúlnak elé az adverbiumok: hol közvetlenül az ige mellett állanak, az illető nyelvek szabályaihoz képest előtte vagy utána, hol *kezdődik* velök a mondat.» [Tarthatóbb különböztetés lett volna: hol kezdődik, hol *nem* kezdődik velök a mondat.] «Ime! eredményére nézve mindegy, akár így mondjam: ‚Napoleon wurde bei Leipzig geschlagen, akár így: Bei Leipzig wurde Napoleon geschlagen‘ egyik mondatból sem tud meg sem többet, sem kevesebbet a halló, mint a másiktól. De pszichológiailag nagy a különbség köztök: az egyik esetben Napoleonról, a másikban Lipsia vidékéről akarok szólni, egyikre vagy a másikra irányozni a halló gondolatát, és az egyiket vagy másikat teszem pszichológiai alanyommá. Az utóbbit így írhatnók körül: Leipzig ist die Stadt, bei welcher (vagy: Die Umgegend von Leipzig ist es, wo) N. geschlagen wurde, az elsőt semmiképen nem.⁵⁾ Az ily példák: gestern war Sonntag, és Sonntag war gestern, talán még jelentékenyebbek (prägnanter). Az elsőt bizvást változtathatni ezzé: der gestrige Tag war ein Sonntag, az utóbbit így: der Sonntag fiel auf den gestrigen Tag, amott pszichológiai alany az adverbium, itt a mondomány része.»

* Magyarul változtatás nélkül világos: tegnap ^üvasárnap volt, és: vasárnap ^ütegnap volt. Minden magyar egyszerre fogja helyes accentussal olvasni.

«Wenn er kommt, soll es mir angenehm sein = sein kommen soll mir sat.»

«Könnyen jöhetnénk arra a gondolatra, hogy amaz adverbiumokat és adverbialis mondatokat a mennyiben kezdik a mondatot, emennek attributumainak tartsuk. Én, mielőtt ezt tenném, kétszer is meggondolnám, két okból: egyszer azért, hogy ilyes mondatkezdő adverbiumok oly nyelvekben is leledzenek, a melyekben az attributum mindig a közelebről határozandó szó megett, vagy legalább az adverbium a vele határozandó ige megett kell hogy álljon (az első eset a malayban, a második a francziában⁶⁾), és aztán azok az inversiók, melyeket néhány nyelv a mondatkezdő adverbium után használ, pl. a német, a francia ebben: *demain sera mon jour de fête*. Oda látszanak mutatni, hogy az azután következő mondatot magában körül zárkózott egésznek kell felfogni.»

* A legutolsó állítást sem magában, sem mint okot nem értem; tehát nem is szólok hozzá; de igenis a többiekhez. Elsőben is, csak a német foghatja meg, mikép lehessen *mondatnak* attributuma adverbium. Csak a német mondhatja: «*Es behagt ihm nicht zu arbeiten*», melyben a »*nicht*» az egész mondatot: «*es behagt ihm zu arbeiten*», tagadja; mert egyik külön tagjára sem vonatkoztathatni jó móddal. Ilyenek ezek is: «*Es beliebt mir nicht zu essen.*» — «*Befiehl ihm nicht zu gehen.*» — «*Nicht der Verlust ist es, was ihn schmerzt, sondern sat.*» — «*Er thut oft nicht was er soll.* Mindezeket nem csináltam, hanem eredeti német könyvből irtam ki, és más adverbiumokról is gyűjthetnék, ha kellene, hasonló példákat. Minden előttem ismeretes nyelvben az adverbium a mondatnak valamelyik tagjához tartozik szorosán és félreérthetetlenül. Másodsor, úgy tetszik nem vette észre szerzőnk, hogy a mondatkezdő adverbium nem mindig psych. subjectum, hanem egyenesen a prædicatumot — a tűzetes részt — kezdi. *Seit wann hast du den schönen Hut?* — *Gestern habe ich ihn gekauft.* De szerzőnk nem bir mondatot ps. subjectum nélkül gondolni. Harmadszor, nem hiszem, hogy: *Demain sera mon jour de fête*» jól volna francziául mondva. Adverbium vagy adverbialis szólam igen is foglal ottan-ottan az ige előtt helyet, de úgy, hogy kettőjük közt ott van a sujet vagy helyettese. *Demain nous nous verrons.* (Littre.) — *Jamais il ne se fera peindre* (Lafont). — *Sur le mulet du fisc une troupe se iette* (Lafont). Csak két adverbiumot leltem, mely után sujet nélkül következik felette ritka esetben ige; u. m. ezeket: *comme* és *comment*. — *Je sais trop comme agit la vertu véritable.* (Corn. Hor. IV. 1.) — *Voilà comment va le monde* (Béscher. Gr. d. gr.) Más adverbiummal csak abban az esetben vethetni az ige háta mögé a *sujet-t*, mikor ez névmás. Pl. *Trop occupés de multiplier les fonctions de nos sens, rarement faisons-nous usage de ce sens intérieur qui sépare de nous tout ce qui n'en est pas.* (Buffon).

«9. Szűkebb használatu helyzet a grammaticai prædicatum vagy ennek egy része, helyzete a subjectumon elül.

«Ide tartoznak:

a) a személyragok a hajtogatásban, a mi közös tulajdona

az indo-európai, semi, finn és némely más nyelvcsoporthoz tartozóknak. Pl. sanskr.: *svapi-mi*, alszom, magyar: *tudo-k* 7);

b) bizonyos, nevezetesen nem kiható (intransitív) igéknek (tehát a szenvedőknek is) a mondat elejére való helyezése, pl. sanskr.: *āsīn Madreshu dharmātmārājā*, volt Madrasban egy kötelességérzetű király, latin: *incipiunt postulare, poscere, minari* (Cic.); németül, tájszólásban: *kommt ein Vogel geflogen*, e helyett: *Es kommt sat*. Az alifuru nyelvben (Celebes éjszaki részén) nem kiható cselekvő igéknél s az igen gyakori szenvedő szólásokban meg van engedve az ily inversio, pl. *veaveanem anviitu tou essa*: volt ott ember egy; *kepakaanakkem si születt*: levén Jézus; *aitiaam vatu essa*: vettetett kő egy. Némely nyelvben éppen nincs meg ez az inversio, mint a mongolban és mandzsuban; mások, melyeknek mondataikata az ige legelől helyzését közlő v. jelentő beszédben nem engedi meg, pótlékokkal segítnek magokon, az ige eleibe személytelen névmást vagy adverbiumot tesznek, pl. a német: *es-t*, a francia *il-t*, ellenben az olasz: *ci-t*, az angol: *there-t*. Azt hiszem, hogy itt a *prædicatum* psychologiailag *subjectum*, s a *grammaticai prædicatum* *subjectum*. [A további magyarázatot elhagyhatom.]

«A személyragok alkalmazását (lásd feljebb a)-nál) kimagyarázhatni, ha elfogadjuk, hogy hanggestusok (4.) alkották a legkezdetesebb segédeszközeit a beszédnek, más szavakkal, hogy a nyelv gyermekkorában megérték azzal, hogy a szóló a hallót csak a jelenségekre, érzelmekre magokra figyeltette, és csak másod sorban nevezte meg neki a *grammaticai subjectumot* (a cselekvőt, a szenvedőt, az érzőt.)»

* Az oly magyarázat, melyben csupán a tény van más szavakkal, mint a jelen esetben, elmondva, nem magyarázat és — ha lehet — még kevesbbé az, ha az így elmondott valami tulajdonkép nem is tény, hanem csak *conjectura*, melyre a tapasztalás nem szolgáltat adatot. Alakuló félben való nyelv a föld kerekéségén ma nem létezik. Sokkal természetesebb azt venni fel, hogy a *svapi-mi*, *tace-o*, *tud-ok*, oly tűzetes mondatrész, melyhez az «előkészítő» hiányzik és a mondataaccentus a csupasz ígére esik.

«10. A mondat eredeti két részének mindenike jelen meg

gyakran szócsoportok képében» [in zusammengesetzter Form. azaz, vagy mint jelzős határozó vagy mint mellékmondat.] «Két bővítést veszünk itt szemügyre.

a) *Mellékprædicatumok*. A mondat egy-egy része (nevezetesen a főprædicatumon kívül a pszichologiai subjectum is) el lehet látva külön prædicatumokkal. A szóló tudatni akarja a hallóval, mikép képzelje magának közelebből a subjectumot, mikép a főprædicatumot. Közöl vele mellékes prædicatumokat, közelebből való meghatározásokat, genitivusokat, possessivumokat, adverbiumokat, adjectivumokat, participiumokat. Mindezeknek kétféle helyök lehet.

aa) A közelebből meghatározandó szón hátul: mint a malay, polynesiani, melanesiai, annami, siámi nyelvekben. Pl. Alifuru-ul: *tou sakit essa* ember beteg egy = egy beteg ember, *rami anggor borviz* = vízbor azaz must, *watu apo kő* ős = ős kő t. i. szirt, *si amang-amu si andarem in sarga* az atyátok a bensejében az égnek (*in sarga*, genitivus).

bb) A közelebből meghatározandó szón elül. Így van a finn-tatár nyelvekben, chinaiban, japániban; Pl. chinaiul: *jin sin* az ember szíve, *min tszlai* nép gyermek jő = a nép gyermekként jő; japániul: *tami kono gotoku kitaru* nép gyermek módra jő; mandzsul: *innsei emu sain sargan jiu bi* miénk egy jó asszonygyermek van = van egy hozzánk tartozó szép leány; magyarul: jó bor.⁸⁾ Hogy a szavaknak ilyes helyzete az indogermanban is így lehetett eleinte, következtethetni a szerkesztvényekből *mahâ râjâ* = nagykirály, *γλαυκῶπις* = kékszemű.

[Itt valami körmönfont magyarázata következik a jelző elül vagy hátul helyezésének, de elhagyhatónak vélem.]

«11. b) *Az obiectum*; itt egybefoglalom mind az egyenest, mind az eltérőt» [direct — indirect, franczia műszók.] «Az adverbiummal való hasonlatosságát könnyen felfoghatni és nem egy kép lelt kifejezést a nyelvekben; az obiectum az igecselekvénynek az irányát fejezvé ki, meghatározza közelebből. *Domum eo* így fordítjuk [németre]: *ich gehe nach Hause*, tehát adverbium módjára; a sanskritban a neutr. gen. adjectivumok accusativusai adverbiumok gyanánt szolgálnak» [a görögben és latinban épen úgy, valamint számos esetben a magyarban is], «és chinaiul az egyenes obiectum, mely különben hátul járul

az ígéhez, ha *ĩ* particula = val, vel, vezeti be, adverbium gyanánt, elül áll az ígén, pl. *ĩ thian* = hia iũ jin országgal ajándékoz embert = mint országot (ország gyanánt) ad embernek.

«Épen most említém, hogy a chinai nyelvben a szóhelyzet törvényei különbséget tesznek az adverbium és obiectum közt; az elül, ez hátul áll az ígén. Azon törvény érvényes pl. a magyarban is» [nem igaz!], «holott a tatár nyelvekben és a japánban, valamint a malay = polynesiái nyelvekben a helyzet nem tesz voltaképi különbséget a kettő közt, mindenikök hol elül, hol hátul áll az ígén. De a chinai megkülönböztetés arra a feltevésre bír, hogy legalább némely nép nyelvézéke tetemes különbséget ismer köztök. Miben áll ez? Azt hiszem abban, hogy ezek a népek a kiható ígében a subiectum és obiectum közti közbenjárót látnak, mintegy utat, a melyen amaz ehhez jut, és hogy nekik ezt a viszonyt érzékíteniök kell».

* Szerzőnk feledi, hogy az adverbium és accusativus stb. közti különbséget akarja vala megmagyarázni s a subiectum-obiectumra téved. De biz' az ő magyarázata se egyik, se másik viszonyt nem világosítja kellően. Közelebb járt volna az igazsághoz, ha azt mondja, hogy a ragozott nyelvekben a rag tisztán kimutatja az adverbialis tagok és az accusativus közötti különbséget, holott a ragozatlanokban a helyzetnek kell szolgálnia reá.

«12. Világos, hogy valamint az adverbiumokról láttuk a 8. pont alatt, úgy az accusativus és más ragos vagy elüljárós nevek is lehetnek pszichologiai alanyokká, hogyha az illető nyelv törvényei megengedik, hogy velök kezdődjék a mondat. A hol ez nem szabad, surrogatumokkal élnek. Pl. a chinai nyelvben ezt: országot ajándékoz embernek, nem lehetvén ily renddel mondani, így változtatják: országgal ajándékoz embert. (val, vel = *ĩ*; előlj.). Másutt az objectumot a szenvedő alak segítségével teszik pszichologiai alanynyá, és az 5. pont alatt említém, mily messze ment abban egy kis csoportja a nyelveknek; a francia mutató és vonatkozó mondatokkal szeret körülírni; c'est à vous que je parle, c'est toi que je regarde. A mandzsu, melyben az objectum az alany és ige közt foglal rendszerint helyet, ejtésragjainál fogva szintoly széltiben cseréltethet helyet a szókkal, mint a latin, görög vagy sanskr̄t sat...:» «age-i ferguwecuke

gonin be bi wacchiyame saha = az úr kitűnő gondolatait én tökéletesen megértettem, azaz: kegyed nézetét jól ismerem. —»

«Ezzel bevégezem kísérteményemet (Versuch), melynek czélja inkább csak értesítés, mint kidolgozás vala.»

* Uti figura docet! Pedig kár volt; mert ha tárgyát — mondjuk saját találmányát — bővebben, tüzetesebben kidolgozza s jobban belemelegszik, hinnivaló, hogy kibontakozott volna a nyelvtani — igazabban logikai — subiectum és prædicatum kötelékeiből, melyek felfogását nyűgözik. De ha már így van, szabadjon kérdeni, ment-e csak egy lépéssel is tovább Gabelentz 1869-ben, mint én 1860-ban, sőt már 1852-ben (*Tapogatódzásaimban*)? Az eddig irottakat megfontolva, azt kell döntőleg felelnünk, hogy *nem*. De hát ment-e annyira?

Kiadván Gabelentz az értekezése imént közlött I. részét, 6 évig hallgatott utána. Meglehet, várta a szakértők — nyelvészek és philosophusok — véleménye nyilvánítását iránta. De biz' a viszhang vagy nem szólalt meg, vagy oly gyenge volt, hogy legalább hozzám nem jutott el. Aztán 1875. közlött folytatásában, alig van valami a mi nétalán nyilvánult észrevételekre vagy ellenvetésekre vonatkoznék.

A közönyösségtől meg nem tántorítva azonban tovább folytatja az összehasonlító syntaxist tárgyaló elméletét ekképen. .

«I. Bevezetés. Előbbi cikkemben megkísértettem kifejtetni azokat az alapelveket (Sätze), melyekből kell nézetem szerint kiindulni az összehasonlító syntaxisnak és ezúttal «psychologiai alany» és «psychologiai mondomány» nevek alatt a szófüzésre nézve két rovatot nyitottam (zwei Kategorien aufgestellt), melyek meggyőződésem szerint minden nyelvben be vannak töltve, és mérvadók mindenikben a mondatszerkezetre (Satzbau) nézve. A következő lapok az amott mondottaknak részint megvilágosítására, részint bővítésére és kiegészítésére szánvák; a mai vizsgálataimat figyelemmel kíséreni akaró olvasó tehát ne sajnálja előbbi dolgozatomat még egyszer áttekinteni. Időközben gyűjtött tapasztalataimból azt tanultam, hogy «eszméim» 12 pontja alatt igen rövidre és keskenyre fogtam a

dolgot, igen kevésbé gondoltam arra, hogy könnyen látható kifogásokkal és félreértésekkel szembeálljak, szóval, hogy olvasóimnak nehezebbé tettem a munkát, semmint kell egy írónak: vajha sikerülne utánpótolnom, a mit elmulasztottam».

[Az utolsó mondatkört csak azért nem hagytam ki, mivel feljebbi gyanításomnak erősségeül szolgál.]

II. Az összehasonlító syntaxis feladata.

«1. §. A nyelvhasznító tudomány két czélt tart szeme előtt, először rokonságuk szerint akarja elrendezni a nyelveket: ez feladatának genealogiai része; de aztán tartalmánál és alakjánál fogva akarja osztályozni a nyelvnek összes szüleségét (Sprachmaterial), kimutatni, mi viszonya lehet a nyelvbeli kifejezésnek (sprachlicher Ausdruck) a kifejezendő fogalmakhoz és gondolatokhoz: és én ezt a feladat néppszichológiai részének nevezném».

* Ez az osztályozás mutatósabb, mint a milyen jelentékeny. Tulajdonkép a nyelveknek korunkban divatozó, etymológiai összehasonlítását akarja megkülönböztetni a syntactikaitól, melyet Gabelentz és én ajánlunk. De a két eljárás jellemzése nem sikerült neki. Egy az, hogy a legújabb philologusok hovatovább több helyet nyerő vallomása szerint az etymológiai hasonlítás nem szolgálhat kulcsúl a nemzetek és ráczák «genealogiájának»; tehát a névvel együtt a diagnosis is elesik. Más az, hogy minden származtatott (derivatum) és szerkeztett (compositum) szó alkotásának voltaképen syntaxis az alapja s az etymologizálásban erre is tekintettel kell lenni, de biz a nyelvészeknek kisebb gondjok is nagyobb annál. Az ő tudományuk a betűk és szótagok tudománya, mely a dolog szellemi oldalát, a jelentést, nem csak elhanyagolja, hanem el is fedi. Már pedig rég meg van mondva, hogy «a betű megöl, a lélek megelevenít.» (II. Cor. 3, 6.)

Végre az a szó: néppszichológiai egy nagyon ködös fogalmat akar kifejezni. Hisz így meg kellene különböztetnünk: Aristokraten-, Demokraten-, Social-, Arbeiterpsychologie-t, Gelehrten-, Dichter-, Naturforscherpsychologie-t, és még nem tudom hányfélét. Sőt a hány ember, annyiféle psychologia volna.

Mert két német ember közt lehet nagyobb a különbség a psychológiájokban, valamint két francia közt is, mint egy német és egy francia között. Szóval az emberi psychologia csak egy és azonos; nyilvánulása módjai pedig oly számtalanok és elegyesek, hogy osztályozásukat vagy plane rendszerezésüket még csak meg sem kísértette sem philosophus sem laicus.

«2. §. Egyes nyelv grammatikája is nyithat kilátást (Perspective) e két irányban; sőt az ilyen jobbra balra való tekintések, ha a tanuló előtt ismeretes vidékekre irányúlnak, szívesen fogadott utósegítségül szolgálhatnak neki. De sohasem okvetetlenül szükségesek: az egyes nyelv tana céljával összeegyeztethetők, de nincsenek kikötve a mivoltától. Mert mikor valakit valamelyik nyelvre tanítok, épen csakis azt akarom hatalmába adni. A mit a mellett az ő kényelmére vagy ösztönzésére teszek, az a módszer dolga; ennek kell a lényegét szemem előtt tartanom, hogy az anyag kezelése rendszeres, tehát tudományos legyen. A tanuló pedig kettőt akar elérni: hogy az illető nyelvanyagot — szavakat, alakokat, szólamokat (Constructionen) — megérteni és gondolatait azon idegen nyelven kifejezni megtanulja. Ennél fogva két kérdésre kell a nyelvtannak megfelelni:

1. mit jelent a nyelvbeli bizonyos szó, alak és szólam?
2. minő eszközei vannak az illető nyelvnek a gondolatok kifejezésére?»

A 3. és 4. §. az előbbinek a tovább vitele. Oly excursio, mely célunk elérésére csak nagyon mellékesen szolgál s a melyre helyet s időt fordítani nem tartok szükségesnek. Az 5. §-ból is csak a következő passust vonom ki: «... először, az a mi a nyelvtanra általában nézve mérvadó, az a szófüzésre nézve is önként érthetőleg érvényes; és másodsor a syntaxist a grammatikában sokkal fontosabb álláspont illeti meg, mint a melyet közönségesen engednek neki. A nyelvben minden nyilatkozatnak, minden szónak, minden alaknak megvan a maga szófüzési értéke; az előbeszéd sohasem szolgál csupán egyes fogalom kifejezésére, hanem fogalomcsoport, gondolat közlésére. Hogy mikép rendeződnek, kapcsolódnak össze és különböznek el a fogalmak, az határozza el a szavak és szórészek működését, a

beszédrészek elkülönzését». [A legnagyobb figyelemre méltó észrevétel.]

«6. §. Most már lépünk át az összehasonlító syntaxisra. Lehető legtöbb nyelv összehasonlítása szófüzési nézőpontból csak eszköz, nem pedig cél neki. A tapasztalás az ismertetés alapja, módszere inductiv, a végett, hogy felleljük azokat a törvényeket, melyeknek nyomán forog a tapasztalás. De a deductiv gondolatmenet útjára kell azonnal térnünk, a végett, hogy a felfedezett törvényeknek okvetetlenül szükséges voltát belássuk s erre a psychologia és logika kínál támaszponttal».

* Beszéljünk többesben: támaszpontokkal. Mert hisz a két tudomány legalább is két támaszpontot kell, hogy nyújtson. De bizony többre is van tőlök szükségünk s én szeretném, hogy G. az enigmatikus általánosságból kibúva, némelyeket tüzetesen kijelöl vala. Avagy talán azzal biztat, hogy majd az alkalmazkor sült galambkép fognak a szánkba repülni?

Aligha! A természet — akár a testi, akár a szellemi — semmit sem ad ingyen; és a legkevesebb, a mit vár, az, hogy világos és szabatos kérdéseket terjeszszünk eléje. Ilyeseknek gondolom én a mondat proponált dualismusára nézve:

1. Szorosan egyenragúak s egyaránt lényegesek-e a psych. subiectum és psych. prædicatum? 2. Nincsenek-e oly esetek, a melyekben valamelyikök a mondat kára és célja elérése veszélyeztetése nélkül kimaradhat? 3. Van-e a mondatban, ha mind a kettő jelen van, kiismerhető határvonal a kettő közt és egyféle-e ez a vonal a különböző nyelvekben avagy másokban más? 4. Mi mindegyikök voltaképi tulajdonsága és biztos ismertető jele?

Az ilyes titkokat nem könnyű fellelni;

De ha felfedezted, merj róluk felelni.⁹⁾

Roscommon.

Én hát merek felelni azokról az állítmányokról, a melyeket az iménti kérdésekre feleletül megkísértettem. Az elsőre azt mondom, hogy az inchoativum és mondat zöme, vagy, mint későbbre neveztem, az előkészítő és tüzetes rész nem egyaránt lényegesek, mert az első elmaradhat és elmarad teméntelen mondatban. «Ésik az eső!» szolgáljon szembeötlő például. A 2-dikra: a magyar mondatban a második rész azzal a szóval kezdődik, a melyen a mondat accentusa van: t. i. vagy — rit-

kábban — az igével, vagy sokkal gyakrabban az igét megelőző bárminemű határozóval. A németben és a francziában — mondhatni — egyenesen az igével. Az inchoativum az előbbiben akárminő határozó lehet, ámbár legtöbbször a nevező ejtés; az utóbbiban, ha több szóból áll is az előkészítő rész, egyiköknek a nevezőnek kell lenni. A 3-dikra: bármely nyelvben az inchoativumban a hallónál *tudott* vagy *ismeretes* eszme vagy eszmék vannak kifejezve bármely nyelvtani alakban, az igét (cum restrictione) kivéve. A mondat zöme *újságot* mond a hallónak. Legyen összehasonlításul elég.

«III. A nyelvszellem és a «construálás».¹⁰⁾

«7. §.»

Ha a construálás nem akar egyéb lenni, csak logikai exercitium vagy nétalán segédeszköz a fordításban, úgy nem bánom ficzamátsátok ki, a hogy tetszik, egy német mondat tagjait, rendeztétek Cicero oratiója szavait a franczia nyelvtan elvei szerint, — ha abban látjátok a logika hű képét, — lám a kezdő tanuló meg fogja köszönni. De hát ne tartassátok construált mondataitokat német vagy latin mondatoknak, ne tartassátok construálástokat nyelvtani műveletnek és — ha nem volna igen szerénytelen a kérésem — üzemeteket ne nevezzétek a mondat construálásának, nevezzétek inkább a destruálásának: közelebb fogtok járni vele az igazsághoz!»

* Hogy mi hozhatta oly nagy tűzbe német nyelvészünket, nem bírom megfogni. Talán gyujt egy kis világot hozzá a mi következik: «Avagy igazán olyan kietlen bolond játékot űznek a nyelvek, hogy itt szeszélyesen párosítanak, amott ok nélkül választanak, itt széttépik az összetartozókat, amott összekapcsolják a különeműeket? Oly észellenesek ők és oly igen okosak a construáló művészek, hogy amazokat, «a természet szabad leányait katonásan exercirozhatják? Mi hát a szervies lény, a nyelv-e, a mint termett és fejlett, vagy az a feszes minta, a melyhez hozzá akarják szabni? és vajjon mi fog az okvetetlenül kellő, az észszerű lenni?»

«8. §. Ne értsenek félre: nem a construálást magát akarom én megtámadni — hisz ez annyit tenne, mint a nyelvnek

syntaktikai értését vonni kétségbe: hanem azt a gépies módszert, a mely szerint eljárnak vele és a melynek semmi köze az illető nyelv szellemével. Ha költői és szónoklati szabadosságokról (Licenzen), bárminemű szokatlan nyelvjelenségekről, hosszúra nyújtott mondatkörök kibonyolításáról van szó: amott a szokásos fűzésre és rendezésre való visszavitel, itt a kisebb mondatokra való bontás a legegyszerűbb útja és legbiztosabb eszköze a szöveg megértetésének. Csakhogy a nyelvszokás határai közt kell maradni s nem kell eltompítani a szórend iránti érzéket a mondatrészek szokásos felforgatásával).

«9. §. Azt hiszem, nem ok nélkül vágtam ebbe a kis polemikába. Úgy tetszik nekem, hogy a szórendi jelenségeket kellen felül utasították a retorikába s azzal a nyelvtant megrövidítették saját földjén és birtokában. A mondat egység, még pedig nyelvtani egység, szintúgy, mint a szó; de egyéniségét, arcza szabását (Physiognomie) nem csak a bennelevő szóegyének külön tekintve szerzik meg, hanem nem kevesebb az, a mikép vannak csoportosulva benne a részek, tehát a szavak és szó-csoportok elrendezése. Ez az elrendezés, a mennyiben a mondat részeinek egymásra való vonatkozását megszabja, nyelvészeti tényező, épen úgy az, mint a szóalakok és a segéd szócskák; és ha az, miért utasítsuk a retorikába?

«10. §. Az alakzatos nyelvek (Formsprachen) között nem egyben igen mozgékonyak a mondat tagjai, úgy hogy szélitiben lehet helyet cseréltetni velök s a halló vagy olvasó még sem ért voltakép egyebet a változtatott mondatból. Mondhatom, canis puerum mordet, vagy canis mordet puerum, vagy mordet puerum canis; elmédben mindig csak azon kép támad, — másmásképen beszéltem, és mégis mindig azon azt mondtam.¹¹⁾ Úgy de hát valami egyéb-e, ha azt mondom, hogy: puer a cane mordetur? Miért nevezik amazokat amott retorikai szabadosságoknak, önkényeknek, ezt pedig nyelvtani jelenségnek? Jórendin azért, hogy más alakban jelennek meg a szavak! E mellett még finomnak, szépnek jelezik gyakran azt, a mi a körülményeket tekintve csak úgy volt helyes.

«A következő észrevételek példákat fognak nyújtani reá».

«IV. Psychologiai subiectum-e vagy rhetorikai nyomósítás.

«11. §. Gyakran vetették ellenem, hogy a mondat bizonyos részeinek szembetűnőleg elűlhelyzését kimagyarázza a különös hangsúlyozás, hogy a mondat kezdete természet szerint nyomatékos. Annyi igaz benne, hogy a szóló a mondat első szavát vagy első részét különösen kiemeli; majd a kérdéstről s felelettről szólva magam is fogok példákat adni reá.

«Azonban ha az a magyarázat az igazi volna, úgy kimerítőnek, elégségesnek, és a mondat első részének mindenkor hangsúlyozottnak kellene lenni; főnyomosítás soha sem eshetnék a mondat közepén vagy végén levő szóra. Hogy állunk vele?

«12. §. Először is: mit tesz a hangsúlyozás (betonen)? Hangsúlyozok egy mondatrészt, mikor hangosabban, tisztábban, olykor hangváltoztatással is mondom ki. Mikor beszélek valakivel, azt akarom, hogy halljon és értsen meg. Ha attól félek, hogy nem ügyel reám, vagy netalán messze van tőlem, vagy, ha nagyot hall, hangosan beszélek; ha attól félek, hogy félreért, tisztán beszélni törekszem. Ha már szavaimnak *egy* részét mondom ki szólószerveim kiváló erőltetésével, hasonló okból fogom megtenni: azt kívánom, hogy épen arra a részre ügyeljen, épen azt ne értse félre. Ha én azt a fülnek nyomósítom, a szem számára aláhúzom vagy megosztva akár vastag betűvel nyomatom, kitüntetem vele, a mit különösen akarok, a mi nekem legfontosabb.»

* Miután G. beszéd tekintetéből a szólót és hallót megkülönböztette, kár volt szorosabban nem ragaszkodnia az ebbeli dualismushoz is, mely sokkal nélkülözhetetlenebb és elválthatatlanabb, mint a melynek a mondat két része viseli a képét. Mert az inchoativum, mint feljebb érintettem, sokszor elmarad, holott a beszélésre okvetetlenül ott kell lenni mind a szólónak, mind a hallónak, illetőleg az írónak és az olvasónak. Mi több, mindeniköknek érdeklődni kell a mondat tartalma iránt, és nem egyszer az utóbbi van inkább érdekelve, mint az előbbi. E cikk végszavai hát egyoldaluan fogják és fogatják fel a dolgot. A feljebbi három kérdésre adott feleletemből kiviláglik, hogy az én módszerem nem sínlik e bajban.

«13. §. De itt, ismétlem, mindezekről nincs szó. Most még

csak az egyszerűen jelentő (mittheilend) beszédmóddal van dolgunk, azzal t. i., a melyben a másik személylyel szemben legönállóbbaknak érezzük magunkat, egyebet nem követelünk» [igazabban: nem *várunk*] «tőle, hanem csakhogy meghallgasson, tehát nem kérdünk tőle, nem paracsolunk neki semmit, sőt nem is ad ő alkalmat a beszédünkre, tehát nem felelünk, se nem vitatkozunk».

* Nem állhatom, hogy meg ne kérdezzem olvasómat, fordul-e elé a közéletben az az abstrahált, úgy szólva ideális állapot, a melyet itt G. felteszen? De lássuk tovább: «És kétszeresen becsesek nekünk az oly mondatok, a melyek sem korább mondottaktól nem függnék, sem továbbad mondandókra nem akarnak készíteni, mert az ily esetekben idegen, czélunkon kívül álló mozzanatok is határozhatnak. Egyszerű tetties (thatsächliche) közlemények, tanállítmányok, aphoristicus mondások (Sentenzen) s több ilyek szolgáltatnak kellő példákat, a melyekben a törvény a legtisztábban nyilatkozik».

«14. §. Most már válogasson akárki egy falka ily mondatot és kérdezze meg magától: nem leledznek-e köztök olyanok is, a melyekben egy bizonyos szót okvetetlenül kell hangsúlyozni és a hangsúlyozott szó másutt, nem pedig elején áll a mondatnak? Nem fektethetem-e a hangsúlyt e mondatban: «ich habe heute Kopfschmerzen» tetszésem szerint akár *ich*-re, akár *heute*-re, akár *Kopfschmerzen*-re? és megint e mondatokban: «Qualis pater, talis filius» és: «On commence par être dupe; on finit par être fripon» nemde *pater*-re és *dupe*-re esik a hangsúly?»

«Álljon már most elé ama hangsúlyelmélet! Lám nem bírja kimagyarázni nekünk a szóban forgó jelenségeket; ha van okuk, másutt kell keresnünk. Hogy hol? azt hiszem kimutattam a korábbi (I.) cikkemben s a mit ott mondtam a pszichologiai alanyról és mondományról, ahhoz csatolom a továbbiakat».

* Biz ideje is már! Mert a mit eddig olvasánk — 11. §-tól fogva a 14-kig bezárólag — mind csak annak az állításnak, hogy «a mondat kezdete kiválóan nyomosító», szolgál a czáfolására. Nagy hűhó kis dologért, mert hamis voltáról kevés tapasztalás és csekély gondolkodás legott meggyőzhet. De biz erre a meggyőződésre G. példái igen-igen keveset conferálnak. Mert első-

ben is, példák általánosságot nem bizonyítanak, hanem csupán illusztrálnak. Czáfolni czáfolhatnak, mert ha valaki a madár fogalmát úgy értelmezné, hogy a «madarak szárnyas állatok», definitióját legott semmivé tenné az egy Apterix példája. Inductió alapjáúl sem szolgálnak csupa példák, mert azzal az eljárással *keresünk* valami igazságot, a példa pedig egy már *fel-fedezett* igazságot tesz fel, mint G. is mondja: «Beispiele . . . in welchen das *Gesetz* sich am reinsten *darstellt*».

Particularis propositiót igenis bizonyíthatnak példák, de csak úgy, ha helyes elemzés mutatja ki a kapcsolatot, az analogiát az állítás és a példa között. Ezt azonban az iménti 16. §-ban nem tapasztalni. A propositió ugyanis az, hogy *némely* mondatban az *okvetetlenül* nyomatékos szó nem elfúl áll. A példából — ich habe heute Kopfschmerzen — pedig sz. szerint azt tanuljuk, *tetszésünk szerint* tehetjük akármelyik határozót nyomatékosná a felhozott mondatban.

És így nem csak az analogia hiányos, de ellenmondás is keletkezik. Holott ha azt mondja, hogy a körülmények szerint *kell* valamelyik határozót, tehát nem épen az elsőt, nyomosítani, teljes harmónia lesz vala a propositio és a példa közt, és a Betonungstheorie meg van czáfolva. Szintoly hibásan van elemezve a 2. példa is. Ugyanis elsőben a «qualis pater, talis filius» nem egyszerű mondat, hanem periodus, bárha csak kéttagú is; hypotheticum iudicium, melynek előzménye: qualis (est) pater, természetesen pszichologiai alany; következménye: talis (est) filius, psych. mondomány. A mondatpár hangsúlyát tehát a másodikban kell keresni és itt inkább a *talis*-ra, mint a filiusra esik. Magyarúl paraphrastice: «Ismered az apját, ^olyan a fia is». Analog vele: «Nézd meg az anyját, ^olyan a leányát.» Meg ezek: «a milyen az ura, ^olyan a szolgája»; «qualis rex, talis grex»; stb. Mondatpár a 3. példa is és hasonlóan elemzendő, csak hogy itt, franczia szokás szerint, a második mondat, a psych. mondomány, végtagja «fripon» a nyomatékos szó, és nem az előkészítő «dupe».

Mindezeket nem akarta G. észrevenni, mert mind itt, mind egész értekezésében bizonyos antipathiát tanusít a «Betonung» ellen, és nem hiszi, hogy volna valami köze a szórend-

del. Nem csoda, mert a magyar nyelvet csak szótárból s talán Riedl nyelvtanából ismeri. De csoda ám, hogy magyarul beszélő nyelvészeinknek sem én, sem Fogarasi nem bírtuk kinyitni a szemöket. Térjünk szerzőnkhez vissza:

«15. §. Ezt a mondatot választom: In Amerika verfertigt seit einem Jahre eine Fabrik Hüte aus Papier». A mondat áll:

1. Helyhatározóból h_4 : in Amerika,
2. Igéből i ; verfertigt,
3. Időhatározóból h_5 : seit einem Jahre,
4. Subjectumból¹²⁾ h_1 : eine Fabrik,
5. Objectumból¹³⁾ h_2 : Hüte,
6. Anyaghatározóból h_3 : aus Papier.

«E mondat szavait úgy cserélgethetem, hogy minden része» [igazabban: tagja] «(az igén kívül, mely eleibe *es*-nek kellene jöni) sorban első helyet foglaljon. Világos», [?] «hogy e mellett a hangsúlyozás egészen közönyös (neutral), minden cserénél nyomosíthatni akármely elemét a mondatnak» [?] — «okvetetlenül egyiket sem kell (nothwendig beruht die Betonung auf keinem) [?].¹⁴⁾ «És mindezen cserékkel csak azonegy külső tényt tudja meg az olvasó. És mégis nyelvtanilag tekintve mindenikök más más jelenséget mutat. Ha már kipróbál az olvasó egy falka ilyes lehetőséget, érzése megsűgja neki, hogy a mondatelemek egymáshoz való viszonyai minden új cserecsoportban másképp mutatkoznak, és ha okát nyomozza, azt leli, hogy *minden tag az előttevalót határozza meg közelebből*, más szóval, hogy *praedicatuma emennek, holott emez a subjectuma amannak*».

* Ez a dictum valószínűen egyike akar lenni ama «támaszpontoknak», melyeket (a 6. §. szerint) a psychologia és logika szolgáltat a szórend elméletének. Mielőtt azonban folytatnám a szöveget, vizsgáljuk meg egy kissé, lehet-e biztosan támaszkodni reá. Eddig olvasva t. i. azt kell gondolnunk, hogy az a subiectum-praedicatum lánczolat a szórendnek a mondat dualismusából folyó általános elve. De a kapcsolatot köztök bajos föllelni s fölfedezésére szerzőnk nem nyújt segílyt.

Ezt elengedve is azonban azt vesszük észre, hogy az állított elv egy felsőbbet tételez fel: u. m. azt, hogy minden mondat tagjai közt megvan az írt viszony. Azaz, hogy G. nyomán e képletet véve fel: $h_1, i, h_2, h_3, h_4, h_5$, — h_1 -nek, mint alanynak i

a mondománya, *i*-nek h_2 , h_2 -nek h_3 , h_3 -nak h_4 s így tovább. Belátásom szerint könnyebb lenne húsz oly mondatot lelni, melyre az a viszony nem talál, mint egyet, a hol talál.

Még nagyobb bökkenő az, hogy a tagokat össze-vissza cserélgettetni is G. egymással; mert vegyünk egy ily cserecsoportot: h_2 *i* h_1 h_4 h_3 h_5 . Az eredeti mondatban *i* h_1 -nek, h_4 h_3 -nak a prædicatuma, a cserélt taguban megfordítva h_1 az *i*-é, h_3 a h_4 -é; azután a h_2 h_3 és h_4 h_5 subiectum-prædicatum párok a cseréléssel széthányódnak egymástól, holott h_3 h_5 és h_1 h_4 párokat, melyek eleinte egy és két tag közbenjárásával voltak subiectum prædicatum viszonyban, közetlenül összekeríti a csereművelet. Mindezeket a visszasságokat se psychologia, se logika nem sugallja, sőt nem is tűri s a vélt támaszpont a rá fektendő elvet nem bírja meg.

De megbírja ám szerzőnk, a ki azt hiszi, hogy a kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad, midőn elvét a következő módon alkalmazza:

«E mondatban: «eine Fabrik verfertigt Hüte aus Papier» — h_3 *i* h_4 h_5 — először is egy gyárról szólok, jelzem azzal, hogy munkálkodik, aztán a munkájáról szólok és úgy értelmezem, hogy kalapcsinálás, végre a csinált kalapokról beszélek, s azt mondom rólok, hogy papirból vannak» [készítve]. «Ellenben a h_3 ih_5 h_4 képlet nyomán egy papirból dolgozó gyárról szólok s azt nyilvánítom, hogy a készítményei kalapok. h_4 *i* h_3 h_5 helyes, ha a kalapok vagy gyártásuk, h_5 *i* h_3 h_4 , ha a papir vagy feldolgozása az a tárgy (Thema), a miről beszélni akarok; tehát a psychologiai alanyom; és így lehet a törvényt a h_4 és h_5 tényezők szaporításával egy rakás példán át kísérni és mindannyiszor igazolva látjuk».

* Így véve fel a dolgot, hogylene látnók igazolva? Épen mint a lopást büntető törvényt annak látnók, ha minden tolvajt felmentene is a törvényszék, a lopásra való kísérletet nemcsak enyhítő, hanem épen felmentő körülménynek nyilvánítva. G. ugyanis a subiectum és prædicatum közti viszonyt oly lazán értelmezi, hogy olvasónk nem bír két oly disparat eszmét gondolni, melyek egyikét a másik prædicatumának ne lehetne mutatni ki különféle furfangos magyarázatokkal. Továbbá ha a psychologiai subiectum az, a miről mondunk valamit s a psych.

prædicatum, a mit róla mondunk, miben különböznek a grammatikai subiectumtól és prædicatumtól, melyeket épen úgy értelmeznek a nyelvtanokban?¹⁵⁾ De így aztán mi szükség van amazokra, de mi szükség a G. értekezése I. részére? Mindezen ellenvetések érvénytelenek az én elméletemmel szemben, mint majd alább kimutatom. Itt csak szolgáljanak tanuságul, hogy G. 1869-ben sem jutott odáig, a hol én voltam 1853-ban. Most folytassuk az ismeretséget:

«De jól meg kell jegyezni, hogy én egyelőre nem úgy állítottam fel azt a törvényt, mintha minden nyelvvel közös volna, hanem csak mint olyat, a mely meghatározza a németben a mondat részei elrendezését. A nyelvszokás itt korlátokat szabott, nevezetesen az alany és ige helyzetére nézve, továbbá azzal, hogy az attributive¹⁶⁾ alkalmazott adiectivumnak mindig a substantivum előtt kellvén állani, tehát csak rész része lévén, sohasem lehet önálló eleme a mondatnak, végre az ige helyzete korlátozásával, a miről később fogok szólni.

«16. §. A német mondat alkatát jörendin könnyű lesz ki-magyarázni. Helyezkedjünk csak egyelőre a halló álláspontjára. A mondat minden új részét, mely tudtára esik, új egységgé kapcsolja ő az azelőttiek összegével, mindenik egy új vonással szaporítja a kapott képet, határozottabbá, tisztábbá teszi, mindenik egy-egy prædicatum. És ha a szóló elakad, a halló egy kérdéssel útba igazítja, eléje tartja a bevégzetlen képet s mutatja hiányait.

«Tegyük, hogy valaki azt akarja nekem mondani: ‚Morgen * schreibe ich * einen Brief * an meinen Vater;‘ de el-elakad a csillaggal jelölt helyeken. Ilyenkor a kérdéseim illetőleg ezek lesznek: Was ist [geschieht] Morgen? — Was schreibst Du morgen? — An wen schreibst Du morgen einen Brief?»

* Lám, mily közel járt G. a mondat két részének, a halló részéről tudottaknak és nem tudottaknak gondolt eszmék általi megkülönböztetéséhez és jellemzéséhez. De csak múltó álomkép alakjában jelent meg előtte az igazság, a mint kitetszik a következőkből.

«17. §. De hogy foly a processus a szóló elméjében? Nála a kimondandó gondolat, még mielőtt beszélni kezd, már kész. De azt hiszem, hogy eljárása olyan, a milyen a teremtő mű-

vészé; képzelődése előtt a kész kép lebeg. Minő rendben fogja végrehajtani? A végett imitt bizonyos technikai, amott bizonyos nyelvtani szabályok léteznek, a melyek megdönthetetlenek s a melyek közül legalább az utóbbiaknak annyira másod természetűé kellett válni, hogy különös meggondolást nem igényelnek. Rajtok kívül aztán fontolás tárgyává tehetni módjára és rendjére nézve, a végrehajtást lehet vázolni s cartonokat készíthetni, mielőtt festéshez, fogalmazni és emlékünkebe szedni, mielőtt beszélni kezdenénk. De tudva van, hogy az utóbbi eset kivételes: a gondolat kész, — alkatrészeiből reconstruálni a beszéd (Sprache) dolga, a beszéd által s vele együtt történik. Most már térjünk vissza a festőhöz. Holdvilágtanulmányt csinál. Tájképnek egy erdőbeli tisztást választ és legelő őzek csoportjával eleveníti. Vagy falombozattanulmányt csinál, a holddal világíttatja meg és elevenítésére az előbbi eszközt használja. Vagy utoljára, az őzcsoport a tanulmánya tárgya és jelenet helyéül s neméül erdőtájat és holdvilágot választ. És ha a képet láttam s le akarom írni, azzal fogom természetesen kezdeni, a mit a tárgyának (Thema) tartok, és azután írom le a kidolgozását sorjában az általánosról lépve a különösre. De, meg kell jól jegyezni: leírásom alapja először is az emlékezetembeli kép és ezé azután a festő képe; amazt és nem ezt építem fel előtted és azon azt teszem s azon elvek szerint járok el minden gondolatommal, melyet beszélve közlök veled: első a mi, aztán a mikép». [Vajon kiállaná-e a Horatiusi ,cui lecta portenter erit stb.' tűzpróbáját?]

«A használtam kép természetesen csak arra való, hogy világítson (verdeutlichen) nem pedig hogy bizonyítson; tolmácsolására jórendin nem lesz szükség. Nekem a német mondatbeli rend törvénye oly egyszerűnek, pszichológiai magyarázata oly kínázkodónak látszik, hogy csaknem kísértetbe jönék azt minden nyelv eredeti közös törvényének tartani, ha nem tudnám mit érnek az aprioristica speculatiók».

«18. §. A szórendezésbeli szabadságot a beszédbeli szó-kás szűkebb határok közé szorította, kevés száz év eltelése alatt elég számos, szomszédos nyelvekben: hasonlítsuk csak össze a Rabelais francziáságát a Voltaire-ével, a mi mai németségünket a reformatio korabelivel. A francziában nem volt

mindíg hátul állítva a szint jelölő névmellék, különben nem keletkezhett volna Rougemont, nem rouge - gorge. [Csak imént tiltakozik sz. az aprioritás ellen és most a priori dönt el egy tisztán történelmi kérdést. Igenis tettek elől szint-jelölő névmelléket francia írók. «Chapeau blanc et blanc chapeau, est-ce pas tout'un», kérdi egy régi francia író, és azt, hogy két dolog közt nincs különbség, egy közmondás így fejezi ki: «C'est bonnet blanc et blanc bonnet». Sőt ma is meg van engedve a versírásban ez az inversio: «Suivre de loin de blanches voiles». (V. Hugo, *Fl. d'automne*). A történelem tanúsága nélkül G. deductiója érvénytelen volna, mert 'rougegorge' nem tesz 'vörös begyet', hanem vörös begyű madarat és keletkezhett összevonással ebből: rouge à la gorge]. «A concordantia törvényű nyelvekben nagyon sikamlós a szórend. A sikamlóság úgy látszik, közös tulajdona volt hajdan az indóeuropai törzsek minden ágának. Legtöbbjök, ha nem mindnyájan, vesztettek belőle és mindenik a maga módja szerint a lehetőségek sokasága közül kiválasztott némelyeket szabályúl magának, a többiekről lemondván s ez az oka, hogy e tekintetben annyi a különbség köztök. De ezeket a szokásos korlátozásokat nem tekintve, jórendin ki lehetne mutatni legalább a germán, román, szláv és görögféle nyelvekben azon törvényt, a mi a németben érvényes».

* Recapituláljuk egy kissé azt a törvényt három pontban. a) a mondat tagjai, az ige, a nominativus («subject»), az accusativus («object») és a különféle határozó (II. §. 15.) b) Ezek közül az ige kivételével egyet, akármelyiket kiválaszthat tetszése szerint a szóló pszichologiai subjectnek és ezt legelől helyezi. c) A psych. prädikatot az ige kezdi s ezután jönnek a többi tagok oly renddel, hogy az első a pszichologiai subjectnek, a 2-ik az elsőnek, a 3-ik a 2-iknek s így tovább igen széles értelemben vett praedicatumai legyenek. (II. §. 15.) Járuljon hozzájuk d) pont gyanánt az az általános kikötés, hogy a mondat aphoristicus legyen, se parancsot, se ohajtást ne fejezzen ki, se kérdés, se felelet ne legyen, se ne függjön más előtte való vagy utána következő mondatoktól (II. §. 13.). És még egy e) pontnak is vehetni, hogy adjectivum nem lehet önálló eleme a mondatnak. (II. §. 15.)

Mindezek közül ahhoz, a mit a *c*) pontra nézve az illető helyen megírtam, egyelőre csak egy pár megjegyzést ragasztok a *b*), *d*), és *e*) pontokra nézve. Igaz, hogy a mondat tagjai közül csak egyet tesz *psych. alanynak* — a német. De ezt, hogy csak a román nyelveket említsem ellenőrző például, nem alkalmazhatni: 1. a francziára. Lám kinyitom a Lafontaine meséit s olvasom, (csak az igéket jelölöm ki dőlt betűkkel).

«De tout temps les chevaux ne sont nés pour les hommes ! Lorsque le genre humaine de glaud se contentait, Áne, cheval et mule, aux forets habitait : Et l'on ne voyait point etc.»

Licentia poetica! mondják. No hát utasítom az olvasót a *Magyar Mondat cz. érteke* zésem I. részére, a hol feles számú példát hordtam fel prózairókból. Lássuk 2. az olaszt: «Camminando così con la testa per aria si trovò aridosso a un crocchio». (Manzoni). — Il compagno s'era messo a sedere in faccia al Renzo. Questo gli mesce subito al bere.» (Id.) 3.) Spanyolul: «Entonces la hermosa senõra hizo senõra á aquellos mozos.» (Caballero.) «Aquel dia se habia levantado Maria.» (Id.) Ha ezeket németre fordítjuk, csak egy-egy tagot hagyhatunk az ige előtt. Az *e*)-re legyen elég egy pár olasz és két német példa: «Fatto ch' ebbe pochi passi...» — «Stato un momento a sentire non potè tener si di non dire...» (Manzoni). — «Ich bin nacket von meiner Mutter leibe kommen, nacket werde ich wieder dahin fahren.» (Hiob. 1. 21.) — «Glücklich ist, wer vergisst das, was nicht zu ändern ist.» (Népdal.) De nemcsak más nyelvekre alkalmazhatatlanná, hanem általán elfogadhatatlanná teszi a magasztalt törvényt a *d*) alatti kikötés. Mert egy esetből bármi tisztán mutatkozzék benne a törvény, minden más esetre következtetni, az inductio természetével, mondhatni ábéczejével ellenkező eljárás. — Már pedig az oly aphoristicus, független mondat csak *egy*, mondatok ezerei és tizezerei közt *egy* eset, és így is kell lenni. Ugyanis, a mit G. ír a szókról (II. §.), hogy az «élő beszéd» (valamint az írott is) «sohasem szolgál csupán egyes fogalom kifejezésére, hanem fogalom-csoport, gondolat közlésére», éppen úgy, és oly erősen áll a mondatokra nézve is. T. i. A beszéd sohasem szolgál csupán egyes gondolat kifejezésére, hanem gondolatsoportok közlésére. És valamint «minden szónak, minden alaknak meg van a maga szófüzési értéke, szintúgy

meg van minden mondatnak, minden gondolatszerkezetnek a maga mondatfüzési értéke! De eddig G. nem csak nem jutott, hanem mint ismételve láttuk, még eszméjét is eltávoztatni igyekszik. Lássuk már, mi hasznát vehette volna elemzéseiben és alkalmazásaiban. Az első példa ez a mondat vala: «ich habe heute Kopfschmerzen». — A kérdés az: lehet-e akármelyik tagját (az ígét mellőzve) nyomosítani (betonen)? G. fel sem teszi, hogy ne lehetne, még pedig a szóló «önkénye szerint (nach Belieben).» Én pedig azt mondom, hogy a körülményektől függ. Az *ichre* szolgáljon világosításul egy adoma, G. K. F. részeges volt. Harpya napája egyszer megszólítja: «Hallod-e Feri? a háznál elég ha egy iszik; itt én iszom, de te ne merj, különben az ágy alá bujssz!» Fiat applicatio. — Tegyük már, hogy valaki panaszolja egy ismerősének, hogy fájt a feje «tegnap», mire imez így válaszol: «ich habe heute Kopfschmerzen.» Ismét: benyit valaki egy szorgalmas íróhoz, látja, hogy a divánján hever s kérdi: Wie sind sie so müssig? A természetes felelet az lesz: «Ich habe heute Kopfschmerzen.» Ezekre én nagyobb diadallal kérdehetem: wo bleibt da das «Belieben»? mint ő, hogy: «Wo bleibt da die Betonungstheorie?»

A 2-dik példa: «In Amerika verfertigt seit einem Jahre eine Fabrik Hüte aus Papier.» — Először is azt jegyzem meg, hogy a G. öt határozóját négyre is lehet visszavinni. Mert: Hüte aus Papier=papierne Hüte jelzős határozó. De hagyjuk szerinte és kérdjük: mi itt a psych. subject és a psych. prädiikat? Tudjuk már G. feljebb részletezett feleletét, mely röviden recapitulálva ez: ps. subjectum akármelyik határozó lehet, csak-hogy az ige eleibe tegyük s a «Was» képét viselje, mire aztán a többi az előttök álló igével együtt, mint ps. praedicatum, a «Wie»-t mondja meg. Csak azt bajos érteni, mikép tehet pl: «seit einem Jahre» valamit (Was) és minőségét (Wie) mikép fejezheti ki ez: verfertigt in Amerika eine Fabrik Hüte aus Papier? Kemény dió! Nem is próbálom megtörni, sem megtöretni, hanem elmondom a nézetemet épen erről az inversióról. Egy társaságban az ipar gyors haladásáról van szó s egyik tag adalékul azt az újságot akarja mondani, hogy már papir kalap is nem csak van, hanem gyárilag is készül, a mondat tüzetes része tehát: «verfertigt eine Fabrik Hüte aus Papier».

De, hogy ne rontson vaktában elé vele, hallóinak képzelődését az időre és helyre vezérli e közönséges és mindenkinél ismeretesnek vehető eszmékkal «Seit einem Jahre» és «in Amerika», melyek annál fogva az *előkészítő* részt alkotják. Tehát G. mesterzavaival élve: «seit einem Jahre verfertigt in Amerika»: ps. Subject: «eine Fabrik Hüte aus Papier»: ps. Praedikat. Azt, hogy «verfertigt» a Praedikat helyett a Subjectbe esik, a specialis német szabály kívánja meg, melyet majd alább eléad szerzőnk. Világos, hogy ezen módon a mondat tagjait — nem önkényesen, hanem az adott, vagy gondolható körülmények szerint lehet különkülönféleképp rendezni és az «ismeretes» és «újság» rovataikba osztani be. Másfelől világos az is, hogy a határozókat csak az ígéhez való külön-külön viszonyuk s a gondolat egysége tartja össze, holott a határozók egymáshoz való viszonya, a beszédet átalán és nem e vagy ama nyelvet véve fel, nem jó tekintetbe, azaz nincs befolyással a rendezésre. Tessék csak, latin, görög, magyar könyvet kinyitni s a nyitott lapon lelt bármelyik mondatot elemezni s másképp rendezni s igazoltnak fogják találni állításomat. A rovatozás nem gátolja a rendezést, mert bármely eszme, a melyet bizonyos szó kifejez, lehet a körülményekhez képest ismeretes is, ismeretlen is; de két eszme — az egyenlőség viszonyát kivéve — nem lehet cserélve és kölcsönösen alany és mondomány. *Judicia universaliter affirmantia simpliciter converti non possunt!*

«V. Visszatekintés az előbbi cikkemre.

«19. §. Midőn ,eszmeimet‘ (Ideen) irtam, messzire vala még tőlem egy csúsztatható (verschiebbare), igazabban vándorló határvonal¹⁷⁾ gondolata. Akkor annak az álláspontjából indultam ki, a ki beszélni, gondolatokat közölni *akar*; ez egy második személy figyelmét valamire irányozni és és őt a felől, a mit arról mond neki, gondolkoztatni akarja. Reá nézve tehát a ps. subjectum és a ps. praedicatum közti határvonal adva, kiszabva van, holott másokra nézve a mondat szerkezetéből magából nem tűnik ki.

«A mondat e legyen: «Dort spricht N. mit X.

«*Első eset.* Ujjammal egymás mellett álló két személyre

mutatok és megmagyarázom neked a *Dortot* azzal, hogy megmondom, mi történik itt.

Második eset: Mind a ketten látunk két személyt beszélgetni; megmondom neked, kik a beszélgetők.

Harmadik eset: Látjuk az előtted ismeretes N.-t egy más személylyel beszélgetni; megmondom neked, ki az a másik. Ebben az esetben hát: ,dort spricht N.‘ *psychologiai subjectum*. Három factor — itt egy-egy szó — *productuma*.¹⁸⁾ — Ezeket cserélhetni emígy: ,N. spricht dort‘, a mivel az egész mondat eredménye (*Ergebniss*) nem változik, mert így is csak arról tudósít, hogy kivel beszél ott N.; a mondatbeli fő *caesura* (*Abschnitt*), hogy úgy mondjam, a *psychologiai copula*,¹⁹⁾ mindig a két utolsó szó: ,mit X.‘ eleibe esik. De a *ps. subj.* keblében változás történt ama cserével, mert most már: ,dort‘ az ,N. spricht‘-nek közelebbi határozója (*közbelső praedicatuma*), holott előbb megfordítva az ,N. spricht‘ határozta meg a ,dort‘-ot».

* Ime másodszer érintkeznek a *dualistica theoriák* egymással: ezuttal úgy, hogy *carambolnak* mondhatni s a vége is az, hogy a golyók elurrannak *per tangentem* egymástól, többet nem is találkoznak. Mert midőn a három esetet épen úgy magyarázza G. a mint én tettem volna, t. i. hogy a) *Dort*, b) *Dort spricht*, és c) *Dort spricht N.* a hallót tekintve *tudott, ismeretes* eszméket jelölnek, tehát *inchoativumok*, másfelől pedig a) *spricht N.* mit X, b) *N.* mit X., és c) mit X., reá nézve *ujságok*, tehát a mondat *tüzetes* részének szolgáltatnak anyagot, lám alig végzi el, már hátat fordít neki s belekeveredik a fokozatos, láncozatos *subjectum-paedicatum* bonyodalmaiba.

Lássuk mikép:

«21. §. ,Eszméimre‘ oly nyelveken tett észrevételeim vezettek, a melyekben a nyelvtani beszédrészek mondatbeli elhelyezése kevésbé változatos, milyenek az indo-chinai, a mandzsu, a japáni és a malayi s polynesiái idiomák. — Úgy látszó anomáliák, *inversiók* ötlöttek fel nekem bennök, megkísértettem magyarázni őket és magyarázatukat egy általánosan érvényes törvény fölvetelésében letem. A mondatkezdő *adverbiumok* pl. a a malayi nyelvekben is megvannak. Igen, de ezekben a határozó szó — az *adverbium*, az *adjectivum*, a *genitivus* — mindig a határozandó után áll. — Itt tehát nem engedhetni meg azt a

magyarázatot, hogy egy ily [t. i. hátul álló] «adverbium» *mint adverbium* egész mondatot határoz meg. A mandzsu, japáni, chinai nyelvekben inkább volna elfogadható, mert itt a közelebbi határozás mindig elüljár. De hát aztán itt egykép, amott más-kép magyarázzunk azon egy jelenséget?»

* „Ne biz’ azt, hanem ismét csak az inductio ábéczejéből húzhatta volna szerzőnk, hogy oly magyarázatot, mely azon jelenségek mindenikére nem talál, vagy eldobni, vagy módosítani kell. De ő nem, hanem megint együtt akarja tartani a kecskét és káposztát, s a következő disquisitiójába merül oly fogalmaknak, melyekkel, mikor «syntaxis»-t kezd tárgyalni valaki, már előre tisztában kell lennie! ²⁰⁾»

«VI. A ,szó‘ és ,mondat‘ fogalmak meghatározása.

(Begränzung.)

«22. §. A feladat az, hogy oly törvényt leljünk, mely szerint minden nyelvre nézve megfelelhesünk arra a kérdésre: *mi szó, mi mondat*, — *mi segédszó, mi szóalkatrész*? Általános határkövet kell állítani: de van-e általános érvényü határ? Nincsenek-e oly nyelvek, melyekben ez a határ folyékony és vajjon vannak-e, a melyekben következetesen állana? A szóban forgó megkülönböztetés minőségbeli-e (qualitativ) vagy mennyiségbeli, néptalan mint a hévmérő fokai? ²¹⁾»

«A következő megjegyzéseknek nem az a céljük, hogy a kérdést megoldják, hanem csak hogy anyagot szolgáltatassanak a megoldásához»

«23. §. Vannak szólamok (Redeformen), melyekben a szó, mondatbeli minden kapcsolaton kívül, önállóan lép fel. Ezekhez számítom:

«1. Összesen az interjectiókat, ki nem véve a hangutánzókat:

«2. Az (adverbialis és adjectivalis) felkiáltásokat, pl. gyönyörű! borzasztó! mint a melyek az interjectiókhoz csatlakoznak;

«3. A vocativusokat;

«4. Az imperativusokat, legalább a mennyiben a subjectumot nem mondják ki és nem jelölik.

«Nem számlálom ellenben hozzájuk, az egyetlen egy szóból álló feleleteket, melyeknek nincs önálló létök.» [A mondatok önállóságáról megírtam már feljebb a véleményemet.]

«Ama szólamok a legegyszerűbbek és bizonyosan a legtermészetesebbek (naiv). A gyermekszájából legelsőben hallott hangok közéjük tartoznak. Kellés és nem kellés készítetik őket a beszéd imez első próbálgatására s azok lelik kifejezésüket benne. Reánk nézve csak mellékes érdekek van: szükség volt kijelölnünk, a mi a mondat uradalmán kívül esik s annál fogva nem jöhet kérdésbe.» [Szerintem nem «esik kívül», de nem vitatom.]

«24. §. Hogy egy szó magára egy egész mondat képét viselheti, tudva van. Nem a pronominale subjectumnak amaz elhagyásai jutnak eszembe, melyek egy s más nyelvben, pl. a *chinaiban*, *mandzsuban* oly gyakoriak, hanem azok a nyelvek, melyeknek igéi személyragosok és a melyek a subjectumot a *prædicatum* «[azaz, az ige]» alkatrészévé tehetik jelentékenyen, olyan szók, milyenek *latinúl*: *intelligo*, *magyarúl*: *tudom*.²²⁾ Amerika őslakosai *beiktató* nyelvei s a *baskoké* mutatják, mily nagyra nőhet az ily lehetőség.

«25. §. Láttuk a szót, mint mondatot. Az ellenkezőre, u. m. a mondatnak egy szó gyanánt használására nem különben könnyű példát lelni. Nálunk a gyermekeknek karácsonra «*ein goldenes Nichtschen*» és «*ein silbernes Wart' einweilchen*»-t ígérnek tréfából; a «*Vergissmeinnicht*» ismeretes; a főként bizonyos nemét Angliában «*kiss me quick-nek* (csókolj meg hamar) neveztek, németül [az ördög neve]: *der Gottseibeius*. Ide tartozik számos tulajdonnév: «*Sickdichfür'*, (sie dich vor) helység Thuringenben; «*Wieduwilt'*, «*Gerathwohl'*, «*Thumir-nicht'*; francz.: «*Boileau'*, olasz: «*Bevelacqua'* nemzetségnevek, valamint magyarban «*Bornemisza'*. Ismeretes a héberek szokása, mely szerint egész mondatokat használnak neveknek s a mi «*Fürchtegott'*unk és «*Dienegott'*unk hasonló jelenségek. A görög nyelv az ő névelőjével egész mondatokat bélyegezhet főnevekké. Jusson eszünkbe csak az Aristoteles formulái «*τὸ τί ἔστιν* stb.» [A magyar: istenadta, ebszülte, istenhozta stb. más szólamok is idevalók.]

«26. §. Saját jelenséggel kínálkozik a sanskr't nyelv.

Ebben a mondat a szemre s a fülre nézve *egy* egész mutat. — [Nem részletezem tovább szerzőnkkel, mert a kinek nincs egy kis ismerete a nyelvről, úgy sem értené meg.]

«27. §. A chinai nyelvben i — kù (durch Ursache) azt teszi: ,ért' v. ,miatt'. A két szó közé csúsztatják be a ,mi'-t.²³⁾ De ez a ,mi' lehet nemcsak egy szó, hanem egész, néha jókora hosszú mondat, melyet a német fordítónak ,weil' conjunctióval [azért hogy, a miatt hogy] kell bevezetni.

A chinai nem teszen különbséget a két eset közt.

«Az igaz, hogy mi is [a németek] használjuk *dass* mutató névelőt és *ob* előjárót, az angolok a *for*-jokat coniunctióknak; de a nyelvérzék e szók kétféle működését, egyfelől mikor főneveket, másfelől mikor egész mondatokat viszonyítanak, oly élesen megkülönbözteti, hogy innen további következtetéseket húzni nem lehet.

Még kevésbbé lehet idevonni az ,accusativus cum infinitivot', mert a mondat főjegye, a *verbum finitum*, hiányzik benne.»

* Jól írta G., hogy nem fejt meg a feladatot, hiszen az egész VI. fejezete már megfejtett voltát teszi fel, mint végszavai-ból is kitetszik. De bizony vitatás anyagául nem sokat használ, mert a felhozott adatok és jelenségek nem újak, hanem minden hasonlító nyelvész előtt ismeretesek. Az egész ügyet röviden tisztába lehetne véleményem szerint hozni azzal a felvétellel, hogy a mondatok a beszéd *egyénei*, a szavak a mondat *egyénei*. Tessék tovább gondolkozni róla.

«VII. A *verbum finitum* helyzete a németben.

A) *A közlő beszédalak főmondatában.*

«28. §. Nyelvünk mostani állapotában az látszik nekem főtörvénynek, hogy a közlő (jelentő) beszédmódban a főmondat *verbum finitum*a mindenkor a második helyet foglalja el.

«Az első hely birtokában lehet:

1. A nyelvtani *subiectum*²⁴⁾, mely aztán lehet inkább vagy kevesbbé egyszerű vagy bonyolt: ²⁵⁾ *ich || sah ihn gestern Abend; jeder vernünftige Mensch || wird ihm beipflichten; der*

mir gestern schon verdächtig vorgekommene Hund || *soll* toll gewesen sein; hören und verstehen || *ist* zweierlei; Jeder, der auch nur einige Worte mit ihm gewechselt hat || *ist* von ihm entzückt.

«Kezdheti a mondatot

2. *a föige egyenes vagy oldalas tárgya* (Objekt)²⁶) vagy egy *segédige* verbale objectuma;²⁷) Mich || *hast* du gewiss nicht gesehen; Dir || *steht* es, wie ein Rasender zu toben! Jedem, der es mit erlebt, || *bleibt* der Eindruck unvergesslich; Dir (oder) Mir || *gilt* das; gesprochen || *habe* ich ihn nicht.

3. Kezdheti a mondatot *adverbium* vagy ezzel egyértékű szó vagy szólam (adverbialis kifejezés, adverbialis mondat, ablativus, locativus, instrumentalis sat.): oft || *begegnet* man ihm; mit Speck || *fängt* man Mäuse; als Schriftsteller || *wird* er sehr geschätzt; unter dem Krummstabe || *ist* gut wohnen; wo die Noth am grössten ist, || *ist* Gottes-Hülfe am nächsten.

«Végre:

4. jöhet elől a Prädikat: dumm || *ist* er nicht, aber faul; ein Drache || *scheint* er von Gestalt.»

* Szükségesnek tartanék ezek után még egy

5. pontot is, a mely szerint construálhassuk a Bürger Lenore-jebeli mondatot: «Des Leibes || *bist* du ledig» és számtalan ilyeneket, mint: «Die Beleidigung || *habe* ich ihm längst verziehen»; «Des schönen Blicks || *sollt* ich nicht mehr geniessen» (Goethe); «Dem Glücklichen || *kann* es an nichts gebrechen» (id). Ugyanis ezekben a psych. subj. nem a mondat tagja vagyis az *ige* határzója, hanem az egyik tag jelzője vagy vonzata, u. m.: ledig *des Leibes*; verziehen *die Beleidigung*; geniessen *des Blicks*; gebrechen *dem Glücklichen*. Sőt a G. példái közül is a 2. pont alatti első ide tartozik, mert «mich» nem «*hast*»-nak, hanem «gesehen»-nek a regimene. A pontozások, részletezések igen sok esetben hasznosak és szükségesek, de mindig kockázattal van velök az, hogy valamit kifelejt az ember belőlök. Jelen alkalommal ilyes, mindent magába foglaló módon fejeztem volna ki a német szórendre vonatkozó szabályt:

I. A mondat igéből és határzóiból áll.

II. A határzók egyszerűek és bonyoltak. Egyszerűek a

főnév az igéhez való minden viszonyában, az adverbium, az infinitivus és a 2. participium.

Bonyoltak: a jelzős főnév és adverbium, a vonzatos infinitivus és participium, az adverbialis locutiók és a mellékmondatok.

III. Az ige a mondatban a 2-ik helyet foglalja el.

IV. Az első helyet a határozók közül legeslegtöbbször nominativus vagy ennek a képét viselő mellékmondat tartja, de helyet cserélhet akármelyik egyszerű vagy bonyolt határozóval, sőt bizonyos esetekben a bonyolt határozó egyik alkatrészével is. Melyek ezek az esetek és melyek az első helyet foglalható alkatrészek, további vizsgálatból és erre épített inductióból tűnnek ki. De sem ennek, sem G. «törvényé»-ben, sem a létező német nyelvtanokban — egyen kívül — semmi nyoma. Az az egy az «Okszerü vezér» című magyarul írt német nyelvtan, melyet 1845-ben, tehát G. itt közlött értekezése előtt 24 esztendővel adtam ki először. Ebben mind ama «főtörvény» mindaz, hogy az első helyet foglaló határozó pszichologiai alany, világosan ki van mondva és fejtvé.

«29. §. Hogy ez a — második helyről szóló — törvény nem egészen kifogástalan, könnyű megbizonyítani. Ha népdalok kezdődnek imígy:

War einst ein jung, jung Zimmergesell —

vagy:

Sass ein Eichhorn

Auf dem Heckendorn, — ²⁸⁾

ma is hallhatni olyast népünk legelső rétege beszédében.

«Bizodalmas közbeszédmód (familiär) és épen azért bizony nem természetellenes. Nemhogy idegenszerű volna, sőt honiasan hangzik, midőn Götzben ezt olvassuk: ‚Steht eine Burg an der Jaxt, ist Jaxthausen geheissen‘ stb. De nem merem eldönteni, vajjon nem egy személytelen «es» ellipsise mutatkozik-e ama példákban és épen a kihagyásra készítő kényelem esik-e jól nekünk? Elég az, hogy rés van a gátban és nyelvünk történettudói döntsék el, vajjon mindjárt eleinte hagytak-e nyílást benne, vagy az idők folytán mosatott ki? Ők mondhatnák meg azt is nekünk, vajjon egy ismeretes egyházi ének kezdete:

Mitten wir im Leben sind
Mit dem Tod umfangen

megfelelt-e valaha a nyelvszellemnek (sprachgerecht gewesen)?

«30. §. Mindenesetre elég élénknek s hatalmasnak kell lenni annak a nyelvérzéknek, mely az igének ama második helyet szabatja ki velünk. Mi egyéb a mi személytelen «*es*»-ünk (pl. *es* geschehen Zeichen und Wunder), mint egy előleges helypótlója a nyelvtani alanynak,²⁹⁾ mintegy felpéNZ reá? De csak ,mintegy‘ mert a fizetendő összeget nem rövidíti meg, — a mondatnak két alanya van, a melyek egyike mindent jelenthet és azért semmit sem jelent. Mire való ez a pleonasmus? Mi gátolna, hogy úgy ne tegyünk, mint némely más indoeurópaiak, pl. a spanyolok, a kik széltiben igével kezdik, ha úgy tetszik nekik, a mondatukat. Mi, némi rendszeretnek, nem bánom nevezzük öntudatlan pedanteriának, befolyása alatt kell, hogy álljunk. Szeretném egy három fiókos szekrényhez hasonlítani a német mondatot. Mit tartalmazhat az első fiók, már látók. A másodikat, a legszűkebbet, mindig a verbum finitum foglalja el. A harmadik a legtágasabb, ide kell beleférni mindennek, a mit még el nem raktunk. Már pedig elég sokszor történik, hogy az igét az első hely illetné, mivel a mondat többi tagja mind pszichológiai prædicatum viszonyban állanak vele. Ilyenkor aztán az első fióknak üresen kellene maradnia, — dehogy! bizonyos horror vacui késztet, hogy tegyünk bele, bár egy levélpapírt vagy más valami semmiséget.»

* Mire lőN e hasonlat? kérdem Péterrel. És mit magyaráz? Szerintem csak azt, hogy a «pszichológiai alany» főtelen eszméjét a hozzá savanyodó «nyelvtani alany» nem hagyja tápláló étékké készülni. Ime! a pszichológiai egész nagy készület csak annyira vitte a mondat ügyét, a mennyivel a francia nyelvtanárok nála nélkül már réges régen készen voltak, t. i. hogy a mondat (phrase grammaticale) *sujet*-ből, *verbe*-ből és *complément*-ok csoportjából³⁰⁾ — ily renddel — áll. Ama «fiókos szekrények»-re kár volt költekezni!

«31. §. De azon érzés,³¹⁾ mely nem engedi az első helyet az igének, azt sem tűri, hogy a harmadik, negyedik, vagy további helyre taszítódjék.» — [Nem kell elfeledni, hogy mindig csak a «mittheilende Redeform»-ról van a szó.] — «Az első

fiókba sok mindenfélét tehetni, de egyszerre csak egyfélét. Nominativus accusativussal, kettejük dativussal, mind a három adverbiummal stb. nem csoportosulhat. Világos, hogy ennél fogva a második hely törvénye annak az elvnek, mely szerint minden következő mondattag psych. prædicatuma az előbbieket öszvegenek, (IV.) gyakran gátolja az alkalmazását. Manus manum lavat jobban tetszik nekem, mint a hogy mi mondjuk: «Eine Hand wäscht die andere»; mert a közmondás kéz és kéz közötti viszonyról szól és azt nyilvánítja róla, hogy az egymás mosásában, azaz: a kölcsönös segédkezésben áll. A német fordítás szerint épen úgy szólhatna a kézmosásról *erről* mondhatná, hogy a kezek kölcsönös tevékenységével történik».

* Hát aztán baj lenne, ha így és nem úgy lenne? Hisz' a végeredmény mind a kettőben azonos. De maga magával is ellenkezik szerzőnk; mert az imént az első fiókot mutatá ki a psych. alany helyeül, most meg: «eine Hand wäscht», a két elsőbe van megosztva. A tévedés oka a hiányos analysis. G. nem vette észre, hogy «eine» nem articulus, hanem pronomen, a. m. egyik, a mely épen úgy várhatja a másikat és mutatja ki a két kéz közti viszonyt, mint a «manus manum». Magyarra fordítva, még több oldala is van a dolognak, pl. ezt: «kéz kez^{et} mos», kétkép hangsúlyozhatni, u. m. «kéz kez^{et} mos» és «kéz kez^{et} mos» és világos, hogy az első természetesebb; miből az is következik, hogy a latinban is nem szükségkép «manus manum», hanem csupán csak «manus» is lehet psych. alany, vagy szerintem inchoativum akár előkészítő rész.

«Adverbialis mondat iktatása subiectum és az ige, mint prædicatum közé pompás (vortrefflich) hatású gyakran, ha azt akarjuk, hogy az alanyt épen akkori helyzetében, hangulatában, érzelmében állítsuk elé s abból következtessük a cselekvényét. «Cæsar, bevor er den Rubicon ueberschritt, hielt eine Ansprache an sein Heer», bizony dologhoz illőbb (sachgemässer), ³²⁾ mint: Cæsar hielt, bevor er sat», vagy épen így: «Bevor Cæsar den Rubicon ueberschritt, hielt er . . .» de nyelvhez illőbb a szórend az utóbbi két mondatban; s én az oly fordulatokat (Wendungen), milyen az első mondat, oly latinismusoknak tartanám, a melyeket szívesen elfogadunk, ha a

nyelvtani szabályosság hiányát logico-stylistikai finomsággal pótolják.»

* Nincs kifogásom senki izlése ellen, csak azt jegyzem meg, hogy nyelvésznek nyelvtani szempontból kell nézni és itélni első rendben, mit sz. az egész szakaszban alig tett, ámbár feljebb nagyon tiltakozott a retorikába való átcsapás ellen.

«32. §. Honnan van, nyelvünk egyébaránti mozoghatóságát tekintve, kérdjük, a verbumnak ez az állandó helyhez való ragaszkodása (Stabilität)? Vagy talán a psych. subiectum és prædicatum közt volt eredetileg a folyékonyon (v. ö. V.) kívül egy főhatár is és a verbum finitumnak volt a működése (Funktion), hogy vele kezdődjék a pszichológiai mondomány? Ez hypothesis, egy a lehetőek közül, melynek valósága és teljessége felett nyelvünk történelme tudói ítélhetnek legjobban».

[Meg kell vallani, hogy ezzel az egész részszel nincs egy hajszállal is elébb haladva a mondatbeli dualismus ügye.]

«B) *Az inversiónál fogva föltételelessé és megengedővé vált mondat.*

«33. §. A német és vele együtt nem egy más új germán nyelvnek az a sajátja van, hogy a mondat — igazabban a mondatrész — elején, csupán csak a verbum finitum helyzeténél fogva, adverbialis mondatokat bír alkotni. Az ily mondatok tagjaik rendezésében a kérdő és ohajtó mondatok valódi párjai, csakhogy velök ellentétben azok csupa mellékmondatok, még pedig föltételes, hypothetikus jelentésűek. «Brichst du mich, so stech ich dich», így fenyeget a pusztai rózsácska (Röslein auf der Heide.). Az ily mondatokat nemcsak ,Wenn'nel, hanem ,Wann'nal is elemezhetni. Pl. ,ist er bei Laune, so giebt es keinen bessern Gesellschafter als ihn', angolul: when he is in good humour etc. Megengedőkké (concessiv) az előzményben ,auch, gleich, schon', a következményben ,doch, dennoch' segédszócskák hozzájárultával lesznek a mondatok, és jellemző, hogy a megfelelő conjunctiók ezek: wenn auch, wenn gleich, o b schon, o b gleich.

«Mi a jelentése, mi az értéke, mi az eredete a beszéd imez alakjának?»

«34. §. E szakaszban ismét a «Betonungstheorie» ellen

polemizál G., azt állítván, hogy nem magyarázza meg a kérdéses jelenséget. Úgy a mint ő veszi, bizonyosan nem. Közlésre nem érdemes.

«35. §. Bizonyos erélyt nem tagadhatni meg ettől az inverziótól; a segédszócskák mindig valamennyire lankasztják, lasztják a szólamot. Úgyde rövidség okáért szoktunk ugyan kihagyni szavakat, de nem ám helyet cseréltetni velök. — A következő jegyzések nem fogják kimagyarázni a jelenséget, de tán adnak némi fogantyút a magyarázatához, melyet teljesen csak a nyelv történelme segítségével várhatni.

«36. §. Mint említém, a kérdő mondatban épen úgy vannak rendezve a tagok» [mint a föltételesben]; «más szóval: végy egy inversióval alkotott föltételes mondatot, hagyd el a hozzá tartozó következményt, s a mi marad, kérdő mondat lesz. Még pedig kérdő szócska nélküli kérdés, tehát, mint későbbre látni fogjuk, olyan, a mely csak ,igen'-t vagy ,nem'-et követel feleletnek. Az utóbbi megjelöli a kérdésben rejülő nemtudás nemét és fokozatát. De épen annyi rejlik abban a mondatban is, a melyet feltételül állítok».

«37. §. Még egy második kisértmény. Hagyjuk meg a következményt, hanem iktassuk be a föltételes mondat után, az illető ,igen'-t vagy ,nem'-et, s aztán pl. ebből: ,Bleibst du hier, so leist' ich Dir Gesellschaft', beszélgetés kerekedik ki:

A. Bleibst du hier?

B. Ja.

A. So leist' ich Dir Gesellschaft.

«Most már dobjuk el a B. feleletét: mi marad egyéb, mint a legmindennapiabb nyelvjelenségek egyike? Széltiben hallhatni ezeket s ilyeneket: ,Gehst Du nach Hause? Ich gehe mit; Regnet es? Da nehme ich meinen Schirm mit'; ,En veux-tu? Je t'en donnerai'? Sokszor elengedi az ember a kérdezettnek a feleletet, felteszi, hogy igenlő s hozzácsatolja a következményt. Ebben feneklik az ilyes beszédmód anyagi hasonlósága is a szóban forgó föltételes mondatokkal».

* Ez aztán elemzés a talpán, mely a kérdéses jelenséget szerzőnk szerény tiltakozása ellenére is eléggé kimagyarázza, s a mi keveset mondandó volnék hozzá, a következő (C) cikkre halasztom. Itt csak sajnálattal említém, hogy közetlenül az

iméntiek után kiesik G. a kerékvágásból: «De van mégis egy különbség: ha kérdek tőled valamit, tudónak hiszlek; mikor pedig föltételhez kötöm az állítmányomat, mindegy nekem, akár tudod, akár nem tudod, hogy áll-e, vagy nem áll a föltétel; nincs okod (Veranlassung) nyilatkozni felőle nekem, mert neked kell megtudni valamit, nem nekem». [Erre azt mondom, először, hogy a kérdés csupán csak a kérdő nem tudását vagy tudásvágyát fejezi ki, és másodrendben táplálja a kérdőt az a remény, hogy feleletet kap a kérdésére. Sőt olykor az sincs meg neki, mint kitetszik ebből a szólamból: «kérdezősködött fűtől, fától». Aztán: mily sokszor kérdünk valakitől valamit a végett, hogy megtudjuk: vajjon bir-e k e l l ő feleletet, vagy csakis feleletet adni reá a kérdezett! De ezeket mellőzve, tegyük fel, hogy: «tudónak tartjuk a kérdezettet». Hisz' ez hasonlósági és nem különbségi vonás. Mert lám, a vitatott szólam mondatpár, melyben a «Bricht du mich so» . . . a psych. subiectum (az inchoativum, az előkészítő rész) képét viseli, melynek szerintem az a tulajdonsága, hogy feltesszük tudását a hallónál. Valami ilyes lebeghetett homályosan a G. elméje előtt is, mert kifogását imígy végzi: «Ez a különbség még sem látszik nekem oly mélyrehatóan, hogy megczáfolja a föltételes mondatnak a kérdőből való származását».

[Nem ám! De igenis közös származásukat valamitől.]

«38. §. Az ohajtó és fenyegető szólamok, a milyenek: ‚Wärsť du da!‘, ‚Wenn ich dich treffe!‘ tudvalevőleg csakis föltételes mondatok, melyekben gyakran, mint itt is, a következmény kitalálását a hallóra hagyjuk.

«Az, hogy mi különbözteti meg syntactice ezt az inversiót a segédszócskáktól segített szólamoktól, a közelebbi cikkelyben fog kiviláglani.»

«C) *A mondatoknak mondatrészekké való változtatása. A melléklő mondományok.*

A beszuszakolás. (Einschachtelei.)

* A 39. §. a prædicatumok lánczolatát (IV. 15. §.), a 40. §. a mondat három fiókját (30. §.) hozza emlékezetünkbe s egy-

szersmind ime kérdés van feltéve: «Mi jellemez egy mondat-tagot, és mikép van egy német mondat tagosítva?»

«41. §. A mi a palæontologia a szervies természet tudományára, az a szerkesztett szavak ismerete a szórendtanra nézve.» [Szerencsétlenebb hasonlatot keresve sem kaphatott volna.]

«A compositumok önálló szóegyéneknek egyetlenegygyé való legszorosabb kapcsolása. A teremtetendő új egység kedvéért megszűnik itt a különlet. Lazább, de rokonos vele a szók kapcsolása mondattaggá; itt az egyének önálló, úgyszólva különletűek, de összeségök a kívülállókra nézve egységet alkot. Feltehetjük már e'őre, hogy az ily egységek olyforma elvek nyomán keletkeznek, az elemek bennök oly módon rendezvék, mint a szerkesztményekben. És a tapasztalás igazolja.» [Annyira, a mennyire. De korántsem annyira, hogy általános következményeket huzhassunk belőle.]

«42. §. Németben, mint a görögben és sanskr̄tban, az a szabály érvényes, hogy a szerkesztett szókban a közelebbi határozó, a melléklő mondomány, elül áll. Jussanak eszünkbe az ily szók, mint Vaterhaus, Gottvergessen, ruhmgekrönt, Schwarzeher, Dreifelderwirthschaft stb.

«43. §. Most már tartasuk tovább is szemmel a jelenséget. Legyen a tárgyunk (Thema) ‚ein Pferd‘. Ezt a fogalmat egy szerkesztvényt alkotva határozzuk meg így: ‚ein Reitpferd‘, aztán még egy névmellék beiktatásával: ‚ein junges Reitpferd‘, aztán még közelebbiről: ‚ein braunes, noch junges, aber durch einen unserer besten Bereiter, Herrn N. in X, vortrefflich auf alle Gangarten geschultes, englisches Reitpferd‘.³³)

«A haladás bizony észrevehető, de épen oly bizonyos az is, hogy mennyiségben és nem minőségben. A jelenség sajátsága abban áll, hogy ‚ein‘ és Pferd közé untalan szaporodó számu prædicatumok iktattatnak be; helyzetök — igazán jellemzőleg — parenthetical, szófüzési eresztékek azok (syntaktische Infixe).

«44. §. Legyen elég ezúttal a főnév közelebbi meghatározásairól az adiectiv substantivalis szócsoportokról. Midőn ige a kiegészítőivel egyesül tagjává a mondatnak, az is hasonló eljárással történik: ‚Du streitest Dich manchmal mit mir‘ — de másfelől: ‚um dich manchmal mit dir zu streiten‘. — ‚X. lieb

gestern von Y. ein Buch‘ de: ‚als, (dass, weil) X. von Y. ein Buch lieh‘. Végre, hogy a szerkesztvényekre térjünk vissza, felhozok még egy példát: ‚Er schleift Scheeren; weil er Scheeren schleift, nennt man ihn Scheerenschleifer.‘

* Ha a 37. §. végén, mint íráom, elsíklott sz. gondolatmozdonya a sínekről, hát ebben a C) czikkelyben nemzeti szólama szerint épen «erdei» úton (auf dem Holzwege) ³⁴) van. Megvallom bajba került a kísérése, de utoljára mégis hiszem, hogy ráakadtam az értelmére. Minthogy t. i. egy közelebből meghatározott fogalom kifejezésében a határozó megelőzi a határozottat, az ige is így van az egészítményeivel, melyek az igejelölte fogalom (cselekvény) határozói, és ezért van, hogy a függő mondatban az ige leghátul esik. Reányitok vaktában a Lazarus és Steinthal folyóiratában egy lapra s olvasom: «Aber was das Wichtigste ist, der Begriff transcendental *erhält* daselbst erst seinen vollen Gehalt.» Igaz, úgy van!

De hát miért van csak a függő mondatban hátul vetve az ige? Miért nincs úgy a független vagyis főmondatban is, hol hát ama szabály szerint így kellene: der Begr. transc. erst seinen voll. Geh. *erhält*? Hisz éppen ezt az ellenkező két viszonyt, a szórend feltúrását kell vala kimagyarázni szerzőnknek; de biz ő azzal, mint látók, teljesen adós maradt. Se nem vitatom tovább, se nem igazítom, mert a mondat dualismusa tárgyalására nem szükséges, hanem lássuk, mit mond még hozzá G.:

«45. §. Most már világos lesz előttünk a különbség az inversióval és a ‚Wenn‘ segélyével alkotott föltételes mondatok közt. Amott alakilag (formell) önálló mondat, melyet csak külső körülmények kényszerítettek mondattag helyét foglalni el, és alkata változtatása nélkül, csupán elkülönítés által anyagi (materiell)önállóságra juthat. Maga is tagokból áll, holott a «wenn»-es mondatok csupán tagok, sajátlétre semmikép nem vergődhetnek; a mi amott pszichologiai prædicatum, itt csupa közbevetés (Parenthese), rész része és ez jellemzi őt syntactice.»

* Elemzését és méltánylását az olvasóra bizom, csak azt jegyzem meg, hogy a «kényszerített» és «természetes» mellékmondatok rovatai merőben új fogalmak a nyelvtanban.

«46. §. Ne feledd el [a német mondatban] az első szót, míg az utolsóhoz jutsz», azt mondja Tegnèr. Talán a maga állás-

pontjáról tekintve helyesebben mondja vala, hogy a másodikat ne feledd el; mert a svéd fordítónak, mint az angolnak, francziának, olasznak s néhány másnak, éppen a második szó [a *verbum finitum*] után kell igen gyakran igtatni be a [német] mondat utolsó szavát. „Er ist gestern mehrere Male bei mir gewesen“, svédül: ‘har varit (gewesen) i går flera gånger hos mig’. „Wenn Du sie weinen siehst: när du ser (siehst) henne gråta“. Nem csoda, ha a külföldiek kietlenben érzik magokat a mi mondatainkatunk labirintjában, mert bizony, tömkeleg nekik» [melyhez sz. nem szolgáltat vezérfonalat]. «Alkalmasint úgy fognak vele lenni, mint a szegény emberek egy nagy palotában!» [Hó, hó!] «Nemde az, a mit beszuszakolásnak (Schachtelsystem) neveznek, okosan használva pompás eszköz a gondolatok fő- és alosztályainak egymás irányába való alakias és értelmes megkülönböztetésére? Nemde logikai és æsthetikai előny? Nem kell csekélyleni a czopfos kor, a múlt és azelőtti százévbeli irodák (Canzley) német stíljét. A ki egy cicerói mondatkör tömött teliségét méltányolni s az idegen szók azon kori korlátlan használatán magát túltenni tudja, annak az oly termények (Schöpfungen), milyen a választó-fejedelmi szász porrendtartás (1622), a német mondatalkatművészet remekének fog tetszeni, mely a római stílusművészet nem egy szüleményével versenyezhet. Most már másképen, de nem jobban van.» [Tolmácsolja ez az öt szó, a §. végét, melyet nem fordítok le, mert sem minket nem érdekel, sem a nyelvészetet általában.]

«D) *A verbum finitum* közelebbi meghatározásai, a kérdőmondat.

«47. §. Recapituláló hivatkozások a fölebbiekre.

«48. §. Vegyük elé az *A*) cikkelyben tanultat. A közlő mondat harmadik osztálya», [«a harmadik fiók»], tehát minden a mi a *verbum finitum* után következik, az általános törvénynél fogva az ige közelebbi meghatározása. Ha többtagú ama 3. osztály, a tagok rendje a IV. fejezetben fejtett elvet fogja követni, azaz minden következő tag *prædicatuma* lesz az előbbieknél. Belőle az következik, hogy a 3. osztály tagjait nem cserélgethetn úgy, hogy az értelem is ne módosuljon vele.

«49. §. Ha ama három osztályt *a*-val, *b*-vel, *c*-vel jelöljük, az előbbi czikkelyek nyomán e három képletet kapjuk:

A-hoz a közlő mondatét: *a b c*.

B-hez az inversio-ét: *b a c*.

C-hez a mellékmondatét: *a c b*;

«Példa *A*-ra, X. |macht| mit Y. eine Reise nach Amerika ;

«*B*-re, Macht Y. mit X. eine Reise nach Amerika.

«*C*-re, (Wenn) X. |mit Y. eine Reise nach Amerika macht.

«Látnivaló, hogy a *c* osztálynak egy tagja sem különbözteti meg magát a többitől azzal, hogy szorosabban tartoznék a verbum finitumhoz. ⁸⁵) Ez egyszer, X' és ,mit Y' közt áll, azután, X' előtt, és végre ,nach Amerika' után; annyira változnak a szomszédságai. Csak éppen az accusativus, ,eine Reise', melyet ama construálók [1. 7. 8. §.] minden bizonynyal a verbum finitum mellé közetlenül helyeznének, marad el mindig távol tőle, mivel ezúttal éppen közbelső tag a harmadik osztály három tagja között. A ki még most sem akar látni ebben az osztályban egy szilárdul megállapított, kívülről elkorlátolt egész, tegye át példánkat perfectumba vagy futurumba. Ekkor *hat* vagy *wird* lesz verbum finitummá és mindezen szavak igei vonzata (verbale Regimen), a *gemacht* vagy *machen* ⁸⁶) a nyelvszokásnál fogva a 3-dik osztály végére költözik: ,X. |hat| mit Y. eine Reise nach Amerika gemacht ; hat | X. |mit Y. eine Reise nach Amerika gemacht ; da X. |mit Y. gemacht | hat.' Most már kiviláglik, hogy ezeknek a vonzatoknak a magok osztályában oly kiszabott állandó (fest) helyök van, hogy semmi sem különbözteti meg, mintha valamelyikök különös szoros viszonyban volna a verbum finitummal.

És ha mégis változtatjuk a példánkat s ezt mondjuk: ,X. hat mit Y. eine Reise nach Amerika *vor*' ez is analog, sőt még talán feltűnőbb jelenség; mert hiszen az *a c b* esetben *vor* adverbiumot egy szóvá kapcsoljuk az igéjével: ,da X. mit Y. . . . vorhat.'

«50. §. Azonban hiba volna a szavak helyzetéből igen messzimenő következéseket vonni, tagadni akarni, hogy a 3-dik osztálybeli tagok közt ama verbalis és adverbialis egészítmenyek a verbum finitumhoz legszorosabban tartozó complement-okat teszik, hogy a többi tagok ,mit Y. eine Reise nach

Amerika' magok részéről ismét a ,hat . . . gemacht'-nak, ,wird . . . machen'-nek, ,hat . . . vor'-nak közelebbi meghatározása. Honnan van mégis az az elhelyezés? Miért nem construál a német az iskolaszobán kívül is így: ,X. hat vor eine Reise mit Y. nach Amerika?' Fejezetünk C) cikkelye ezt a feleletet adja: itt a parentheticum prædicatumok esete forog előttünk, s a beszuszakolásnak az a célja és jelentősége, hogy nyelvtani és logikai egységet testesít.»

«51. §. Micsoda egységet? Ha csak a verbalis egészítményekkel [gemacht, machen] volna dolgunk, megérthetnők azzal a felelettel, hogy a *c* osztály egységét; mert a mit ez egyebet tartalmaz, az csupán csak annak a verbalis egészítménynek közelebbi meghatározása, a mely imez osztály többi tagjait kapcsolja nyelvtanilag és logikailag a verbum finitumhoz. Ámde a hol a verbum és adverbium elválható szerkesztvényt | vorhaben, anbinden, einstecken stb. alkotnak, ott másképp vagyunk vele. Itt már a melléklő mondománynak nem az elültételéről, hanem csak beiktatásáról, beszuszakolásáról | Infixion | lehet szó, és az, a mi közé beiktatunk, azzal együtt a mit beiktatunk, új egységet, ha tetszik magasabb rendű egységet alkot. De ha ezt a jelenséget imígy magyarázom, nincs okom amazt másképp magyarázni, azt mondani, hogy egyikben előrehelyezés, a másikban beiktatás van; mert mikor két hasonló eljárásra egy közös magyarázat kínálkozik, nem keresek különbözöt mindenikökre. De mi következik tovább belőle?

«52. §. Az *a b c* képletben a *c* végső tagját nem választhatni el a *b*-től. ³⁷⁾ A jelentő beszédmódban tehát a verbum finitum a mondat minden következő tagjaival összesen *bc* egységet alkot. Az *a c b* képletben *cb* a végtagnál fogva szorosán össze van kapcsolva, *a* pedig *c*-től nincs észrevehetőleg elválasztva; hiányzik hát a *cæsura*, *acb* mellékmondatoknak, mondatrészeknek jó, tökélyes mondatoknak nem.

b a c képletben | hat X. mit Y. eine Reise . . . vor | minden egyéb be van a felbontott ,hat vor' szerkesztvénybe szuszakolva (infigirt). Tehát itt sincs *cæsura*. Már pedig, a mint láttuk, *b a c* a kérdő mondat képlete. De a kérdő mondat maga nem önálló, nem is akar az lenni, feleletet vár, a mely kiegészítse. És a *b a c* képlet szerinti kérdések a legeslegtökélytelenebbek, ³⁸⁾ mert a

bennök fekvő kétség a copulát magát, a létet és nem létet illeti, és el van döntve ⁵⁹⁾ egy «igen»-nel vagy egy «nem»-mel. — Ha azt kérdem: Wenn siehst Du? — *a b c* — tudom, hogy látsz valakit; de ha azt kérdem: Siehst Du Jemand, Siehst Du den N.? — *b a c* — azzal semmiféle anyagi tudást nem tanusítok.

«53. §. A kérdés és felelet oly viszonyban vannak egymással, a milyenben a psychologiai subiectum és prædicatum; én, a kérdő, amazt adom neked, te, a felelő, imezt csatolod hozzá. Annálfogva a kérdés anyagilag nem önálló mondat; csoda-e hát, ha alakilag is nem az?»

* Valahára halljuk ismét megpendülni azt a két húrt, melynek a kezünk alatti értekezés hármóniáján uralkodni kellene, de csak itt-ott mintegy elvétve hangzik és ezúttal merőben hamisan. Mert hogy a kérdés-felelet egységet, *egy* mondatcsoport alkotna, abból bizony semmi sincs. Az állítást csak az az észrevétel szülte, hogy a német — csakis a német — a föltételt kérdő mondat alakjában is fejezheti ki. De *felelet* és *következmény* különböző két dolog. Már csak az is, hogy a föltétel és a következmény mindketten a szóló szájából jönnek, holott a kérdés a szólóé, a felelet pedig a hallóé, elégséges a syntactikus megkülönböztetésökre — sőt mikor a kérdő megfelel is magának, akkor is két külön mondatot vagy mondatcsoportot beszél. Igen is a kérdés már maga — ha úgy tetszik — független mondat. Számos kérdésre nem kapunk, sőt nem kaphatunk, még nem is várunk feleletet. Ime:

«Du erstaunst und zeigst mir das Meer; es scheint zu brennen.
Wie bewegt sich die Fluth flammend ums nächtliche Schiff!
Mich verwundert es nicht; das Meer gebar Aphroditen,
Und entsprang nicht aus ihr uns eine Flamme, der Sohn?» (Goethe)

Olykor meg kérdéssel kezdi a szóló s jelentőmóddal végzi beszédét, melyben azonban nem felel magának: Martial fait-il des vers? je croyais qu'il ne faisait que des gants! (Molière.)

A mint e példából kiviláglik, a kérdő mondatban éppen úgy lehet előkészítő rész — psych. subiectum — («Martial»), mint a jelentőben, és a hol, mint a kérdő szócskákkal kezdődőkben, nincs, számtalan más mondatokkal, melyek csak tüzetes részből — psych. prædicatumból — állanak, lehet kiegészíteni. Szerzőnk handabandáinak legközelebből akérdő mondat

hibás és hiányos analysise az oka, melyet e helyen jobbal cserélni nem feladatom. Annál kevesbbé, minthogy másutt t. i. német és franczia nyelvtanaimban teljesen megtettem.

Hanem most már a C) cikkelyre, sőt az egész VII. fejezetre visszatekintve megmondom, mi a két főhiba G. fejtegetéseiben, hadd szolgáljon egyfelől elrettentő például, másfelől tanuságul nem egy nyelvészünknek, ha hasonló hibákat akarna elkövetni.

Az első hiba az, hogy felvesz G. egy saját elfogult nézete szerint, úgyszólva, mondva csinált példát és ebből hozza ki magyarázatait, melyeket aztán átalánosít. Hogy ez a helyes inductió eljárásaival mennyire ellenkezik, a fölebbiekből önként láthatni s tovább nincs miért részleteznem. — Második az, hogy miután szerzőnk értekezései s az összehasonlító syntaxist illető eszméi alapjául a már ismert dualismust fektette, a helyett, hogy ezt a nyelvjelenségek magyarázatánál szemmel tartaná s gyümölcsözővé tenné, majd sohasem érvényesíti, hanem minden jelenségre egy új elvet kap fel, a melyeket nevez ő hihetőleg a «psychologia és logika támaszpontjai»-nak. Hogy ily eljárással aztán sem szilárd rendszert, sem egyöntetűséget nem nyerhetni, figura docet. Kifogásom annál fontosabb, a mennél szükségesebb az emlegetése, kivált nálunk, a hol nyelvészeink a magyar szófűzés és szórend ügyében nyakig leledznek a kitett hibában. Szabadjon említnem Joannovicsot, a kire már mint tekintélyre kezdenek hivatkozni, és a «Nyelvör» consortiumot.

«E) Végjegyzések.

«54. §. Nem feladata a jelen (VII.) bármily hosszú fejezetnek, hogy a német szavak és mondatok elhelyezése törvényeinek teljes elméletét adja, csak némelyiköket, talán a legfontosabbakat akarta elétűntetni, s a mennyire lehet kimagyarázni. A tárgy valóban nagy és finom. A haladó psychologiai subiectumról és a beszuszakolt, melléklő prædicatumokról szóló két törvény keresztezi untalan egymást, mint a bélfonal a nyujtót. Onnan van az oly kényes és különféle tagozás (Gliederung), de onnan a veszély is, hogy az elétűntető (Darsteller) könnyebben terjed szélesre, semmint hat mélyre.»

«Készakarva hagytam ki eddigelé bizonyos kivételes

jelenségeket és választottam úgy a példáimat, hogy az olvasó ne piszkálhasson semmi «de»-t ki belőlök. El kellett mindent távolítani, a mi zavart okozhatott volna. Csak most merek egy pár észrevételre mutatni, a melyek kivételek a rendszerünkben. (Erst jetzt wage ich es auf ein paar Wahrnehmungen hinzuweisen, die Ausnahmen bilden in unserem Systeme.)

«55. §. 1. Mindjárt az imént irt szavak: ,erst jetzt in unserem Systeme.’ Ime egy mondatalak, mely többfelé eltér a beszuszakoló rendszertől. Eme szerint így kellett volna: auf ein paar Wahrnehmungen die Ausnahmen von unserem Systeme bilden, hinzuweisen. Vonatkozó (Relativ) és adverbialis mondatoknak, gyakran más adverbialis és accusativialis szócsoporthoz is szabad ily kivételeket alkotni; kiváltságukat mekkoraságuknak (Quantität), hang- és értelembeli (gedanklich) súlyuknak köszönhetik.⁴⁰⁾

«56. §. 2. Vegyünk fel egy mondatot az *abc* képlet szerint.

a) Gestern ging ich mit Dir auf den Markt, vagy

b) Gestern begegnete ich Dir auf dem Markte.

Az *acb* képlet szerint aztán így kellene:

a) Als gestern ich mit dir auf den Markt ging,

b) Als gestern ich dir auf dem Markt begegnete.

«De tudjuk, hogy inkább szeretik közvetlenül a conjunctio után következtetni, hihetőleg könnyebb súlyuk miatt, a személyes névmásokat:

a) Als ich gestern mit Dir sat.

b) Als ich Dir gestern sat.

Igy a *bac* képlet szerint is:

„Begegnete ich Dir gestern sat.”

«A csere lehetőségét abból szeretném kimagyarázni, hogy *a* és *c* közt nincs *cæsura*.

«57. §. 3. Hogy a fő- vagy tulajdonnevet a névmelléke, birtoknévmása, röviden a minősítője (Attribut) megelőzze, mint tudva van, nem kivétel nélküli szabály. Daltárunk a hátul helyezett minősítők bőséges példáit tartalmazza:

— Brüderlein fein

’s muss geschieden sein.

— Ade nun Herzliebchen, so feine

— Was zog er aus der Tasche?

Ein Messer scharf und spitz
 — Da schloss er seine Aeuglein klar,
 Der jung' Zimmergesell.

Goethe is pompásan felhasználta:

— Röslein, Röslein, Röslein roth
 — Stand sie bei ihrem Buhlen süß

— és bírnék még egy rakás példát felhordani.

«Újgermaniai más nyelvek is használják ezt a szórendet hasonló esetekben, de inkább a társalgásban; ilyen az *angol*: Charles dear, sister mine; a *svéd*: moder min, Hilda lilla. A mai német próza nevezetesen a legaljasabb beszédmódban, a szitkozódásban alkalmazza a szavak ily helyzetét: Schaafkopf, einfältiger! Schurke, verfluchter!»

«Amott nyájaskodás, itt szidalom s korholás, és a nyájasság gyöngédebbé, s a szidás, káromlás tüzesebbé, aljasabbá azon egy eszközzel lesz! Mi lehet a közös vonás? Azt gondolom az, hogy az utóljáró attributum az előtte való szót értelmileg (implicite) ismétli: Ez adja a bensőséget (Innigkeit) jó és rossz értelemben. — Ilyesmi a személyes névmások hátul helyezése is, nyájaskodó vagy szidó megszólításokban, vagy felkiáltásokban: Ich Thor, ich! Esel du! Sie kleine Schächerin, Sie!»

* Az eddigelé közlöttekből kiviláglik, mily határig sikerült szerzőnknek a mondat dualismusát alapító elv fejtegetése és alkalmazása. De, azt hiszem, kimutatám helyen-helyen azt is, hogy a fejtegetés hatását szélesíthetni, és most szándokom bizonyítani, hogy a nyert terrenumot gyümölcsözővé is tehetni.⁴¹⁾ E végett sziveskedjenek még egyszer megjárni velem azt a tért, melyet az imént G. vezérlete alatt áthaladtunk. Hátha az én mécessem pislogó, de nem kápráztató világa egyenesebb utat mutat nekünk, mint szerzőnk sokféle fénytől csillogó lámpája, a német nyelv szófüzési szövevényében.

Szemmel tartva untalan, hogy

1. a mondat igéből (verbum finitum), mint fő- és uralkodó tagból és határozóiból áll;

2. az ige mindenkor egyszerű alakjában van;

3. a határozók: a) *egyszerűek* (a névelő és az elől-vagy utóljárók nem jöven tekintetbe); b) *jelzősek*; c) *mondatok*. Mivel a b) és c) alatti rovatot csak az teszi szükségessé, hogy temén-

telen specialis eszme egyszerű kifejezésére egyetlen egy nyelvnek sincsenek minden eszmére, képzetre vagy fogalomra szavai, hanem egy s más fogással kénytelen a szükségletet pótolni, annál fogva az *a*) esetben a más kettő is be van virtualiter foglalva és nekünk is egyelőre elég lesz azt, még pedig a jelentő vagy tudósító beszédmódra szorítkozva, venni alapjául tárgyalásunknak, melyet hasonlítás kedvéért két rovatban viszek:

A német

mondatban meg van a dualismus, még pedig nem a pszichológiai subiectum és pszichológiai prædicatum elégtelen értelmében, hanem mint «előkészítő» és «tüzetes» mondatrész.

Az előkészítő rész nem okvetetlenül szükséges a mondatához, és olykor hiányzik belőle.

Az ige egyszerű alakjában mint verbum finitum uralkodó tagja a mondatnak és a *második* helyet foglalja el rendesen benne. (Egyszerűségét az ige-törzsökhez elválhatatlanul csatolt præfixum nem bántja. Az elválhatók az igehatározók rovatába tartoznak.)

Az első helyet akármelyik határozó elfoglalhatja.

Legesleggyakrabban a főnév vagy személyes névmás van az első helyen, legritkábban (sőt felettébb ritkán) az elválható præfixum.

A magyar

mondat ennyiben nem különbözik a némettől.

Előkészítő rész gyakran hiányzik a mondatból.⁴²⁾

Az igeének átalán véve nincs kiszabott helye, tehát elfoglalhatja akármelyiket — elsőt, közbelsőt, végsőt — a mondatban. (A magyarban elválhatatlan præfixumok nem lévén, az ige egyszerűségére nézve nincs semmi zavaró kifogás. Az úgynevezett *igekötők* minden tekintetben adverbiumok.)

A verbum finitum előtti helyet, ha nem marad üresen, egy vagy több határozó foglalhatja el, és ha még több is van, az ige után következnek. A határozók ige előtti és utáni helyekre való felosztása módját mérv-

A többi határozók a 3-dik és következő helyeire jutnak egész a végéig a mondatnak. Mindnyájok, valamint az első helyet foglaló határozó is egymástól függetlenek, hanem nyelvtanilag az igéhez való viszonyuk értelmileg az, hogy azon tény körülményei összetartják őket.

De nem rendezi ám, hanem két pont kivételével, u. m. 1. hogy a személyes névmások és utánok vagy hiányukban az adverbium vagy adverbialis szólam legközelebb csatlakoznak az igéhez; 2. hogy a mult-részesülő vagy ⁴⁸⁾ az infinitivus mindig végtagok, az ige utáni határozók csak úgy következnek egymásután, a hogy eszébe ötlenek a szólónak, és szabott rend köztök nincs. A dualismus elve azonban e tekintetben is bír adni egy kis intelmet. Azt t. i., hogy ceteris paribus a határozók ujdonságuk emelkedő fokozata szerint soroztatnak, de szabott rend az, hogy a mult-részesülő és az infinitivus a végső helyet foglalják el.

E helyt azonban egy pár igen fontos körülményre kell figyelmet kérnem.

1. A mult-részesülő mindig, az infinitivus igen gyakran segédigék határozói. Ily esetben a verbum finitumnak más határozója alig lehet és ha ilyen

adó tekintetek számbavétele mellett az æsthetikai elv is segít szabályozni, a melyet én a mondat súlyegyenének nevezek és a melyet a mondat symmetriája⁴⁸⁾ (középpontnak természetesen az ige téve) eszközöl.

A tüzetes részben a határozókat inkább csökkenő fokozatban sorozzuk. T. i. a nyomatékosabbak az igéhez legközelebb soroztatnaks a legismertebbek, melyek az előkészítőben is foglalhatnának helyet, legvégül állanak.

több is van, a mondat a *b*) rovatba tartozik és a szórend tárgyalását csakis ott végezhetni be.

2. Az elválható præfixumok az illető multrészesülő vagy infinitivus eleibe csatoltatnak, s ha ezek a határozók hiányznak, a præfixumé a végső hely. Mindezek ovatos inductióval nyert eredmények, melyeknél ha tovább akarunk haladni, elvhez — a dualismus elvéhez — kell folyamodnunk.

A mondat dualismusát általában és különösen azt, hogy az előkészítő résznek elül kell lenni, alapúl véve, a kérdés az, hogy mi a határvonal a mondat két része közt és hogy kiszabott-e, vagy idébb odább esusztatható (szerzőnk szerint «vándorló»)?

A felelet rövid: igenis, vándorló a határvonal, a mennyiben az első szón kezdve sorban mindenik, a mely a hallónál tudottnak vélt vagy feltett eszmét fejez ki, az *előkészítő* részbe tartozhatik s a határvonal az utolsó olyan szó után van közetlenül.

De meg kell jegyezni, hogy ha a verbum finitum jelentős, rendszerint vele kezdődik az újdonság rovata és ilyenkor az előtte való határozó egyedül viseli az előkészítő rész szerepét. Jelentősek lehetnek olykor még a segédigék is.

A határvonalat világosan kiszabja a mondataaccentus, mely csak annyiban «vándorló», hogy »(jóval ritkábban) az igére, vagy (legtöbbnyire) az ige előtti határozóra esik.

A többiek közéül a tudottak az *előkészítő*, az újságok a *tüzetes* részben foglalnak helyet.

De jegyezzük meg, hogy a tudottak nem mindig mind elül, hanem csak az előkészítésre legszükségesebbek, a többiek aztán az ige hátul kerülnek. Erre ismét befolyással van a mondat egyensúlya.

Hiányozhatik az előkészítő rész két esetben: 1. midőn az ige a mondott szabály ellenére első helyet foglal.

Önálló jelentő mondatban igen-igen ritka dolog, de meg kellett említeni.⁴⁴⁾ 2. midőn az első helyen álló határozó már maga ujdonságot jelöl.⁴⁵⁾ Ez már gyakrabban történik; de a nyelvtanok rendszeren a retorikába utasítják, valamint a mondataaccentust is, melyről vagy általában nem akarnak semmit tudni vagy csak *emphaticus accentus* név alatt ismerik. Pedig biz az megvan, csakhogy a szóaccentus nem igen engedi érvényre jutni.

És ezzel a német egyszerű jelentő mondat tárgyalása be van végezve. Csak azt kívánom még észrevétni, hogy a szerzőnkféle a) b) c) szakaszok és a hozzájuk felvett mankó, a «*cæsura*» a német mondat szerkezete megértetésére és ismeretetésére legkevesebbé sem szükségesek. Nagyobb bizonyosságul vegyük elé sorban a G. példáit és elemezzük a magunk módja szerint.

1. (III. 15. §.) «In Amerika verfertigt seit einem Jahre eine Fabrik Hüte aus Papier.»

Legelsőben meg kell jegyeznem, hogy ez, szorosán vizsgálva, nem egyszerű mondat, mivel tagjai nem mind függetlenek egymástól. Nevezetesen: «Eine Fabrik in Amerika» = «eine amerikanische Fabrik» és «Hüte aus Papier» = «papierne Hüte», — mind a kettő jelzős tag, tehát a mondat tulajdonkép csak 4 tagból áll. De engedjük el ezt, és elemezzük úgy a hogy fel van véve.

«In Amerika» oly ismeretes eszmét jelöl, hogy bátran tehetni előkészítő résznek; — «verfertigt» a hallóra nézve újság

lehet, mert Amerikában sok egyéb is történhetik. Továbbá «verfertigt» ugyan jelent jelöl, de a jelen oly határozatlan időszak, hogy a halló méltán kérhetné: «mikor»? melyre a feleletet a «Seit einem Jahre» (az igéhez csatlakozó adverbialis szólam) adja. Aztán jön a «ki»? kérdés, melyre egy kalapos, vagy gyár vagy *man* felelhetne, s a halló nem tudja melyikök.

Majd a «mit»? következik, melyre megint nem gyaníthatja a halló, hogy éppen «kalapot» készít a gyár. Végre a «miből» kérdésre felel: «papirból», természetesen *újság* a halló előtt. Annyira újság, hogy egymagából kitelnék a *tüzetes* rész, melylyel szemben az előtte levő egész szócsoport oly képzetet jelölne, melynek ha tudását nem, de igen könnyen keltését felteheti a szóló. A felvett mondatot tehát, a mily rendben van, a két szélső esetet véve fel, kétkép dualizálhatni (sit venia verbo):

a) In Amerika | verfertigt seit einem Jahre eine Fabrik Hüte aus Papier.

b) In Amerika verfertigt seit einem Jahre eine Fabrik Hüte | aus Papier.

A dualismus kimutatására, a két esetben következő kérdéseket tehetni fel a halló részéről:

a) Was geschieht in Amerika? b) Woraus verfertigt man neuerdings in Amerika Hüte?

Imígy lehetne akármely határozót elül tenni s elemezni a változtatott rendű mondatot.

Vegyük csak azt, a melyikből a b) alatt tüzetes részt csinálunk:

Aus Papier verfertigt seit einem Jahre eine Fabrik in Amerika Hüte.

Egy társaságban t. i. arról beszélgetnek, hogy *mi mindent* készítenek mai nap «papirból». Mi természetesb, minthogy ebből az eszméből induljon ki egy szóló, és azt hozza végre ujságul, hogy még «kalapot» is.

A többit nem szükség ismételni, elég az, hogy a dualizálás itt is kétkép, sőt sokkép történhetnék, csakhogy az utolsó (a b) alatti):

Aus Papier verfertigt seit einem Jahre eine Fabrik in Amerika | Hüte, igen nagy feneke a csekély tüzetes résznek. A symmetria hiányzik.

Látnivaló, hogy mindezen s más esetek magyarázatára az idézett §-beli subiectum-prædicatum lánczolatához folyamodni nincs szükség. Ellenben az eszmék ujdonsága fokozódását, ha példánkból szembeszökőleg ki nem is, de beléje könnyen olvashatni.

2. (20. §.) «Dort spricht N. mit X.»

Ezt már még többféleképp dualizálhatni. Hogy azonban szót né szaporítsak, csupán a tájékoztató kérdéseket teszem fel:

a) *Was geschieht?*

b) *Was geschieht dort?*

c) *Wer spricht dort u. mit wem spricht er?*

d) *Mit wem spricht dort N.?*

A négy különböző mondat annálfogva: a) || Dort spricht N. mit X. (Előkészítő rész hiányzik; mert ha *G.* szerint «mutatnom kell a helyet», nem tehetem fel a tudását.) — b) Dort || spricht N. mit X. — c) Dort spricht || N. mit X. — d) Dort spricht N || mit X.

A következőket (28. §.): 3) «Ich || sah ihn gestern». — 4) «Mich || hast du gesehn», melyet így is dualizálhatni alkalmom szerint: Mich hast du || gesehn. — 5) «Dir || gilt das». Szerintem hamisan, mert nem látok benne előkészítőt: || Dir gilt das. — 6) «Mit Speck || fängt man Mäuse», melyet még kétképp lehet felfogni: «O || m. Sp. f. M.» és «M. Sp. fängt man || Mäuse. — 7) «Oft || beegnet man ihm.» *Oft* nem lehet előkészítő, tebát a tüzetes részhez kell csatolni. — 8) «Dumm || ist er nicht» jó, de így is lehetne: Dumm ist er || nicht. — 9) «Ein Drache || scheint er von Gestalt», helyesen: O || Ein Drache scheint er von Gestalt, — mind könnyű a fölbbeiek nyomán elemezni.

Magyarban a dualismus változása együtt jár a szórenddel, következésképp az accentussal, németben nem. Itt a gépies, megsontosodott szabály kell, hogy kisegítsen a hinárból.

Vegyük elé a kérdő mondatot.

Legelőször is különböztessünk. A kérdő mondat kétféle: az egyik *kétségen*, a másik *nem-tudáson* alapul. De az első félében ismét két eset lehet: vagy az egész mondat jelölte eszmét, mint egészet, vagy csak valamelyik tagot illeti a kétség. Most már

a németben.

Szórenddel csak ama kétféle kérdőmondatot különböztetik meg.

A kétségen alapuló kérdéshez semmi idegen szó nem járul és csak a szavak rendje fejezi ki a kétséget úgy, hogy a verbum finitum az *első* helyet foglalja el s a különben odaillő határozót maga után veti. Más változás a jelentő módbeli rendben nem történik, sem egyikében, sem másikában a megkülönböztetett két esetnek. Élőbeszédben azonban kijelölhetni emphaticus accentussal a kétséges határozót.

A másodikféle kérdést kérdő szócskák (wer, was, wem, wen, von wem, wie, wo stb.) jellemzik, és velök kezdődik a mondat, utánok pedig közvetlenül az ige következik.

A kérdő szócska nem csak valamely határozóra, hanem jelzőre is vonatkozhatik és annyi alakot ölt, a mennyit a határozó, kivevén a multré-

a magyarban.

A szavak rendje a kétségen alapuló kérdésnek két esetben más és más.

Ha a kétség az egész mondatra (igére és határozóira) vonatkozik, az *igének* nincs kiszabott helye. Határozottság okáért tehát szükség volt egy kérdést jelölő szócskára: *-é*, melyet mindig és csupán csak az *igéhez* ragasztunk.⁴⁶⁾ De mivel élőbeszédben a kérdés hangoztatása, írásban a kérdőjel (?) jellemzik a kérdést, az *-é-t* nem használjuk szükségtelenül. Ha pedig valamelyik határozó forog kétségben, ezt a határozót nyomósítva az ige eleibe helyezzük. Az így alkotott pár szónak ismét nincs kiszabott helye. *-é* pedig ritkán járul hozzájuk.

Ha az igejelölte cselekvény vagy állapot a kétség tárgya, az *igét* hangsúlyozzuk s többnyire *-é-vel* toldjuk. —

Nyelvünk hasonló eljárást követ, csakhogy a kérdő szócskának a nyomába következő *igével* együtt nincs szabott helye a mondatban.⁴⁷⁾

szesülőt és infinitivust, melyeknek nincsenek megfelelő egyszerű kérdő szócskái. Az igének sincs. De mivel a jelölte cselekvény vagy állapot is, lehet nem tudva, kérdő szócska helyett ilyes szólamokat használnak, mint: *was thut, macht? was geschieht, ist?* stb., melyek után egy-egy tudva levő határozó járul.

A dualismust illetőleg az elsőféle kérdő mondat legtöbbször csak a tüzetes rész szerepét viseli. A mi elméletünkben nem a szóló tudása vagy nem tudása jó tekintetbe, hanem a hallóé. Imez előtt pedig, ha nem újság is a tárgya, vagy tartalma a kérdésnek, de maga a kérdés, mely feleletet vár tőle, inkább ingerli figyelmét, mint számos újság, melyről jelentő módon tudósítaná a szóló. Vannak azonban példái az előkészítő résznek is az elsőféle kérdésekben, mint: «Madame ||, ist sie zu Haus? A német ugyan úgyis mondhatja: O || Ist Madame zu Haus? de a franczia már nem, pl. «Martiale, || fait-il des vers?»

«Trajan, || est-il content?» Ezek járulék-bizonyosságok is arra, hogy helyesen soroltuk a kérdő mondatot a tüzetes rész rovatába. A másodikféle kérdő mondatban a megszólítás

Nálunk sincs kérdő szócskája az igének.

A magyar mondatokban a dualismus szélteben meg van. Angliában || szoktak-e szőlőt mivelni? A gabonát || behordták már a csürbe? — A szakácsné || mit hozott a piacról? — A fiúk közül || melyik volt ma a legszorgalmasabb?

szolgál előkészítő rész gyanánt.

Pl. Kind! was ist das? — Mein Gott! was soll ich thun? — Der Unglückliche was hat er verschuldet? Az elsőféle kérdésekben oly csekély fokú néha a szóló kétsége, hogy csaknem bizton várhatja a hallótól — positiv vagy negativ értelemben — a helybeahagyást. Ez esetben a jelentő mondatbeli szórend zavartalanul megmaradhat és a kérdést vagy csupán a hanglejtés, írásban a kérdőjel jellemzi *vagy wohl és doch* szócskákat iktatnak be az ige után, olykor meg egyszerre mind a kettőt. A második alternatívában a kérdőjelt ki is hagyhatni.

Az egyszerű mondat többi nemeit, — a parancsolót, ohajtot stb. — nincs miért tárgyaljam, mert csak példáit akartam adni, mikép lehet gondos elemzéssel és ovatos deductióval hordani követ az összehasonlító syntaxisnak majd épülendő alkotmányához.

És most már vegyük szemügyre a 3. b) rovatot, a bővített mondatot. (V. Ö. G. VII. C). Itt nem viszem két hasámban a tárgyalást, hanem csak alkálmilag vetek mellékpillantatot nyelvünkre. A bővítést is csak egy oldalról nézem és nézetem, u. m. a szórend szempontjából. Jelző mindennemű határozóhoz járulhat, a kérdés ezúttal csupán az: elül-e vagy hátul? melyre részletesen kell felelnünk. A személyes névmás jelzői adiectivum vagy appositio és mindig *hátul* állanak. Ich, unglücklicher! — Du, elender! ⁴⁸⁾ Wir, Bauern! — Sie, Schäkerinn! — Er, der Arme ist froh. — Von ihm, dem Armen kannst du Frohsinn lernen. — «Johann begab sich, er der vierzigste, nach Piemont». (Joh. Müller.)

Substantivum jelzője lehet adiectivum (ide számítva a pronominálekát is, és az adiectivumoknak használt részesülőkét): *elül*, és a névelőt ismételve s még más esetben is: *hátul*. Hole mir den Rock, den neuen. — Más substantivum, a) mint appositio; b) mint birtokos genitivus, rendszeren *hátul*, de bizonyos esetekben *elül* is; ⁴⁹⁾ c) mint praepositíós jelző: *hátul*. Pl. «Mann vom Felsen» (Grillp). — Ein Mann aus dem Volke. — König von Preussen. — «Zu deinem Vater im Walde möchte ich.» — Meg kell jegyezni, hogy a praepositíós jelzők tárgyalását semminemű német nyelvtanban föllelni nem bírom, holott a «mondat füzés»-ben szükség volna az ismeretökre. ⁵⁰⁾ Az adiectivum (mint praedicatum) jelzője leggyakrabban adverbium vagy adverbialis szólam, amaz rendszerint *elül*, ez gyakran *hátul*. Pl. «als wäre er . . . frei und ledig von allen Gebrechen» (Goethe). Lehet továbbá főnév genitivusa vagy dativusa: «des Leibes bist du ledig.» (Bürg). — «Der . . . uns dem Laster hold, aus selber Feind gemacht» (Haller). — Az adverbiumnak lehet más adverbium — rendszeren *elül*, vagy adverbialis szólam *elül* vagy *hátul* a jelzője. A részesülőknek végre és az infinitivusnak jelzőik lehetnek a mik az illető verbum finitum határozói, sértetlenül tartva azt a szabályt, hogy a multrészesülő és az infinitivus végtagok.

A dualismus elvének itt nem vesszük hasznát, minthogy a jelzős szó csakis *egy* tagúl szolgál. — Hanem meg kell említenem azt, hogy a jelzőnek ismét lehetnek jelzői — másodrendű jelzők — és ezeknek megint jelzői stb. V. o. a G. csinált példáját a 43. §-ban.

Elértünk valahára a mondatkörhöz (periodus 3. c), melynek elvitázhatatlan értelmezése az, hogy: oly mondat, melynek egy vagy akárhány határozója, vagy ennek első, másod vagy harmadrendű jelzője egyszerű vagy bővített mondatalakban jelenik meg. A periodusnak ilyes felfogását teljesen kifejtettem a német nyelvtanom (*Okszerü vezér*) II. részében, de itt megemlítendőnek tartom, hogy akármelyik határozónak s akármelyik rendű jelzőnek viselje képét a tagul szolgáló mondat, elül lehet helyzeni, úgy hogy németben a főverbum finitum a törvényes, második helyet bántatlanul megtartja. Ha az ilyen, előljáró mondat föltételes, két módja van németül a kifejezésének:

1. Wenn-nel kezdik a mondatot, melyet a főige rögtön követ; 2. kérdés alakba öltöztetik a föltételes mondatot, s a főige eleibe so tétetik. Lám G. sok teketoriával sem birta kimagyarázni sem azt, hogy *mi úton* jön ide a kérdő mondat alakja, sem pedig azt, hogy *miben* különbözik egymástól a két kifejezés.

Már pedig a dolog nagyon egyszerű. Ez a szó: «föltétel» kettőt jelent, a mit más nyelvek külön szavakkal fejeznek ki: *conditio* — *sumtio*; *Bedingung* — *Voraussetzung*; *condition* — *supposition* stb. ⁵¹⁾ No már a feltételes mondatban a két jelentés valamelyike rejlik. Ha az elsőt akarja kifejezni a német, «*wenn*»-nel kezd a mondatot és a *verbum finitummal* végzi. A második jelentés *kétséggel* jár, és mi természetesebb, mint az, hogy a kétség alakjával, az elsőféle kérdés szórendjével alkotassék a föltételes mondat. Hogy a két jelentés között átmene-tek vannak, tudnivaló; az is igaz, hogy a német író vagy beszélő esze előtt minden esetben ez a különbség ébren, tisztán nem áll, de azért tagadhatatlanul meg van.

Alig lesz bajosabb a *verbum finitum*nak az *analyticus* nyelvekben szokatlan véghelyzetét is kimagyarázni. Ha ugyanis a mondatkörre nézve megfordított eljárást követünk, azaz, nem határozókat és jelzőket változtatunk mondatokká, hanem mellékmondatokat amazokká, azt vesszük észre, hogy a *wenn*, *obgleich*, s több ily *coniunctiókkal* kezdődő mellékmondatok *participialis* és *verbale nomenféle* határozókból származhattak. Minthogy pedig ezek jelzői a jelzetteket — a németben — megelőzik, a tagnak mondattá alakultakor is megtartják azon helyzetöket. — Szerénytelenségnek látszik, hogy a németet akarom saját nyelve elemzésére tanítani, de hiszen már Luther írja: «*Wer dem Spiele zusieht* stb.» Aztán, ha mi eltűrünk hasonló oktatásokat a némettől, sőt olykor el is fogadjuk vaktában, hadd vegye ő is jó neven tőlünk a figyelmeztetést. És megjegyzendő általában, hogy a ki valamely idegen nyelv sajátságairól értesülni akar, legtöbb esetben hasztalan folyamodik azon nyelv eredeti *grammaticáihoz*.

«VIII. Az adiectivum helyzete a franczia nyelvben — nyelv-
szokás (Sprachgebrauch).

«58. §. A következő észrevételek egy külön tanra (Speciallehre) vonatkoznak, mely a franczia nyelvtan nehézségei közt kitünő helyet foglal el. Nem tudom, vajon van-e már felállítva felülök egyéb, mint szabályok csoportja, van-e általános törvény, a nyelv idevágó sajátságainak kielégítő kimagyarázására.

«— *Nyelvszokás.* — E helytt, mint sok másutt a mi tudományunkban, alkalmasint el kellene sanyarúan különíteni a törvényt és azokat a megszorításokat, melyeket a nyelvszokás miatt szenvedett. — Nyelvszokás, — mi az? mikép gondolhatni, hogy törvényt, tehát olyat, a minek úgy *kell* okvetetlenül lenni, szokás elhárítson? Oly kényelmes dolog a nyelvszokásról beszélni, hogy már némi rossz hirbe jött az a szó. Grammaticusnak kényelmesebb szólásmód nincs, mint az, hogy «a nyelvszokás ez s ez». És az iskolai újoncznak, a ki hallja, az van mondva vele, hogy: az odavaló emberek már egyszer úgy és nem máskép beszélnek, tehát tégy úgy te is! Ez persze tudománytalan beszéd, nem tanítás, hanem tölc sérezés (Einpauken). De nyelvszokás csakugyan van s ez a szólam: *usus est tyrannus*, a nyelvvizsgálónak igazság. Csak az nem igaz, mikor azt véli valaki, hogy a nyelvszokásra hivatkozással megmagyarázott valamit; mert minden nyelvszokás egy külön jelenség, mely semmit sem magyaráz, míg őt magát is nem magyarázzuk meg. De hogy mi mindent tehet ez a tényező, tudtomra egy nyelvben sincs reá szólóbb tanúbizonyosság, mint a francziában.

«A Decameront vagy Don Quijote-t eredeti szövegeikben olvasva, a mondatrészeknek oly mozgékonyosságát, elrendezésökben oly szabadságot lelünk, mely a latinra emlékeztet. ⁵²⁾

«. . . És Rabelais, a ki beszéde minden más bolondságai mellett, e *részben* nyelve elvei ellen bizonyosan nem vétett, tanúskodik a felől, hogy a franczia mondatot oly különféle módon lehetett még a XVI. százban szerkeztetni, a milyennek a Voltaire classica prozájában már semmi nyoma sem mutatkozik. De ama mozgékonytságot törvények szabályozták, szintúgy mint a német syntaxisban, és az alaptörvény alkalmasint azonaz volt». (L. 15. §.)

«59. §. Kérdés: mi birta ama mozgékonyság kerekét megkötni, ama törvényt meghiusítani és a törvény helyébe *szabályokat* állítani? Talán azt lehetne felelni, hogy épen a szabály, a mennyiben ez a szó azt jelenti, a mit az esetek sokaságában közösnek vettek észre.

«Én az eljárást két módon képzelem:

«60. §. 1. Keletkezésének először is alkalmasint ez volt a lehetősége: Bizonyos szavak vagy beszédrészek anyagi tartalmukhoz képest vagy csupán csak vagy kiválóan határozott grammatikai alakokban vagy syntactikai kapcsolatokban fogtak nyilatkozni; in thesi léteznek más lehetőségek is; de ezeket actualiter vagy épen nem vagy felettébb ritkán használják. Következménye az lesz, hogy azokról a lehetőségekről idővel megfeledkeznek, azokat *ezekre* a szavakra, *ezekre* a beszédrészekre nézve kiküszöbölik, és azt, a mi eleinte csak gyakori jelenség volt, most már nyelvbeli szabálylyá hagyják emelkedni. És ha egyszer egy ily szabály a nép nyelvszokásába befészkelte magát, aztán hasonló eseteket is a maga körébe vonva tovább harapódzik».

«61. §. 2. A beszélőnek gondolata nyilvánítására egy rakás lehetőség kínálkozott, melyek szerint rendezze kifejező szavait összes hatásuk tekintetbe vételével. E lehetőségek közt saját egyéniségéhez képest választ ő egyet. Mennél különbözőbbek az egyéniségek, annál különbözőbbek a kifejezés módjai, — le style, c'est l'homme. De a hol az elmék egyenruhásittatnak (uniformirt), ott épen elfojtatik az egyéniség, a gondolatmenet sajátiasága és azzal a beszédi kifejezés sokfélesége.⁵³ Ily helyen a mérvadó személyek, társasági körök, középponti helységek szokása lesz divattá, a melynek az ember, maga sem tudja mikép, alája veti magát. Igy befolyásolhatta hathatósan Luther az ő mindenfelé elterjedt Bibliafordításával a német nyelvszokást;⁵⁴ a munka, igazi demokratikus, minden ember kezébe jutható nemzeti kincsesé lett, közös jószággá vált. — A XVII. és XVIII. száz Franciaországában pedig születési s szellemi aristokraták aránylag szűk köre, mely felett hatalmas udvar uralgott, kellett, hogy befolyásoljon az országban hathatósan mindent, a mi csak az intelligentiához, a jó társasághoz akart számíttatni».

«62. §. — Az elhelyezés törvénye. — A francia nyelvnek bizonyos finom vonásáról van szó, mely a németnek nehézséget okoz, mert az ő anyai nyelvében hiányzik. Diez *A roman nyelvek grammatikája* című könyvében imígy nyilatkozik róla:

«Rhetori accentus és rythmicus kifejezés döntenek egészbenvéve, ámbár a dolog oda hajlik, hogy az adiectivumot, mint a többi attributumot is, hátul helyezték a substantivumon. Első befolyása az accentusnak van. Mikor substantivum adiectivummal párosul, a főnyomaték (Hauptton) a második helyen álló beszédrészre esik, ⁵⁵⁾ akármi legyen ez (*alta montagna, abito véerde*): midőn hát az adiectivum a substantivumának egy közönséges, nem igen szembetűnő, vagy az utóbbinak fogalmával rokonos minőséget tulajdonít, úgy hogy rhetorikai nyomatókot (Gewicht) nem igényel, akkor az első helyet foglalja el Mikor pedig egyéni, megkülönböztető nemű a minőség, akkor a második helyet foglalja el az adiectivum, ellátva a főnyomatékkal Ebben az esetben meg van az inversio engedve, de ekkor megtartja az adiectivum a főnyomatékokat, mint netalán *olasz incomprendibil cosa, francia horrible faute.* ⁵⁶⁾ — Azután mindjárt a beszéd rhythmicus kifejezésének van befolyása, mely a több tagú vagy bonyoltabb adiectivumnak szereti a második helyet mutatni ki.

«63. §. Eddig egyelőre Diez. A mit a rhythmus befolyásáról mond, tudva van, hogy helyes (richtig), és azt is kétségtelennek tartom, hogy ez a jelenség másodrendű, és hogy az általános törvényt másutt kell keresni. De vajjon ott-e, a hol Diez véli, t. i. az accentusban? Hát nem kénytelen megengedni Diez, hogy a nyomatékos adiectivum elül is állhat? Es ezt megengedve, nem tagadja-e meg saját magyarázatát? Véleményem szerint megint egyike azoknak az eseteknek, melyekben a hangsúly-elmélet elégtelennek bizonyul.»

«64. §. Minden attributum melléklő prædicatum. Midőn az attributív tulajdonság szót a névelő és a főnév közé helyezem, syntacticus infixiót csinálok. ⁵⁷⁾ Ez külső jelenségét tekintve abban áll, hogy egy mondatrészt új elemek beszuszakolásával bővítünk. És ennek a külső jelenségnek alkalmasint megfelelő a benső valóság; a beiktatással egy nagyobb egységet ⁵⁸⁾ alko-

tunk, de az egység megmarad, és így azt, a mi itt csak meglehet, épp' abból magyarázhatni, a min a német adjectivum szabályos helyzete alapul — v. ö. VIII. D. — Itt hát egy oly szócomplexet alkottunk, mely alakban és lényegben egy szerkesztvényhez áll igen közel, a beszuszakolt adiectivumot összetartozó két szó beöleli.»

«65. §. Én, a mint hiszem, letem tapasztalat után egy tisztán practico-technikus segédeszközt, némi próbakövet, melylyel el lehet dönteni, elül-e vagy hátul helyezzük az adjectivumot. Ha a minőségszó helyébe a gondolatot lényegesen nem módosítva vonatkozó (relativ) mondatot tehetek, úgy ama szónak hátul kell állani, különben pedig elül. *Une aimable jeune fille* tárgyiasan az igaz, hogy csak annyi mint *une jeune fille qui est aimable* és mégis én, mint beszélő vagy halló ama szólamra valami egyebet gondolok, mint erre. Amott az adjectivum beiktatásával összes kép, összes fogalom forog a szemem előtt, itt pedig, midőn az adjectivumot mondattal helyettesítem, egyelőre csak körrajzot adtam s csak azután rajzoltam beléje a jellemző vonásokat. A míg csak a körrajzot adtam vagy kaptam, nem lehet tudni, mikép üt ki a teljes rajz, mert hiszen üthetne ki máskép is, a többi lehetőségeknek is hely van egyelőre hagyva, csak utóbb záratnak ki egyen kívül mind. E pedig Diez szerint «egyéni, megkülönböztető nemű tulajdonságokkal» történik, melyeknek szóbeli képviselői hátul kell, hogy álljanak, és e szerint hát a theoria mutatott volna utat a praxisnak.

«X. barátommal beszélhetek, *mon fidèle ami Y'*-ről; de ha azt mondanám, *mon ami fidèle Y'*,⁵⁹) rossz neven vehetné tőlem, mert ezt mondva hűtelen barátok is jutnak egyszersmind eszembe s értésére adom. Hasonló ehhez, *une jeune fille aimable'*. Dorgálóan ugyan mondhatni: *Méchante que vous êtes! voyez votre soeur, — voilà une jeune fille aimable!* Mert itt *aimable* ellentétben [mihez?] van gondolva. Vagy pedig: *Dans tel et tel pays les jeunes filles aimables sont rares'*, mert ebben az rejlik: *pour la plupart*⁶⁰) *elles ne sont pas aimables*; épen úgy: *heureux celui qui a trouvé un ami fidèle'* stb. Mindezen példákban rhetori accentus van az adjectivumon, éppen mivel ellentétesen van gondolva. Ámde tehetem a főnyomatékot (Hauptton) az elülálló adjectivumra is az ily mondatokban mint: *C'est une*

charmante personne que Mlle. une telle! ⁶¹⁾ vagy; *vous venez me causer un horrible embarras*, és ez az accentualás olykor ugyancsak emphaticus lehet. De azért nem kell ellentétesen érteni azokat az adjectivumokat, mert azok is csak arra szólnak, hogy a rájuk következő főnevekkel egyetlenegy bonyolt fogalmat fejezzenek ki; a *personne, embarras* fogalmak közelebbi meghatározását nem a gondolat odább haladását foglalják magokban.»

«66. §. Ilyes haladást már szabályosan nem fognak azok az adjectivumok jelölni, a melyek — Diezként — az ő substantivumoknak kevesbbé szembetűnő, általánosabban szóló, vagy az utóbbinak fogalmával rokonos minőséget tulajdonítanak. Az ilyenek tehát mint a főnévi fogalom csupa alkatrészei a substantivumon elül helyeztetnek többnyire; pl. o l a s z *alta montagna, aurea corona*; s p a n y. *duro hiero, hermoso caballo*, f r a n c z. *cher ami, doux parfum, heureux paix, clair fontaine*.

«67. §. Az is, hogy a szerkesztvényekben, milyenek *rouge-gorge, chauve-souris, prud'homme, bon-homme, blanc-seing, fausse-clef, fausse-couche, sauf-conduit*, elül áll az adjectivum, megerősít engem a szavak ezen rendje értékéről és mivoltáról való nézetemben. Fordítsuk meg őket, mondjuk: *gorgerouge, femmesage, homme prude, seing blanc*, hát azonnal észreveszszük a különbséget: amott egy fogalom, itt kettő». ⁶²⁾

«68. §. Némely további példákön még élesebben kitűnik a kifejtett különbség:

«*Un savant professeur — une femme savante*: amott szokott, itt ritka tulajdonság.

«Ez a felkiáltás: *ce maudit traître!* azt teszi: ez az átkozott áruló, és csak erősen fokozott alakja a: *ce traître!*-nek. ⁶³⁾ Vessük össze vele: *âme maudite, race maudite*.

«*C'est un chien fidèle*», így dicséri áruját a kutyacsiszár; de «*ce chien est fidèle*» jórendin csak oda ütne ki, mert hiszen látom, hogy az az állat, a melyet mutat, kutya! De azt hiszem, hogy édesgetve mindenki, *mon fidèle chien*-nek szólítná a kutyáját.

«*Sancho Pansa, le fidèle écuyer de Don Quichotte* (Florian) alkalmasint hibátlan, mert a la manchai lovagnak csak egy fegyvernöke volt s ez lehetett-e más mint hű? Ellenben ezt:

„*Écuyer fidèle, S. P. ne manqua pas de se mêler dans cette malencontreuse aventure*“ imígy lehet körülírni: Minthogy fegyvernök és ebben az állásában hű szolgálta volt, nem hagyja cserben az urát. — De mi az oka, hogy a francia könyvekben oly gyakran olvassuk: *une épouse fidèle*, azt magam sem tudom megmagyarázni.

«69. §. Most már térjünk Diezhez vissza. Így folytatja: «Világos, hogy mivel az accentuált fogalom inversiót szenvedhet és a rhythmicus érzés nem ád tiszta (deutlich) szabályt, a jelző (Attribut) helyzete még mindig nagyon szabados. P. o. olaszul egyaránt jó: *vergogna eterna* és *eterna vergogna*, francz: *émotion douce* és *douce émotion*».

«70. §. Itt mindjárt szeretném, ha az utolsó példa helyett más volna, mert *douce* is tudtomra az oly szavak közé tartozik, a melyek képes értelemben használva szabályosan elüljárnak. De attól eltekintve is, nem helyeselhetem egészen az imént idézett állítást; mert, ha az én nézetem helyes, a felhozott esetekben is van az elül és hátuljáró adiectivum közt némi finom különbség, mely elég arra, hogy az önkényt kizárja és pl. ezt: „ez a szerencsétlen“ (diese Unglückliche) csak így fordíthatni: „*cette malheureuse femme*“ nem pedig így „*cette femme malheureuse*“, de ezt: „egy szerencsétlenül járt asszony“, csak imígy: „*une femme malheureuse*“ és nem így: „*une malheureuse femme*“. ⁶⁴⁾

* Így vitáz két német a francia nyelv „finomságai,“ egy oly nyelvői felett, melyet — mint előbbi jegyzéseimből kiteszik — nem is tud tökéletesen. Legalább nem annyira, hogy tényeiből s jelenségeiből általános elveket vagy törvényeket bírjon következtetni.

A 62.—70. §-okból tehát mit sem tanulunk s hosszasan tanakodtam, vajjon felvegyem-e fordításomba? És ha mégis közlém, azért tevém, hogy szolgáljon elrettentő például, mikép bosszúlja meg magát még a nyelvészen is a philosophia kellő számba nem vétele. Nevezetesen a már emlegetett két hiba, u. m. egyfelől az, hogy minden új jelenségnél más-más pszichologiai és logikai támaszpontok után kapkod — a levegőbe, másfelől, hogy vizsgálatok alapjául szolgálendő példákat a maga műhelyében farag értekezünk, az adja az okot és alkalmat a számos tévedésre és badarságra, melyek közt legképtelenebb

az az állítás, hogy jelző és jelzett pár szó lévén adva, bárminő rendben álljanak, a főaccentus az utolsó helyet foglaló szóra esik. Hogy mit nevez Diez főaccentusnak, nem tudom kitalálni, de gyanítom azt, hogy honnan körmölte ki csodás állítmányát. A francia, mint tudva van, mind szólamait, mint mondatait szereti nyomatékosan végezni: Mr. Mign^et, Mr. Lieb^eg, Un octogenaire plantait. Passe encore de bâtir; mais planter a cet âge stb. A mi az olaszt illeti, a piaczi taligás és gyalogos kis kalmárok kiabálását vehette az accentuálás typosának; holott az olasz verselés rhythmicus accentusából számtalanszor meg lehetne czáfolni. És ha már élő nyelvekre nézve, melyeknek egész irodalma szolgálatjára áll, ily ferde inductióval jár el szerzőnk, mit várhatni azokra nézve, a melyeket csak nyelvtanokból, szótárakból, chrestomatiákból s legfeljebb egy pár könyvből ismer. ⁶⁵⁾ Ebből az okból és mivelhogy módszerét az eddigelé közlöttekben már eléggé ismerjük, értekezése hátra levő §-ait nagyobbára csak kivonatosan fordítom.

A 71.—91. §-okban még mindig az adiectivum francia nyelvbéli helyzetét vitatja szerzőnk, de egészen Diez nyomán. Újság tehát semmi sincs bennök, mert az itt adott részletes szabályok minden jóra való nyelvtanból ismeretesek s a psych. subiectum és prædicatum ügye alig sejthető háttérbe van szorítva. Hanem a mi következik, u. m. «X. A mondatot berekesztő ige» és különösen: «A) a latin» ige című szakaszokhoz már lesz szóm és így szóról szóra közlöm.

«92. §. A latin nyelv, mely a mondatrészek elrendezésében tudvalevőleg rendkívül szabad és változatos, a verbum finitumot a mondat végére szokta helyezni. Ez a helyzet a classicaei időkben a legeslegs szokottabb és úgy látszik, hogy a nyelv fejlődésének egy még régebbi fokán a legszabályosabb és legkirekesztőbb volt. Bizonyítják a hozzánk jutott közmondások és a korábról még megmaradt elvei és formulái a jognak.

«Ilyes formulákat idéz többek közt Gaius (Instit. IV, §. 40—43.): *Quod Aulus Agerius Numerio Negidio hominem vendidit*; — *quod A. A. apud N. N. hominem deposuit*; — *si paret, N. N^{um} A. A^{io} sestertium X milia dare oportere*; — *Quantum adiudicari oportet, iudex Titio adjudicato*; — *iudex N. N^{um} A. A^{io} sestertium X milia condemna: si non paret absolvet*. Éppen

úgy (ibid. IV. §. 93.): *Si homo quo de agitur, ex jure Quiritium, meus est, sestertio X. X. V nummos dare spondes?* Úgy az interdictumokban: *Uti nunc possidetis, quo minus ita possideatis, vim fieri veto* stb.

«Látnivaló, hogy értekezésünk 13. §-ának föltételeit teljesítőbb példákat kivánni sem lehetne. Hogy az ó komikusok-, Terentius- és Plautusbeli rövid phrasisok a szórendre nézve a közéletbeli szokásnak szorosán megfelelnek, állítaná-e valaki? Nem kíván-e áldozatot még a legszabadabb metrum is?»

* Pedig azokban a metrummal nyűgözött phrasisokban több testimoniumot lelt volna sz. a verbum finitum véghelyzete mellett, mint Cicerónak numerussal simított periodusaiban. Igaz, hogy dialogus alkatrészei levén, nem függetlenek, de az nem csökkenti bizonyító voltukat, mint kimutattam jegyzéseimben az idézett 13. §-ra. Bizonyításuk egyébaránt, de a Gaiusé is, csak úgy érvényes, ha az ige hátul helyezését szabálynak ismerjük el, mit én a grammaticusok közvéleménye ellenére is bizony nem teszek. Ugyanis az állított szabálynak már kifejezése oly gépies, hogy az értelemre, melyről a beszéd tárgyalásában megfelelkezni nem kell, legparányibb vonatkozás sincs benne. De — *posito, non concessio* — ha volna is, egy oly tény, melyet az esetek többségében igenis, de mindnyájokban a világért sem lelhetni fel, józan *inductio* alapjául nem szolgálhat. Már pedig a mondat végére eső verbum finitum — a költőkről nem szólva, minthogy nálok a metrum zsarnokságára hivatkoznék, bátor nagyon igazságtalanul, szerzőnk, — aránylag leggyakrabban leledzik a történetíróknál és kisebb mértékben a szónoklatokban, az epistolákban, a didacticus és philosophiai iratokban.⁶⁶) Szóval, azt, hogy a verbum finitum a latin mondatban végső szó, oly értelemben állítani, mint azt, hogy a németben 2-ik és határozott esetekben 1-ső és más szintoly határozottakban utolsó helyet foglal, valódi képtelenség, és keresni okát annak a minem úgy van, hogy miért van úgy, nevetség!

Hogy pedig szerzőnk ezen az úton van, kitetszik világosan a 95. §-ból, melylyel hogy megelőzzem a 93—94-iket, a logikai rend kívánja.

«95. §. E szerint hát a 2-dik helyet parancsoló német törvénynyel az utolsó helyre utasító latin szabály áll szemben.

Mindketten korlátozzák a szóhelyzés szabadságát, de alkalmasint különböző foganattal: a *verbum finitum* német mondatban elválasztó jel (*Eintheilungsmal*), a latinban a mondat határa jele. És továbbá mind a két nyelvben érvényes a be- és elül iktatott *prædicatumok* (*in- u. präfigirt*) elve. De e tekintetben a nagyobb szabadság előnye a latin részén van. Ezt a mondatot: «*Wir haben einen strengen und ernsten Senatbeschluss gegen dich*», így fordíthatjuk szabályosan és jól kikerítve: *vehemens et grave in te senatus consultum habemus. De Cicero (I. Catil.) fordított rendben imígy: Habemus senatus consultum in te, Catilina, vehemens et grave. Vajjon miért? Az ő és övéi hatalmáról szól (fenyegetőleg) — habemus; — ez a hatalom egy tanácsvégzésen feneklik, abban áll; az Catilina ellen — in te — van intézve és sanyarú és komoly. Így adja be Cicero cseppenként a keserű italt, vagy, hogy más képpel éljünk, nem egyszerre döfi testébe a kést, hanem sebészi diadalos és megfontolt nyugalommal⁶⁷) dolgozza meg: Ezek a műszereim, ezeket alkalmazom reád, — de fájni fog.*

* Megadva a kellő dicséretet szerzőnk elemzésének (beléolvasásának?) — az elmésségiért, csak azt jegyzem meg, hogy a magyarázat merőben retorikai s rosszul illik a tollába annak, a ki (I. 10. köv.) erősen tiltakozik vala a retorikára való hivatkozás ellen. Egyébaránt a mit megakartam, meg is bizonyítottam ezzel a §-sal.

Hanem már most legyen szabály, törvény (!) avagy csak gyakori szokás, lássuk miképp kering szerzőnk cometa módjára, hol periheliumban, hol apheliumban, napja — a jelenség magyarázata — körül.

«93. §. De egy olyan szabály» [neki, nem nekem], «mint az, a melylyel foglalkodunk, oly kényszerűséget akaszt a szóló nyakába, mely neki ugyancsak terhére válhatik. A végzetes ige kiszaladt a száján, a zár becsattant s azzal vége a mondatnak! De hátha még nincs vége a gondolatnak? Ismételjek, javítsak, visszatérjek az ige háta mögé, betöltsem hamarjában az edénybe a mi a szivemen van s ismét reácsaptassam a födelét? Rossz lenne a mindennapi beszélgetésre és csaknem kiállhatatlan a nyilvános beszédre, *senatus-, forum-, comitiumokbeli* előadásokra (*Vorträge*) nézve.⁶⁸) Ilyenkor a *congruentia* törvénye deré-

kül segít a bajon. Annak köszönhetni, hogy a nyelvtani viszonyok értésére a szavak helyzete többnyire igen kevés szolgálatot tesz: a hallóra nézve tehát semmi rövidség sem volt abban, hogy a szóló pótlékkal szaporította a mondatát és a fűzővállát kirepesztő szóló szabadabban lélekzelhetett. Ilyformán, hogy az, a mi előbb csak kihágás volt, későbbre szabaddá s végre — az új latin nyelvekben — közönséges szokássá válhatott, könnyű megérteni.»⁶⁹⁾

Ezzel azonban a szabályosnak vett helyzetből egy másikra való átmenet van megmagyarázva és különböző négy (ohe iam satis est) metaphorával illusztrálva. — De épen ama helyzet rationálitása a kérdés, melynek megfejtéséhez közelít a

«94. §. De azon lehetne csodálkozni, hogy egy alakokban oly gazdag s szavai helyzetében egyébaránt oly mozgékony nyelv, mikép adhatta magát alá egy látszólag oly kényelmetlen szabály kényszerítésének? Hogy magyarázzuk?»

«Mindenekelőtt alkalmasint az ó-római sajtáságos pedanticus érzületét kell tekintetbe vennünk. Mi juristák tudunk valamit abból, hogy mennyire szerette a római az emberi forgalom legegyszerűbb foglalkodásait is szűk, szilárd formaságokba szorítani, a melyekhez való magatartást követelt, ‚sub poena nullitatis‘. És a ki az ilyekbe belényugszik, önkénye megszorítását a nyelv dolgában is megtűrheti.

«De ez csak valamit, nem mindent magyarázna ki.

«Annak, hogy az ige épen *erre* a helyre jut, én a mellékes *prædicatumok* [‘olv. az ige határozói’] helyzete törvényében keresem az okát. Midőn ezeknek, a velők közelebbről meghatározandó szóval együtt egy eszmét kell alkotniok, az illető szón elül kell állaniok»

* Látnivaló, hogy itt azon állítását alkalmazza, sz. az ige és határozója közti viszonyra, a melyet a jelzett és jelző köztire nézve fejtett ki föllebb. (V. ö. 65. §.) Részemről nem látok szorosabb vagy teljesebb egységet ebben: «a repülő sárkány», semmint ebben: «a sárkány, a mely repül».

Mindenik szólam csak azonegy képzetet kelti a hallóban s mindeniket elültől végig kell hallgatnia, hogy a kívánt képzet ébredjen benne. Sőt a második szólam szerint biztosabban alkothatja; mert a «sárkány»-t mindjárt képzelheti s ezt a kép-

zetét könnyen módosíthatja «repülő»-nek, holott a «repülő»-t abstracte nem képzelhetni, concrete pedig gondolhat a halló madarat, denevért, pillangót vagy cserebogarat, s mikor a «sárkány»-ra jut, el kell dobnia az előbb képzelt tárgyat s egy egészen újat illeszteni a «repülő»-be. Az igaz, hogy az egyik szólam több szóból áll, de ez legkevesebbé sem gátolja az egységet. Lám G. szerint ez is «egység»: «Ein braunes, noch junges, durch Herrn N. im X. geschultes englisches Reitpferd.» És csak azért, mivel a rakás jelző előtte van a jelzettnek! Ama képzet egységében nincs hát különbség, hanem csak a képzet keletkezésében. Az pedig, a mellett, hogy a hallót érdeklő nagyobb mértékben, oly csekély, hogy a szóló nem érzi, hogy köteles volna alája vetni magát semminemű kényszernek. Azt tanítja a tapasztalás is, hogy a latinban az adiectivum elül vagy hátul tételére nézve a legnagyobb szabadság, sőt önkény leledzik. Egyes esetekben ki lehet logikai vagy retorikai okokból⁷⁰⁾ magyarázni, miért van egyik vagy másik alternativa választva, de biz a magyarázat legtöbbszörre csak hozzávetés, melyről elmondhatni, a mit az írás az «igaz»-ról, hogy «hétszer esik el és megint felkél», de általános szabályt avagy csak utasítást is inductive lelni lehetetlen.

No de most nem erről van tulajdonképen a szó, hanem az ige helyzetéről és különösen az ige és határozója közti viszonyról. Ez igenis hasonló a jelzett és jelző köztihez annyiban, hogy mind a határozó, mind a jelző egy felsőbb fogalmat, amaz egy főnévvé jegecedett, ez az ige jelölte folyó cselekvényt tesz alsóbb fogalommá.

Ebben a különbség is érintve van.

Ugyanis a főnév határozott fogalmat jelöl. Az ige jelentése ellenben legtöbbszörre kisebb-nagyobb mértékben határozatlan képzetet ad, melyet a cselekvény körülményei, illetőleg az ige-nek a mondatbeli határozói egészítnek ki és tesznek concret eszmévé.

Itt van helye már alkalmazni szerzőnknek a 61. §-ban közölt eszméjét, melynek következtében ki merem mondani, hogy, a mint a latin nyelv más jelenségeiből is kitetszik,⁷¹⁾ concret eszméket szerető, — szerzőnként: pedanticus, — ó-római, a csupasz igét ritkán tartotta eléggé prægnansnak a kívánt

képzet keltésére, hanem egy, sőt több határozóval — hogy úgy mondjam — szabatosítva eresztett ki a száján, és e végett elfelhelyezte a határozót vagy határozókat. Hiszen nyelvünkben is leljük analogját. Nálunk is a mondataccensus ritkán, mondhatni igen ritkán esik a csupasz igére. Mindezeknél fogva a megtámadott állítást nem úgy fejezném ki, hogy «az ige végső helyet foglal», hanem, hogy az igét a határozói — legyen: rendszerint — megelőzik. Azonban — ritkán vagy nem ritkán, mindegy — megesik biz a, hogy az ige jelentésénél vagy a körülményeknél fogva elég pragnans a tüzetes rész terhét hordozni. Ily esetben aztán a határozói mind vagy rész szerint az igén hátúl lelik a helyöket. Szolgáljon egy például a 95. §. tárgyalt mondata Cicerónak: «Habemus senatus consultum in te Catilina vehemens et grave». Itt a «habemus» (=kezünkben van) nem jelentékeny ige, mert az utána következő határozókból (senatus consultum in te) kitűnik, hogy annyi, mintha azt mondaná a consul: «Kezünkben vagy Catilina» és ezzel nem csak «mutogatja» neki — sz. szerint — hanem egyszerre szívébe dőfi a kést, és azt a «habemus» hallattára egyszerre érzi a vallott. De szerzőnk annyira ellensége a mondatot kezdő «Betonung»-nak, hogy a «habemus»-t merőben degradálja.

Kár volt hát a 94. §-ban igen jól indult kerékvágásból kifittyenni, s egészen hamis útra térni szerzőnknek.

A latin után a török, mandzsu és japáni nyelvek szöfűzését tárgyalja a 96—103. §-okban G. azt állítva, hogy mindnyájok mondataiban a verbum finitum a végtag. Nem tudok hozzászólni, a dualismus ügyét sem világosítják vagy viszik az illető §-ok tovább, azért hát fordításukkal nem bajlódom.

A XI. fejezetben (117—137. §.) a dualismusra vonatkozó két nevezetes szóval ismertet meg szerzőnk, az egyik a (*va*), mely a japáni nyelvben a pszichologiai subiectumot végzi be, a másik a *ja*, mely az alifuruban a pszichologiai prædicatumot kezdi meg.

XII. Végelmékedések.

«138. §. [Sz. igazolja magát, hogy nem szentelt — csak szentelni akart — egy fejezetet a chinai nyelvnek s aztán ez a kérdést teszi:

«Nyerünk-e elmékedéseinkkel valamit, és mit?»

«139. §. Előbbi értekezésem (1.) 5. és 6. azt állítám, hogy a jelentő beszédben (in der mittheilenden Rede) a mondat okvetetlenül két részre válik; egyikben a halló gondolkodása valami tárgyra vonatkoztatik — *psychologiai subiectum*, — a másikban arról a tárgyról valami határozottat, gondoltat — *psychologiai praedicatum* — a hallóval; hogy az első elül, a második hátul áll. Állításomat már akkor bensőleg alaposnak, természetszerűnek tartottam s igyekeztem példákkal erősíteni.»

«De azok a példák csak néhány nyelv szűk köréből voltak kiszedve. — Általános-e az a törvény? Ha az úgy kell lenni (Nothwendigkeit), melyből levezetni megkísértettem, benső, úgy bizonyosan az. Tudom én, mily veszélyes dolog a tapasztalások terén a deductiv gondolkodás, és azért mindenek előtt a tapasztalatok bővítésén iparkodtam, lehető sok és sokféle nyelvet gyűjtven vizsgálatom körébe. És mégis: mit tesz az a pár tuczat nyelv azokhoz a százakhoz képest, a melyeket tekintetbe kellene venni?»

* Nem kell oda tuczat nyelv sem!

Egyetlen egy is, de jól, igen jól ismerve elég arra, hogy az ő ezer meg ezer, hasonló és különféle mondataiból a mondat nivoltát, természetét, az alkotó szavak alakjait, kapcsolásuk módjait, rendezésöket, a mondatok összefűzését az inductio legfeddhetetlenebb módszerével kitanulhassuk és bizonyos általánosságot fedezhessünk fel, melyeket a nyelvtan rovatok alá gyűjt, műszavaival megjelöl és törvényeket alkot. Így hozták létre a magok nyelvén kívül semmi mást nem értő panditok az ő grammatikájokat, mely ámbár az alaktan és etymologia határain túl nem ment, de ezeken belül oly tökéletes, hogy az európai polyglott nyelvészek is sokat tanultak belőle. Igen, de generalitások nyertével az inductio *végczélja* el van érve s ha most már azt keressük ki, hogy amaz átvizsgált nyelv ténye, rovatai, fogalmai, rendezésmódjai stb. egy más nyelvben mind, vagy részint megvannak-e s a hiányzók mivel vannak pótolva: ez már deductió, s hogy mi veszély rejlenék benne, józan ész nem bírja megfogni. Inductio és deductio, mindenik lehet a végrehajtásban helyes vagy hibás, de valamelyikök mint módszer általában se nem jobb, se nem rosszabb, mint a másik,

hanem az inductio eljárás útja igen is hol rögzösebb, hol sikamlósabb és így veszélyesebb is, mint a deductiveé.

Szerzőnk, ki annyira ismeri emennek a veszélyességét, nagyot botlik jártában, midőn egy egész fejezetét (X) így címezi: «Sprachen mit satzschliessendem Verbum» és így deductiója élére egy légből kapott általánosságot állít.

«140. §. Ha én a nyert valószínűséget bizonyosságnak adnám ki, port hánynék olvasóim szemébe. De valószínűségre csakugyan igényt tartok.

«Ne vessék ellenem, hogy hiszen ezekben s ezekben a nyelvekben, csak bizonyos, nyelvtani mondatrészeket lehet legelől, holott másokat okvetetlenül legutolsóknak kell tenni. Igenis, bőségesen vannak ilyen nyelvek, — de hát megvan-e czáfolva állításom velök? Ha íróasztalom, a helyett, hogy a föld közepe felé siessen, nyugodtan áll a ház földén, ha széltől felsöpört toll vízszintesen halad a levegőn át,⁷²⁾ meg van döntve azzal a Galilei törvénye? Ha itt ott egyik erőt más erők megsemmisítenek (neutralisieren), kevesebb létezik az azért?

«Nos hát ilyen más erő a *nyelvszokás* (der Sprachgebrauch, die stätig gewordene Gewohnheit). Erre is kellett legalább mellesken = 60—61. §. — egy pillanatot vetnünk.»

* Tudományos értekezésben kevesebb retorika s több logika egy cseppet sem ártana. A physikától kölcsönzött kép csak úgy találna, ha az állított ellentét állana. De ez sz. maga eladásával nem egyezik, mert az ő pszichológiai subiectumának, mint fogalomnak két jegye van: az egyik az, hogy ő kezdi meg a mondatot, a másik az, hogy róla van mondva (ausgesagt) a pszichológiai prædicatum. No már minden nyelvben csak *kezdeni* kell valami «mondatrészszel» a mondatot, akármivel kezdje pedig, az psych. subiectum lehet, és így a szórend a dualismussal ellenkezésbe nem jöhet. Ellenben van akárhány kétségtelen psych. subj., a melyre a második jegy nem illik. Pl.

. . . «Tegnapelőtt egy $\overline{\text{legénykét}}$ láttam az utcán.»⁷³⁾

Ebben a mondatban, melyet n. Fogárisi sem accentuált volna máskép, «tegnapelőtt» igazi psych. subj.; de hát állíthatná-e maga G. is jól megfontolva a dolgot, hogy «egy legénykét láttam az utcán» a tegnapelőtti napról, vagy hogy a 20.

§-beli példában a «spricht N. mit X.» a «dort»-tal jelölt *helyről* van mondva? Ha pedig csakugyan állítaná, nincs az a mondatrész, a melyet a másíknak *prædicatumává* ne lehetne erőszakolni; de aztán így se lehetne semmi ellenkezés a szórend és a dualismus közt. Alig tartom szükségesnek megjegyezni, hogy az én értelmezéseim szerint olyas ellenkezésről szó se lehet.

«141. §. A nyelvszokás a különböző nyelvekben különböző jelenségeket szül. Ha a természetek, a tehetségek, a nézetmódok, a szükségletek — mások — mások a szokások is. Azért hát a szórendtörvény eme nyelvben egészen máskép állapíttathatott meg, mint amabban.

«Példát szoigáltat a *francia*, még pedig *classicus* érvényűt, mivel terjedelmes hasonlítgatásra alkalmas. Máskép rendezi a latin a mondatrészeket, máskép a *francia*.» [Gyere beszéljünk semmit.]

«142. §. Azok közt a szavak közt, melyek kiválólag szeretnek nyelvszokásilag szorosán kiszabott helyet foglalni, legfelül látszik az *ige* állani.

«Ezt *németben* a második, *némely melanesi* nyelvekben az első, *tatárban*, a *japániban* és a *latinban* az utolsó hely illeti.» [Emlékezzünk régiekről!]

«143. §. Azok a szabályok, melyek a mondat bizonyos részeinek állandó helyet mutatnak ki, korlátolják a szabadságot, melynél fogva akármely mondatrészt tehetnénk kényünk szerint *psychologiai subiectummá* vagy *prædicatummá*, tehát kivételkép állanak szembe az alaptörvénynyel. De vala alkalmunk ezen kivételek alól való kivételekkel, oly esetekkel ismerkednünk meg, melyek a szavak nyelvszokásos rendjétől eltérnek. És ezek a másodfoku kivételek mik voltak? Semmi egyebek, mint az alaptörvény nyilvánulásai, tehát annál nagyobb súlyú érvek mellette».

* Ezen §. első fele csak ismétlése a 140. és más §-okban mondottaknak, s iménti jegyzésemben kellő igazságot szolgáltatam nekik.

A mi a másodikat illeti, hadd éljek én is sz. példájára egy *rhetorikai képpel*.

Azt, hogy az ember minden állat husát, ha izlik és nem árt neki, eheti, alaptörvénynek tarthatni. Ezt «a szabadságot

korlátozza» a rom. kath. és görögegyházak böjt-rendelése. A kivételből másodfokú kivétel vala, midőn XIV. Benedek pápa megengedé a XV. Lajos leányainak, hogy csirkehúst ehessenek nagyböjtben. Vajjon «az alaptörvény nyilvánulása» volt-e az engedély? A világért sem, mert nem úgy volt stylizálva, hogy «szabad a királykisasszonyoknak madárhúst enni», hanem, hogy «a csirke hal legyen nekik». Ily gyarló lábon áll sz. conjecturája, zsámolya pedig az a kimutatott alapon nem nyugvó felvétel, hogy a nyelv kezdeties és természetes jelleme a szórend teljes szabadossága s szabálya a beszélő korlátlan önkénye.

Mai nap minden gondolkodó nyelvész belátja, hogy a beszéd szervies termény és nem elvetett koczka vagy történetes conglomerat. Tessék csak elolvasni Schleicher szép passusát, a melyben a philologiai módszereket a fűvészzel és kertészettel hasonlítja össze.

De van nekem egyenesébb bizonyágom is.

A nyelvészet két jelese, Max Müller és Curtius, mind a kettő írt azon egy időben a nyelvek stratificatiójáról. És mind a ketten legelső és a mennyire hathatni legelsőeknek teszik az egytagú nyelveket, nevezetesen a chinait. No már ebben a szavak rendje szorosabban megvan és volt mindenha meghatározva, mint Pascal legszabályosabb mondataiban. És így is kell, mert különben a chinainak se beszédét, se könyvet megérteni nem lehetne.

Elég volt, gondolják, a G. elhamarkodott állításai bírálata. Még csak azt ragasztom hozzá, hogy szerzőnkél, mint ismertetett cikkéből látszik, legfelül áll az ötlet; legalább főlebb, mint higgadt, figyelmes és óvatos vizsgálódás. És inkább hiszem, hogy amannak mint ennek a szüleménye az ő pszichologiai subjectumról és prædicatumról szóló elmélete, melynek tárgyalását folytató második cikkében kilencz év múlva is alig lel valami igazítandót. Szabadjon megemlítnem ismételve is, hogy én közel húsz évig kotoltam a mondatdualismus fészkén, míg az első tojást 1852-ben kiköltöttem.

«144. §. A prædicatum főprædicatum vagy mellékprædicatum azaz a mondat egy része közelebbi meghatározása, attributuma lehet. [Ez aztán stylus a talpán! s aztán az attributum és prædicatum összezagyvalása, mi értekezésein végig vonúl.]

Az attributum a közelebből meghatározandó szón hátul állhat, mint a *malay*, a *polynesiai* és *melanesiai* nyelvekben, a *siámiban* és *anamitiben*; vagy közbeszúrva (parenthetisch) elül állhat, mint a *németben*, a *chinaiban*, a *tatár nyelvekben* és a *japániban*.

«A *német* és a *francia* alkalmat adának a két helyzet érvénye közti különbséget mérlezní (abzuwägen). A beszuszakolás (Einschaltung) jellemezte a mondatrész egységét» [úgy a hogy].

«145. §. A *japáni va*, és az *alifuru* nyelv *ja* segédszócskái-ban oly hangjelenségeket ismerünk meg, melyeket csak annak a szükségéből magyarázhatni ki, hogy a mondatot hallhatólag is elválasszák az ő psychologia két tényezőjére. Nagyon hatalmasnak kellett annak a szükségnek lenni, különben nem szerzette volna oly erélyes alakban kielégítését. Ebben volt e jelen-ség értéke tárgyunkra nézve.

«146. §. *Saját anyanyelvünkön*» [a németen] «vettünk észre valamit, a mi messzebb kilátást nyit. Itt a határvonal a psychologiai subiectum és prædicatum közt haladó. Hátha mindenütt úgy volt eredetileg? [Ötlet.] Úgy kellene lenni, hogy az, a mit én e tény benső okának vélek, ha egy helytt fején találja a szeget, más mindenütt is találja, azt gondolná az ember.» [Gyönyörű inductiv szabály!] «De nem szeretem hypothesissel állani elé, míg nem bírok számosabb tapasztalatot hordani össze támogatására. Tekintsük hát nyílt kérdésnek, és vizsgálódjunk tovább, míg megfelelünk reá.»

* Van-e csak egyetlen egy nyelv is, melynek keletkezése időszakabeli állapotáról tudomásunk volna?

Honnan veszünk hát tapasztalati adatokat a kérdésbe tett tény eredeti vagy nem eredeti volta felől? A mondat elő-készítő és «tüzetes» részére nézve, a mint én értelmezem, az a haszontalan kérdés még nem is támadhat.

«147. §. A tér, melyre lépni mertem, még mindig kevés-sé látogatott. Nyelvhasznításunk még mindig öröme-szebb foglakodik a nyelveknek az anatómiájával, mint a psychológiájával.

«Kevesebb fontos-e imez azért, kevesebb érdekes?

«Teljességgel nem. Csakhogy nem annyira kézzelfogható s azért kényesebb dolog (precärer). Érzem a legteljesebb mér-tékben, és ohajtanám, hogy tartsák annak olvasóim is és

azért viseltessenek munkám irányában a lehetőség critice. Ha helyes a nézetem, javamra válik, és javára a tudománynak, mert nem egy más további ismeretre nyújt kilátást. De ha tévedtem, azt hiszem, hogy alkalmat adtam tévedésem igazítására, s azzal nem kevesebb van nyerve, mert egy hiba eltávoztatása épen oly sokat nyom a latban, mint egy igazság megismerése.» [Rousseau.]

Szerzőnk ohajtását és végszavait magaméinak is vallva, berekesztem a közleményemet.

JEGYZETEK.

¹⁾ Nyelvphilosophia vagy korszerűbb kifejezéssel: nyelvphysiologia oly tudomány, melyről ez idő szerint alig van egy pár könyv írva, és a beléje s hozzá tartozó dolgok — disjecta membra scientiae — specialis értekezésekben, a nyelv eredetéről írt fürkészetekben, az összehasonlító nyelvészeti munkákban, stb. keresendők. Az én eszmémhez közel két könyv jár. Az egyiket ma már — méltatlanul — elavultnak tekintik és czíme: *Hermes, or a philosophical inquiry concerning universal grammar*, James Harristól. A másik könyv czíme: *La Linguistique* par Abel Hovelacque. Páris. 1881. (3-me ed.) — Tárgyát következőleg értelmezi sz: «La linguistique . . . (est) l'étude des élémens constitutifs du langage articulé et des formes diverses' qu affectent ou peuvent affecter ces élémens.» Csak az a baj, hogy a syntaxist kizárja ez az értelmezés.

²⁾ Észrevételeimét, ha rövidedek, zárjelek [] közé írom; ha terjedelmesebbek, *-gal, az eredeti szöveg fordítását idézőkkel « » jelölöm.

³⁾ Az utóbbi hivatkozást megint segített volna, egy kis meggondolás, világosabban fejezni ki, mi végre egy pár eredeti példa is szolgálhat vala. Nem tudni ugyanis, hogy a három megnevezett alany azonos egy alakú-e, úgy hogy csak az igealak ajándékozza meg őket különböző nemű alanyisággal. Mert, ha nem egyenlően ragozottak, nem kell a Philippinekre menni példáért: «Mein Leben (Objekt) sollten sie nicht mehr verschönern.» — «Und im Herzen (Ort) wächst die Fülle der gesellig edlen Triebe.» — «In dem glatten See (Ort) weiden ihr Antlitz alle Gestirne.» — «Mit der dämmernden Fackel (Werkzeug) leuchtest du ihm durch die Furten bei Nacht auf den Gefielden.» Mindezen — Goetheből szedett mondatokban tárgy, hely, eszköz alanyokká emelvék s nincs szükség az igealak változtatására. Ha pedig egyenlő rangúak vagy egyformán ragatlanok az alanyokká válандó szavak, micsoda ragokkal vagy módosítással látja el ama nyelv az ígét, hogy megadja a kívánt viszonyt az alanynak?

Kérdés még az is, hogy az ígén hátul is megmarad-e a viszony az ige és az illető szó közt?

⁴⁾ Hogy tisztán megértessem, mit akarok mondani, hozok egy pár példát.

1. Mondatkör: Wie es dem Menschen eher gelungen ist von den Gesetzen des Weltbaues etwas zu verstehen, als die Gesetze der Witterung einzusehen; wie sie besser gelernt haben Finsternisse an Sonne und Mond, als Regen und Wind in unserer Atmosphäre vorauszusagen: so haben sie auch über den Gang der politischen Angelegenheiten und die Erfolge und Staatshandlungen in Absicht des Schicksals der Völker deutlichere Begriffe, als über den Lauf und den Erfolg der Familien- und persönlichen Angelegenheiten. (Garve.)

Lássuk már, mikép hangzanék mondatainkban *egy* verbum finitummal, sőt az infinitivusok mellőzésével is:

Dem früheren Gelingen des theilweisen Verständnisses der Gesetze des Weltbaues, als des Einsehens in die Gesetze der Witterung; dem bessern Erlernen der Voraussagung der Finsternisse an Sonne und Mond, als des Regens und der Winde in unserer Atmosphäre gemäss, haben die Menschen auch über den Gang . . . stb.

2. Levelezett, tudakozódott, megvette 7 font sterlingen SWEDEN-BORG nyolcz kötetben megjelent nagy főművét, — a mit a takarékos philosophus, ki alig vett könyveket, későbbre nem kis mértékben megbánt — kutatott s nem talált semmit. (Alexander B. Kant. I. 279. l.) — Mondat képében: Levelezvén, tudakozódván, megvévén 7 fonton Swedenborg 8 kötetes nagy főművét a könyvet alig vevő s vásárját későbbre nem kis mértékben megbánó philosophus, kutatása után sem talált semmit.

⁵⁾ Nem mondhatnám; mert: Napoleon schlug man bei Leipzig, az elsőnek körülírása, melylyel accusativusból lett psych. subiectum. Magyarul az ily átalakulásokat a legkönnyebben megejthetni. «Napoleont Lipsiánál megverték.» — «Napoleont Lipsiánál verték meg.» — «Lipsiánál Napoleon verték meg.» És psych. subjectum nélkül: «Megverték Napoleont Lipsiánál», a mely újsággal nem egy magyar ember rontott be a társaságba 1813-ban.

⁶⁾ A francziában, általán véve, nem állíthatni. Gyakran áll adverbium az ige előtt; nem közetlenül, hanem a *sujet* s nem egyszer a régime közbejöttével. «Souvent la peur d'un mal, nous conduit dans un pire. (Boil.) — «Souvent notre amour-propre éteint notre bon sens.» (Volt.) — «Rarement l'amitié désarme son colère». (Rac.)

Költői nyelv, mondják: De hát a franczia költő nem francziául ír? No de lássunk prózáirót: Rarement les anglais haïssent sans conspirer.» (Volt.)

⁷⁾ Az eredeti szövegben: «tud-om». Meg kellett igazítnom. (Lásd alább a 29. jegyzést.) Még azt is meg kell jegyezni, hogy *svapi-mi*-ban *διδω-μι*-ban a «mi», játsz-om-ban az «om» nem a nominativus képét viselik.

⁸⁾ Magyarban nem áll kifogás nélkül. V. ö. Termett nálunk *búza elég*. — Ettem *húst eleget*. — Van *időnk elég*. — Láttam én *elefántot akárhányat*. — Hoztam *pénzt is keveset*. — Adjon nekem egy vég

gyolcsot, de szélest. — Leugrott az *emeletről, a harmadikról.* — «Vetem neki csizmát *pirosat*, üttem rá patkót *csinosat.*» stb. Nyelvünkbeli ily jelenségek némi magyarázatául szolgálhatnak annak, hogy némely nyelvekben promiscue *látszanak* elül vagy hátul állhatni, az adjectivumok. — Mindezeket azért is tartottam szükségesnek megjegyezni, hogy ha az idézett többi nyelveket nem ismeri jobban, mint a magyart G., példái s állításai iránt nem viseltethetünk teljes bizalommal.

⁹⁾ Such secrets are not easily found out; But once discovered, they leave no room to doubt.

¹⁰⁾ Construálás alatt azt az eljárást érti G., mely szerint a tanító vagy commentator egy idegen nyelvbéli mondat szétszórtnak nézett szavait, mint véli, természetesebb rendbe sorozza. Pl. az Aeneis 1—2. versét imígy: *Cano arma et virum, qui fato profugus primus venit Italiam et Lavinia littora ab oris Trojae.*

¹¹⁾ Sz. engedelmevel nem épen «azon azt». Attól függ, hogy mikép állítjuk fel a dualismust; mert az inchoativummal még semmit sem mond a szóló a hallónak, hanem csak elkészíti a mondandóra, a tüzetes részre. A felállítás esetei, az 1. versio szerint: *a) canis puerum || mordet; b) canis || puerum mordet.* A 2. szerint: *c) canis || mordet puerum; d) o || canis mordet puerum.* A 3. szerint: *e) o || mordet canis puerum.* Hát azont mondják-e a tüzetes részek mind? Kimutatják a föltehető kérdések: *Quid facit canis puero? F. mordet. (a) Quid facit canis? F. puerum mordet (b) vagy: mordet puerum (d) Quid agitur? F. canis mordet puerum vagy: mordet canis puerum. (e)*

Magyarul még több különbség lehet: t. i.

A kutya a gyermeket marja.

A kutya a gyermeket marja.

A kutya marja a gyermeket.

Kutya marja a gyermeket.

Marja a kutya a gyermeket.

Megjegyzendő, hogy a tüzetes részbe eső határozók másodrendű accentust kapnak.

¹²⁾ Helyesebben: nominativusból.

¹³⁾ Azaz accusativusból.

¹⁴⁾ Mikép egyezik ez a 14. §. elején mondottal: «Sätze . . . in denen ein bestimmtes Wort *nothwendig* das *betonte sein muss.*»?

¹⁵⁾ Ab uno disce omnes: «*a) Das Subject, d. i. derjenige Gegenstand, von dem etwas ausgesagt wird, b) das Praedicat d. i. dasjenige was ausgesagt wird.*» (Curtius gr. Gr. §. 361.)

¹⁶⁾ Az *attributumot* különböző két értelemben használják a német és francia nyelvtanárok. A francia «attribut» azt teszi, a mit a német «Praedicat», melylyel a francziák csak a logikában élnek. A német «Attribut» a mi «jelzőnknek» felel meg. Pl. ebben: «a rózsza piros», a «piros» németül *praedicat*, francziául: *attribut*. Holott ebben:

«piros rózsa», «piros» a németeknek attribut; a francziánál nincs külön neve, hanem csak adjectivenek hívják. — Itt csak az a baj, hogy G. az attributot is gyakran nevezi Praedikátnak, és ez zavart okoz, mit nem hoz tisztába az, hogy olykor «*beiläufiges*» praedikát nevet ad az attributnak. Mert mikor csupa «praedikát»-ot olvasunk az értekezésben, nem tudjuk hamarjában és kétség nélkül attribut, vagy grammatisches Praedikát, vagy psychologisches Pr.-e az értelme?

¹⁷⁾ Sem eddig nem beszélt «határvonalról», sem most nem mondja meg, mik között valót ért Sz., és csak néhány sorral alább jöhetünk tisztába vele. Ezt sem keresztelhetem «*lucidus ordo*»-nak.

¹⁸⁾ Az igen erős metaphorát nem mertem magyarítani. Idegen szavak nem szúrják annyira az értelem szemét.

¹⁹⁾ Hogy a *semmi* vagy — mondjuk — a *hézag*, mert hiszen a caesura legfeljebb csak imez, mikép lehessen: *kapocs* (copula)?

²⁰⁾ Ez már több mint *lucidus ordo* hiánya. — *πρότερον ὕστερον*.

²¹⁾ «Cave, ne puer audiat», ezt sugá Apelles a festő művészetről kotyogó Alexandernek. A ki a physicában nem honos, hasonlatot se kölcsönözzön tőle.

²²⁾ De nem tudja ám G. azt, hogy «a tudom»-nak nem csak a «subjectum» (én), hanem az «objectum» (azt) is alkatrésze. Tehát tudom = tud-én-azt. Nem csoda, mert némely magyar író sem tudja. Exempla sunt odiosa.

²³⁾ *fú* = nap (Sonne): *ì fú kù* = napért, nap miatt; *pe* = gyomor: *ì pe kù* = gyomor miatt; *pi* = betegség; *ì pe ku* = betegség miatt.

²⁴⁾ Ez a czifra név se többet, se kevesebbet nem teszen, mint: *nevező* (nominativus), melynek a szerepét egész mondat viselheti a periodusban.

²⁵⁾ A «bonyolt» lehet «inkább» vagy «kevesbbé» az; de az «egyszerű» nem tűri a fokozást.

²⁶⁾ Azaz: accusativus vagy dativus: a szöveg a francia nyelvtanokbeli «régime direct» és «régime indirect» visszhangja.

²⁷⁾ Azaz: multrészesülő (gegangen) vagy infinitivus (gehen).

²⁸⁾ *Sah ein Knab' ein Röslein stehn,*

Röslein auf der Heiden. (Goethe.)

— *Stand ein Mädchen, stand am Bergesabhang* (Kardal, Brahms.

Op. 95.)

²⁹⁾ A nominativusnak!

³⁰⁾ Bővebben fejtve a mondat szerkezete a francia grammaticusok szerint ez: A mondat typusa a logikai propositio, pl. *la vertu est aimable*; *la vertu*: sujet, *est*: verbe (még pedig szófűzés szempontjából az egyetlenegy «*verbe*»; a «copule»-t a nyelvtanokban soha sem, hanem csak a logikákban használja a francia), *aimable*: attribut. A mely mondat nem látszik megfelelni a typusnak, abban a 'verbe' (est) el van lárvázva: *Le chien court* = *Le chien est courant*. A mik nálunk az ige határozói (a ragozott nevek, adverbiumok, adverbialis szólamok stb.),

azok nálok az «attribut» kiegészítői («complements»), melyeknek specificus nevei: régime directe, rég. indirecte, complément circonstanciel, adverbe stb. Az alaktanban tárgyalt verbenek tehát nincs complément-ja, hanem csak a benne rejlő attributnak. Ilyen bonyodalmakra vezet a logikai propositio és a nyelvtani mondat azonosítása. Magyar nyelvtanainkban még gonoszabb a zavar. P. o. «állítmány» = ige, «bővít-mény» mind *határozót*, mind *jelzőt* teszen. Különbözőbb két dolog alig lehet.

³¹⁾ Miután megmondta sz., hogy a nyelv a lehető combinatiók sokaságából egyet kikapva, szokásossá tett, kár volt ezúttal is nem maradni a mellett; jobb lett volna, mint az «érzés» ködös fogalmához folyamodni magyarázatért. Vagy tán ez is «támaszpont?»

³²⁾ Nem látni, miért volna a szavak egyik rendje «sachgemässer», mint a másik. Hiszen a «hielt» magára határozatlan idejű cselekvényt jelent s akár elül akár hátul tegyük az igehatározót, a dolgot egyformán fejezi ki. «Tegnap jöttem» és «Jöttem tegnap» azon egy képzetet keltik. Itt hát csak a G. privát izlése szól a «Caesar, bevoor er» stb. mellett.

³³⁾ Ez a jelző gyanánt iktatott mondattag oly caricatura, a melyet egy nem német nyelvész szerkeszthetne a német mondatrendszer kigúnyolása végett.

³⁴⁾ Holzweg, ein Weg im Holz, der aber gewöhnlich nicht aus dem Walde herausfürt.» (Sanders, W. d. d. Spr.)

³⁵⁾ Sz. a «szorosabb» vagy tágabb «tartozás» alatt helyzetbeli és nem értelmi viszonyt ért, a mennyiben A)-nál X. és Y. vannak az ige mellett; B)-nél csak Y. utána; C)-nél «in Amerika» előtte.

³⁶⁾ Azaz: infinitivus vagy mult részesülő. Sz. igen széles értelmű kifejezéssel él, mert a jelen részesülő is «verbale regimen» s ezt semmi szabály nem vetteti a mondat végére.

³⁷⁾ Bármint meg van győződve G. a constructio tökélyéről és természetyszerűségéről, mégis ottan-ottan mintegy sovárogyva kacsingat az európai analytikus nyelvekre, mint a melyekben a «hat» és «gemacht» köztelenül egymás mellé helyezvék. Pl. francziául: X *a fait* un voyage à l'Amérique. Ez magyarázza azt, hogy nem akar «caesurát» ismerni a *b* és *c* között. Már pedig ha «hat gemacht» helyett egyszerű időalakot teszünk: «X *machte* eine Reise nach Amerika» világos, hogy az ige és complément-ja közt éppen úgy van vagy éppen úgy nincs «caesura», mint X és *machte* közt. Sz. tévedése ismét a kellő analysis hiányából ered. T. i. nem vette észre, hogy: «mit Y» — «eine Reise» — «nach Amerika» — «gemacht» nem coordinált tagok, hanem az első három a *gemacht* vonzatai, illetőleg jelzői, úgy hogy a «3. fiókban» tulajdonkép csak egy tag van. A franczia is így elemzi: X | *a été* | *faisant* avec Y un voyage à l'Amérique. — Itt valóságos complémentja: avec . . . Amérique a *faisant* praedicatumnak; G. elmélete szerint «infigalt» jelző.

³⁸⁾ Tökélytelen biz' ez az elemzés egészben és részeiben. Először is: «hat X mit Y eine Reise nach Amerika gemacht?» nem hogy «tökélytelen» volna, hanem ugyancsak teljes és tökélyes és csak abban az esetben lehet csupa «Ja»-val vagy «Nein»-nal felelni rá, ha nemcsak a puszta cselekvény *hat gemacht*, hanem maga és minden körülményei úgy vagy nem úgy voltak, különben csak kifogásos felelet jöhet rá. Pl. «Ja, aber nicht X, sondern Z» vagy: . . . nicht mit Y, sondern mint W; vagy «. . . keine Reise nach Amerika, sondern einen Ausflug in die Umgegend gemacht». Okos ember nem kérd sokat egyszerre, hanem, ha több körülményt emleget, kiemeli — tegyük retorikai — accentussal a kétséges tárgyat. Az a «Betonung» nem oly haszontalan s a szövegben nélkülözhető dolog, a milyennek G. tekinti. Nyelvünkben a szórend teszi szabatosá a kérdést. «Járt(-e) X Y-nal Amerikában? — Igen!» — «X járt Y-nal A.? — Ó!» — «X Y-nal járt A? — Vele.» — X Y-nal Amerikában járt? — Ott.» — «X Y-nal megjárta Amerikát? — Meg». Imígy fejezi ki a kétes eszmét a kérdés, de rekenhet ebben nemcsak kétség (Zweifel), hanem éppen nem tudás is.

³⁹⁾ Az eredeti szövegben: «der Zweifel ist gelöst». A kijelölt két szót párosítva nem hallottam, nem olvastam, s szótárbeli példák közt is hasztalan kerestem. Furcsa, hogy német nyelvész nyelve tárgyalásában kockáztat ily incohaerens metaphorát.

⁴⁰⁾ Ismét légből kapott egy új elv (argumentum ad hoc). Mi több, itt nem is volt szükség reá s ha lett volna, én más gondolnék. Mert hogy mi az az «értelmi súly»? nem igen bírom megfogni. A «die Ausnahmen bilden in unserem Systeme» minden esetre jelzőül szolgáló mondat, melyet a német szöveg minden sérelme nélkül akár infigálni akár hátulhagyni lehet. Az első móddal az a baj lehet, hogy nehézkessé teszi a mondatkört, — gondolom, ilyes valamit értett a «Quantität» alatt G. is. A második folyékonyabb, csak arra kell ügyelni, hogy a névmas vonatkozását minél könnyebben felfogja vagy nehogy félreértse az olvasó.

⁴¹⁾ Egy és nem hosszú idő óta az a tősgyökeres magyar alak, melynek példái a szövegbeli «szélesíthetni» és «tehetni», az írói stylból, mondhatni, kivesszék s helyette a «szélesíthető» és «tehető» részesülők furakoztak be. Hiba, mert a két szólam, ha nagyjában egyet jelent is, árnyalatban különbözik. «Láthatni» ebből van összehúzódnia: «lehet látni» s azt fejezi ki: hogy a módosított cselekvény csupán csak most (a szóban forgó esetben vagy körülmények közt) történik; «látható» ellenben az illető subjectumhoz szorosan tartozó állandó praedicatum. — Vagy talán, mivel a német *sichtbar* mind a két árnyalatot jelöli, a magyar részesülő is jelölje mindeniket? A ki ilyesmit is nyelvhaladásnak vagy fejlődésnek tart, nagyon könnyen megalkuszik. — Röviden: «látható» a látó vagy látandó tárgyra, «láthatni» a látó személyre vonatkozik. «Jupitert 1885. januáriusában egész éjjel lehet látni: azaz láthatni vagy láthatjuk. De Jupiter maga egyáltalában látható,

azaz látható test, valamint a *chlor* látható, holott az atmosph. levegő láthatatlan. Ezt tehát: «*Jupiter* az oroszlány csillagzatban egész éjjel látható» (*Akad.-Alman.* 9. l.) csak magyarul nem tudó ember írhatta, mint a ki azt sem tudja, hogy «mozgása retrograd», magyarul félreérthetetlenül = útjában hátrál. — A purismust lehet túlhajtani, de lehet innen is maradni a kellő határon. Így azt is tudhatná az almanakhász, hogy *rectascensio* = egyenes kelés, vagy függő kelés. Mert ha oly pontból lehetne nézni, a melyet csillagásznak könnyű képzelni — a melynek irányában az illető égitest napi útja a láthatárhoz függőleges lenne, épen annyi fokra volna, azaz látszanék emelkedve, a hány a *rectascensio*-ja. A *declinatio* pedig világosan, az egyenlítőtől való *eltérés*. Végre «*Saturnus* éjjel után leszáll» és «Mars reggel 2 óra körül (sic) felkél» megbocsáthatatlan vétségek a szórend ellen. Felkél és leszáll biz' az mindenik minden nap, hanem az a kérdés, hogy: mikor kelnek fel és mikor szállanak le? A felelet megadja a szavak kellő rendjét. — Ilyeneket kell olvasnunk a magyar akadémia saját kiadványában!

⁴²⁾ Minthogy itt egészen az inductio terén vagyunk, nem jöhet kérdésbe az, hogy mi okozza az előkészítő rész kimaradását. Azonban mellékesen elmondhatom nézetemet felőle. Én 3 okát gondolom: 1. a szóló nem tartja szükségesnek elkészíteni a hallót a tüzetes rész kellő felfogására. 2. Az előkészítő eszme az egész mondatot megelőzőkben implicite vagy explicite be van foglalva. 3. Annyira siet a szóló a mondatdójával, hogy feledi elkészíteni rá a hallót. Ebben az esetben aztán gyakran utánpótolja az előkészítő tagot a tüzetes részben.

⁴³⁾ Symmetriára magyar szavunk nincs, alig is lehet, mert egy jó műszónak a fogalom összeszorított értelmezésének kellene lenni. De ki bírná egynehány szótagba sajtolni a következőket: «*Symmetrie*, das Ebenmass, das Wohl-Verhalten der einzelnen Theile unter einander und zum Ganzen, besonders in Bezug auf eine dadurch hervortretende Mitte» (Sanders, W. d. d. Spr.). — «*Symétrie*, Rapport de grandeur et de figure, que les parties d'un corps out entre elles et avec le tout» (Littre, Dict.). — De még ezt a rövidet sem: «S. est similitudo laterum, medio dissimili», melyet én valamennyinél jobbnak tartok.

⁴⁴⁾ «Sah ein Knab ein Rösslein stehn» (Goethe).

A második példát azon dalból: «Sah's mit vielen Freuden», nem akarom érvényesíteni, mert ellipsissel is magyarázhatni.

⁴⁵⁾ «Schalkhaft blickte sie ein Weilchen» (Goethe).

A ki nem ismerné el önálló mondatnak, tegyen a «sie» helyett pl. Louise-t.

⁴⁶⁾ Az utóbbi időkben egy csunya latinismus (nonne) kapott be, nemcsak az irodalomba, hanem a közbeszédbe is: «nem-e látta?» — «nem-e hallotta?» Kritikája helyett csak azt kérdem, nem fülsértő volna-e: szépen-e írt? jól-e hallott? — tegnap-e volt itt? stb. A latin a mondat minden tagjához csatolhatja a *-ne-t*, a magyar csak az igé-

hez, vagy ennek hiányában a határozójához «szép-e? — Itt-e? — Nem-e?»

47) α) *Mikor koronázták* királyainkat Pozsonyban?

β) Királyainkat *mikor koronázták* Pozsonyban?

γ) Pozsonyban *mikor koronázták* királyainkat?

δ) Királyainkat Pozsonyban *mikor koronázták*?

Látnivaló, hogy ezek mind előfordulható esetek, és hogy a kérdő mondatban szintűgy lehet és hiányozhatik előkészítő rész, mint a jelentőben.

48) «Elender Du» (Tieck, Cymbel. I. 2.).

49) Er is der $\overline{\text{Sohn}}$ des Königs, és Er ist des $\overline{\text{Königs}}$ Sohn: különbözőnek.

50) Nyelvünkben is fordul elé ilyes jelző. Bővebben tárgyalom másutt (*Egyet. Phil. Közl.* IX. 5. 359. l.).

51) Magyarúl is meg lehet különböztetni: Bedingung = kikötés, Voraussetzung = feltevés.

52) Boccaccio nincs kezemnél, de előttem fekszik nyitva Don Quijote, melyben nem bírom meglelni azt a «mozgékonyt, szabadságot» a szók, a mondatrészek rendezésében, mely a «latinra emlékeztet»-ne. Az ember sok mindent láthat, a mit látni akar. Nem egyszer látam én, rövid látású szememmel szürkületben csillagot az égen; csakhogy ott, a hol látni véltem, nem volt. — Nemcsak szemünk káprázik, hanem eszünk is olykor, és erről győződni meg bajosabb, mint amarról.

53) Gondoljuk el csak a dialectusokat. A népiskolai művelődés gyarapodása, a katonáskodás, az utazás szaporodó forgalma stb. ama sokféleségnek, szintűgy mint a vidéki sajtóságoknak vesztére törnek. Míg Itália a particularismus classicus földje volt, virágoztak a dialectusok s irodalmilag is érvényesültek. Az angolnak ellenben a tájszólások már csak érdekes maradványok s a francia a hazájabelieket fitymálóan nevezi «patois»-nak (Szerző j.).

54) Ezt az állított ténytet magam is elmondtam és leirtam mások után — nem egy ízben. De megvallom, hogy akkor sem bírtam megfogni, miként befolyásolhatott egy, utoljára is, felekezeti színezetű fordítás más felekezettűeket? Kétségemben egy kis világot nyújtott az a Luther születése napjának 4-dik százévi fordulója alkalmával föllebbent tény, hogy ama fordítás stylusa se nem a reformátor, se nem a kanczellária sajtósága szüleménye, hanem a német nyelv akkori fejlődése képét viseli. Nem egy fordítás létezik Luther korából írásban és nyomtatásban, melyeknek irálya nagyobbára szóról szóra és minden esetre idiomatice egyezik az övével.

55) Nem foghatom meg, micsoda tapasztalásra építette Diez, ezt az állítását, melyet legalább is kétesnek merek állítani.

56) «Horrible faute» oly pár szó, mely francia könyvben aligha találkozott valaha együtt. Ki írná nálunk is: «rettenetes szép», vagy «iszonyú kedves». Ilyesmi alább (65. §.) a «horrible embarras» is.

⁵⁷⁾ Az a fatalis «infixio», mondhatni fixa ideája szerzőnknek. Csak az ő fejében van annak oly gyakori példája s akkora jelentősége.

⁵⁸⁾ Az «egységeknek» ezt az új nemét aligha megleljük a logikában. «Felsőbb egység» igenis van, de «n a g y o b b egység», mi az?

⁵⁹⁾ Francia nem mondaná és nem írná sem egyiket sem másikat, hanem elül helyezné a tulajdonnevet: «Y, mon a. f.» v. «Y, mon f. a.».

⁶⁰⁾ G. így írja: «plu-part», minek nincs nyoma sehol. — A mi az aimable helyzetét illeti, v. ö. Littré szótárában: «AIMABLE adj. 92. lap 33. 3. || On peut le placer avant ou après le substantif: Un homme aimable ou Un aimable homme».

⁶¹⁾ Szerző szerint: C'est u. ch. personne, que Mlle stb». Francia nem tesz comma-t *que* eleibe. De sem commával, sem a nélkül nem ismerhetem francia szólamnak a példát és nem hiszem, hogy analogját lehetne lelni francia könyvben. «Que» után az itt használt értelemben vagy *être*-nek vagy oly igének kell következni, a mely *être*-t supponál.

⁶²⁾ Szerzőnket csak a h'ányos elemzés erősíti meg hiedelmében. — «rouge-gorge» ebből van megrövidítve: (*oiseau*) rouge (*à la*) gorge — *Chauve-souris* legrégebb alakja: *souris chauve*, melyben még Lafontaine is használja. Lassankint került elül a *chauve*, de úgy is előbb csak jelző képében. — *Prud(e) homme*, *prude femme* nem különben csak jelzős főnevek, melyekben igaz, hogy csak későbbre került és maradt hátul a *prude* (melynek a *prudent*-tal semmi köze): *homme prude*, *femme prude*, *un marquis prude*, *des oreilles prudentes* stb. — Blancseingben a blanc nem a. m. fehér, nem is adiectivum, hanem főnév és a. m. üresen hagyott hely, a miért is ma többnyire úgy írják: «blanc-signé».

Fausse clé, *fausse couche* csak jelzős nevek és általában faux, fausse adiectivumokat csupán csak bizonyos megkülönböztetés végett helyezik hátul, mint pl. *une clé fausse*, a mely nem talál abba a zárba a melyikbe kellene; holott *fausse clé* = tolvajkulcs. Mint compositumokat nem ismeri a francia. — «*Bon-homme*» nincs, hanem «*bonhomme*» és a «*bon*» ma is előljáró adiectivum. — «*Sauf-conduit*» a középkori «*salvus conductus*» francziásítva.

⁶³⁾ Tehát *un maudit chemin*, *un maudit jeu*, *un maudit livre*, *un maudit métier* (Dict. de l'Akad.) «fokozott alakjai» az út-nak, a játéknak, a könyvnek, a mesterségnek? Így jár az ember, ha maga csinál példát és abból következett.

⁶⁴⁾ Tessék megkísérteni, mikép érvényesülne a G. állította criterium a következő példákon, melyek mind francia könyvekből vannak kiszemelve:

*Adj. elül:**Adj. hátul:*

Un malheureux augure	Concurrent malheureux à cette
— valet.	place insigne, votre orgueil l'at-
Une malheureuse étoile	tendait.
— paysanne	Facilité malheureuse
Le malheureux emploi	Mémoire —
— Mercure	Passion —
— galant	Une conduite —
Le plus malheureux effet	« époque —
Les malheureux expériences de	« guerre —
Needham	« vie —
Le malh. plaisir	Le pays malheureux
Ma malh. Chanson	Cet esclave, sa mort, ce billet mal-
Ce malh. amour	heureux
— baiser	Ces pièces malheureuses
— baron	Tes conseils malheureux
— Italien	Il a la main malheureuse
— latin	a remercié Dieu
— prêtre	de l'avoir faite reine malheureuse.
— soufflet	
— talent	
— visage	
Ces malh. écrivains	
Et toi, malh. diadème	
Malh. homme que je suis	
Dieter une malh. lettre	
Des prophètes divins malheureux	
homicide.	

⁶⁵⁾ Valahányszor nyelvünkötöl kölesönöz példát Sz., mindig botlik benne. Ex uno

⁶⁶⁾ Hivatkozhatni a Szentírás latin fordítására is, melyen épült az úgynevezett Vulgata és a melyből inductio útján bizony nem lehetne kihalászni az ige hátultétele szabályát. Már pedig az a fordítás az akkor élő latin nyelven van szerkesztve.

⁶⁷⁾ Látni fogjuk alább (93. §.), hogy a mit itt «megfontolt nyugalom»-mal jellemez, másutt (93. §.) a verbum finitum igen korai kiszalasztásának tulajdonítja.

⁶⁸⁾ Ismét egy légből kapott «támaszpont»: a mondat egy tagjának elsetett «kiszalasztása», vagy Széchenyiként a «pisztolynak igen korán való elsütése».

⁶⁹⁾ Könnyű biz' azt és már tudjuk, miért helyezik a neolatin nyelvekben mindjárt a sujet után a verbum finitumot, mind egyszerű, mind szerkesztett alakjában (tu l'a voulu George Dandin). Csak az a bökkenő, hogy a neogermán nyelvek is ugyanazt teszik. Már pedig G. maga

írá korábban, hogy «azonegy jelenséget nem kell egyhelyt így, máshelyt amúgy magyarázni».

⁷⁰⁾ A rhythmikai kényszert nem is említve. Ennek egyébiránt kelleténél sokkal többet tulajdonítnak. Merem állítani, hogy a poetica úgynevezett «licentiák» sohasem nyelvellesések.

⁷¹⁾ «Tunc primum hiematum sub pellicibus: taxata stipendio hiberna: adactus miles sua sponte iurei-iurando, nisi capta urbe non remeare (Flor. I. 12.).

⁷²⁾ Puska- vagy ágyúgolyó, vagy eldobott kő igenis áthalad a levegőn, de a szélvitte tollú a levegővel együtt halad, de nem halad át rajta, azaz nem hasít útát közte magának mint a golyó stb. Ismétlem, hogy physikai hasonlatokkal csak az élhet biztosan, a ki tudja a physicát.

⁷³⁾ (A régi) Erdélyi Múzeum. II. füz. 114. l.

